

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**UHUVVET KAVRAMI BAĞLAMINDA TOPLUMSAL HAK VE
GÖREVLERLE İLGİLİ HADİSLER**

Serkan ÇELİKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA – 2013

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

UHUVVET KAVRAMI BAĞLAMINDA TOPLUMSAL HAK VE
GÖREVLERLE İLGİLİ HADİSLER

Serkan ÇELİKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Muhammet YILMAZ

ADANA – 2013

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Muhammet YILMAZ
(Danışman)

Üye : Doç. Dr. Bekir Tatlı

Üye : Doç. Dr. Fatih Yahya AYZ

ONAY:

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
.../.../2013

Prof. Dr. Azmi YALÇIN
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil
ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri
Kanunu'ndaki hükümlere tâbidir.

ÖZET**UHUVVET KAVRAMI BAĞLAMINDA TOPLUMSAL HAK VE
GÖREVLERLE İLGİLİ HADİSLER****Serkan ÇELİKAN****Yüksek Lisans Tezi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı****Danışman: Doç. Dr. Muhammet YILMAZ****Mart 2013, 142 sayfa**

Bu çalışmada, uhuvvet (kardeşlik) kavramı bağlamında, hadislerde yer alan toplumsal hak ve görevler incelenmektedir. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, uhuvvet kavramının lügat ve ıstılahî anlamları, uhuvvet ile anlam birliğine sahip kavramlar, uhuvvetin Kur'an ve hadislerdeki kullanım alanları, uhuvvet ahlâk ilişkisi, Kur'an ve sünnette güzel ahlâk konuları incelenmiştir.

İkinci bölümde, uhuvvet kavramının meydana getirmiş olduğu hak ve görev şuuru, kardeşlik ruhu ve bunları pekiştiren etkenler ve yine bu ruhu yok eden çeşitli ahlâkî zaafırlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uhuvvet, Sosyal Haklar, Sosyal Görevler, Ahlâkî Zaaflar.

ABSTRACT**HADITHS ABOUT SOCIAL RIGHTS AND DUTIES IN THE CONTEXT OF
THE CONCEPT OF ‘UKHUWWAH’****Serkan ÇELİKAN****Master Thesis in Department of Basic Islamic Sciences****Advisor: Associate Professor Muhammet YILMAZ****March 2013, 142 page**

In this study, It is examined that Hadiths about social rights and duties in the context of the concept of ‘ukhuwwah’ (brotherhood). Our study consists of two parts.

In the first chapter, it is examined that lexical and technical meaning of the concept of ‘ukhuwwah’, and terms which are synonyms of the concept of ‘ukhuwwah’, and areas which is ukhuwwah used in the Quran and the hadiths and relationship between brotherhood and ethics and good morality issues.

In the second chapter, rights, sense of mission, brotherhood spirit, factors that reinforcing all of these, and various moral weakness which damage to this brotherhood spirit are emphasized.

Keywords: Ukhuwwah (Brotherhood), Hadith, Social Rights, Social Duties, Moral Weakness.

ÖNSÖZ

Güçlü ve sağlıklı bir toplumsal yapının, huzurlu ve güvenli bir sosyal hayatın temelinde toplumu oluşturan bireyler arasında beliren kardeşlik ruhu ve sevgi bağlarının olduğu görülmektedir. Fertler arasındaki karşılıklı medeni ilişkilerin, hak ve görevlerin layıkıyla ifa edilebilmesinin de ancak bu bağların temin edilip güçlendirilmesi ile mümkün olduğu söylenebilir. İnsanlık tarihi boyunca da görülmüştür ki toplumlar böyle bir anlayışı geliştirip yaşattıkları sürece yükselmiş, dünya üzerinde saygınlığını koruyabilmiştir. Süreç aksine işleyip kardeşlik ve güven bağlarının çözüldüğü dönemlerde ise huzur ve asayiş bozulmuş, sosyal problemler birbirini izlemiş ve neticede böyle bir millet dünya üzerindeki değer ve saygınlığını da yitirmiştir.

Toplumsal hayatta arzu edilen bu kardeşlik ve sevgi bağlarının temin edilmesi de temelde bireyin, birey olarak değerli ve saygın bir varlık olduğunun kabul edilmesine dayanır ki bu da en nihâyetinde sözü insanların algılarına yön veren ilke, idealler ve medeniyet esaslarına getirir. Bu noktada insanı yaratılmışların en şerefli, yeryüzünde Allah (c.c) adına var olup, O'na karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmesi gereken bir varlık olarak gören İslâm medeniyetinin, böyle bir toplumsal yapının en önemli teminatı olduğunu söylememiz mümkündür. Hz. Peygamber devrinden itibaren, Müslümanların kurmuş olduğu, tarihte iz bırakan büyük medeniyetler bunun canlı birer şahididir.

İslâm dininin, bu ideal toplumsal hayatı gerçekleştirirken sıkça üzerinde durduğu noktalardan biri ise ahlâk kurallarıdır. İslâm, toplumsal hayatın vazgeçilmez esaslarından biri olan ahlâk kurallarını öncelikle manevî ve uhrevî bir bağlamda ele almıştır. Aynı zamanda bu kurallar her bireyin diğeri üzerindeki hakkı ve ona karşı borcudur. Böyle bir anlayışın, ahlâk kurallarının teoride kalmayıp pratiğe de aktarılmasında en önemli etkenlerden biri olduğu söylenebilir.

İslâm medeniyetinin temel kaynakları olan Kur'ân ve sünnet incelendiğinde uhuvvet yani kardeşlik kavramına ve bununla sıkı ilişkisi olan güzel ahlâka sıkça değinildiği görülmektedir. Kurmuş olduğu yeni medeniyet ve yeni toplum modelinin temellerini atarken, bu toplumun fertlerinin birbirlerine karşı duyduğu güven ve sadakat hissinin geliştirilmesi ve korunmasının, İslâm dininin en önemli amaçlarından biri olduğu ifade edilmelidir. Böylece, gelmiş olduğu dönemdeki Arap toplumunda ve yine o dönemde yeryüzünde mevcut olan belli başlı medeniyetlerde izine rastlanmayan bir kardeşlik anlayışı ortaya koymuştur. Aşiret ve kavmiyet bağlarından teşekkül etmiş olan, gündelik çıkar ve menfaatleri temel alan cahiliye Arabının kardeşlik anlayışı

yerine İslâm, inanç temeline oturan ve ahiret mutluluğuna dönük çok daha evrensel ve şümullü bir kardeşlik anlayışı getirmiştir.

Tabilerinin kalplerinde yerleşen bu kardeşlik anlayışı, kuru bir iddia olarak kalmamış, tarihte eşine az rastlanan bir özveri ve fedakârlık örneğini de beraberinde getirmiştir. Bu anlayışın temelinde ise yeni oluşan toplumun en önemli değer ölçütü olan tevhit şuuru ve ahiret bilinci olduğu söylenebilir. Böyle bir şuuru toplumsal hayatın her alanında yaşatan Müslümanlar, uzun ömürlü ve büyük medeniyetler kurmuş, diğer toplumlara da örnek ve ilham kaynağı olmuştur.

Biz bu araştırmamızda Kur’ân ve sünnetin ortaya koyduğu bu örnek kardeşlik modelini inceleyeceğiz. Kardeşliği beseleyen en önemli unsurlardan biri olması nedeniyle de güzel ahlâkı, özellikle Hz. Peygamber’in “Güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.” hadisi bağlamında ele alacağız.

Çalışmamızı iki bölüme ayırdık. Birinci bölümde, tezin konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları, uhuvvet kavramının lügat ve ıstılahî anlamları, uhuvvet ile anlam birliğine sahip kavramlar, uhuvvetin Kur’an ve hadislerdeki kullanım alanları, uhuvvet ahlâk ilişkisi, Kur’ân ve sünnette güzel ahlâk konuları incelenecektir.

İkinci bölümde ise uhuvvet kavramının meydana getirmiş olduğu hak ve görev şuuru, kardeşlik ruhu ve bunları pekiştiren etkenler ve yine bu ruhu yok eden çeşitli ahlâkî zaafırları inceleyeceğiz. Çalışmamıza esas teşkil eden üç hadisin rivayet tariklerini de ekler bölümünde vereceğiz.

Sonsöz olarak çalışma boyunca büyük yardım ve desteğini gördüğüm tez danışmanım Doç. Dr. Muhammet YILMAZ’a ve değerli hocalarım Doç. Dr. Bekir TATLI ve Doç. Dr. Fatih Yahya AYZAZ’a en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Serkan ÇELİKAN

ADANA - 2013

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ	x
EKLER LİSTESİ	xi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu, Amacı, Yöntem ve Kaynakları.....	1
1.1.1. Tezin Konusu ve Amacı.....	1
1.1.2. Tezin Yöntemi.....	1
1.1.3. Tezin Kaynakları	2
1.2. Uhuvvet Kavramı, Uhuvvet-Mekârim-i Ahlâk İlişkisi ve Kur’ân ve Sünnette Güzel Ahlâk	3
1.2.1. Uhuvvet Kavramı	3
1.2.1.1. Uhuvvet Kavramının Lügat ve Istılâhî Anlamı.....	3
1.2.1.2. Uhuvvet İle İrtibatlı Kavramlar	6
1.2.1.2.1. Hullet	6
1.2.1.2.2. Sohbet	8
1.2.1.2.4. Velâyet	12
1.2.1.3. Kur’ân’da Uhuvvet Kavramı.....	15
1.2.1.3.1. Nesep (Soy) İlişkisi	15
1.2.1.4.2. Eylem ve Söylem Benzerliği.....	27
1.2.1.4.3. Nesep ve Süt Cihetiyle Kardeşlik.....	27
1.2.2. Uhuvvet-Mekârim-i Ahlâk İlişkisi ve Kur’ân ve sünnette Güzel Ahlâk	33
1.2.2.1. Uhuvvet-Mekârim-i Ahlâk İlişkisi	33
1.2.2.3. Hz. Peygamber’in Sünnetinde Güzel Ahlâk	45

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERE GÖRE UHUVVET KAVRAMI BAĞLAMINDA TOPLUMSAL HAK VE GÖREVLER

2.1. Toplumsal Hayatta Hak ve Görevlerin Önemi	49
2.2. Kardeşlik Duygusunu Pekiştiren Etkenler	52
2.2.1. Diğerkâmlık.....	52
2.2.2. Güvenilirlik	59
2.2.3. Hilim Sahibi Olmak	64
2.2.5. Karşılıklı Sevgi, Saygı ve Merhamet.....	75
2.2.6. Yardımlaşma	81
2.2.7. Her Türlü Karşılıklı Zarardan Kaçınma.....	84
2.2.9. Dâvete İcabet Etmek.....	94
2.2.10. Aksıran Kişiyi “Yerhamukellah” Demek (Teşmitü’l-Âtı).....	96
2.2.11. Hastaları Ziyaret Etmek	98
2.2.12. Cenazeye İştirak Etmek	104
2.2.14. Nasihat Etmek	107
2.3. Kardeşlik Duygusunu Zayıflatan Etkenler	110
2.3.1. İftira ve Yalan.....	111
2.3.3. Hased	119
2.3.4. Tecessüs	121
2.3.5. Nemîme (Koğuculuk)	124
2.3.6. Gıybet.....	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

130

KAYNAKÇA.....	133
EKLER.....	139

KISALTMALAR LİSTESİ

a.mlf.	: Aynı müellif.
a.s.	: Aleyhi's-selâm/aleyhimü's-selâm.
b.	: İbn.
bkz.	: Bakınız.
c.c	: Celle Celalüh.
çev.	: Çeviren.
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
h.	: Hicrî.
h.no.	: Hadis numarası.
Hz.	: Hazreti.
r.a.	: Radıyallahu anh/anhâ.
s.a	: Sallallahu aleyhi ve sellem.
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı.
thk.	: Tahkik.
thrc.	: Tahric.
ts.	: Tarihsiz.
tsh.	: Tashih.
v.	: Vefâtı.
vb.	: Ve benzeri.
v.dğ.	: Ve diğerleri.

EKLER LİSTESİ

	Sayfa
EK 1. “Uhuıvvetü’l-İslâm - İslâm Kardeşliğı” Hadisinin Rivayet Tarikleri	139
EK 2. “Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.” Hadisinin Rivayet Tarikleri.....	140
EK 3. “Müslüman’ın Müslüman üzerindeki altı hakkı vardır.” Hadisinin Rivayet Tarikleri.....	141

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu, Amacı, Yöntem ve Kaynakları

1.1.1. Tezin Konusu ve Amacı

Bu araştırmanın konusu, uhuvvet (kardeşlik) kavramı bağlamında, hadislerde yer alan toplumsal hak ve görevleri incelemektir.

Bu çerçevede öncelikle uhuvvet (kardeşlik) kavramının ifade ettiği anlamlar tespit edilmeye çalışılmış ve Kur'ân ve sünnetin kavramla ilgili olarak ortaya koymuş olduğu örnekler ve kullanım alanları incelenmiştir. Kardeşlik duygusunun ahlâkî değerler ile olan irtibatı nedeniyle mekârim-i ahlâk (yüce ahlâkî değerler) kavramı da ele alınmış, Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hayatındaki örnek modelin ortaya konması amaçlanmıştır.

Hiz. Peygamber'in hadislerinde yer alan uhuvvet (kardeşlik) kavramının, toplumsal birlik ve beraberliği sağlama ve bunu pekiştirme adına inananlara ne gibi ahlâkî ve medenî mesuliyetler yüklediği, ayrıca Kur'ân ve sünnetin öngördüğü kardeşlik anlayışının gelişmesinin önünde bir engel olarak duran ve bu ruhu köreltip yok eden çeşitli menfi davranışların neler olduğu da belirlenmeye çalışılmıştır.

1.1.2. Tezin Yöntemi

Bu çalışmada yöntem olarak her bilimsel çalışmada olduğu gibi öncelikle konu ile ilgili bilgi malzemeleri derlenmiştir. Uhuvvet kavramı ve toplumsal hak ve görevler ile ilgili bilgiler derlenirken önemli lügat kitapları ve genel olarak Kütüb-i Tis'a'dan istifade edilmiştir. Çalışma, her ne kadar konuyu hadisler bağlamında incelemeye dönük olsa da Kur'ân-ı Kerim'e de başvurulmuştur.

Çalışmada uhuvvet kavramının, özellikle toplumsal hak ve görevler bağlamında ele alındığı ifade edilmelidir. Bu hak ve görevler aynı zamanda uhuvvet ruhunu güçlendiren unsurlar olarak da değerlendirilmiştir. Bu toplumsal hak ve görevlerin tespitinde ölçüt, İslâm dininin ortaya koyduğu genel prensipler olmuştur. Aynı zamanda çeşitli hadislerde bildirilen bazı hak ve görevler de bunlara eklenmiştir. Uhuvvet ruhunu

zedeleyen çeşitli ahlâkî zaafıların tespitinde de aynı yöntem kullanılmıştır. İslâm'ın genel olarak onaylamadığı, Kur'ân ve sünnetin sıkça yermiş olduğu çeşitli ahlâkî kusurlar ortaya konulmuştur.

Daha sonra elde edilen bu malzeme ilmi yöntemlerle yorumlanıp bir netice elde edilmeye çalışılmıştır. Bu yorumlamada belli başlı şerh kitaplarından ve önemli tefsir kitaplarından istifade edilmiştir.

1.1.3. Tezin Kaynakları

Bu araştırmanın kaynakları, Kütüb-i Sitte'yi oluşturan, Buhârî (v. 256/870) ve Müslim'in (v. 261/875) *Sahîh*'leri, İbn Mâce (v. 273/886), Ebû Dâvûd (v. 275/889), Tirmizî (v. 279/893) ve Nesaî'nin (v. 303/915) *Sünen*'leri ve bunlara eklenerek Kütüb-i Tis'a'yı oluşturan diğer üç eser; İmam Mâlik'in (v. 179/795) *Muvatta*'ı, Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) *Müsned*'i ve Dârimî'nin (v. 255/869) *Sünen*'i olacaktır.

Yukarıda kaydedilen bu hadis külliyyatının öne çıkan bazı şerhleri de çalışmamıza kaynaklık edecektir. Bunlar; İbn Hacer'in (v. 852/1449) *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Kastallânî'nin (v. 923/1518) *İrşâdu's-Sârî lişerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Nevevî'nin (v. 676/1278) *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Azimabadî'nin *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Mubârefurî'nin, *Tuhfetü'l-Ahvezî bişerhi Cami'i't-Tirmizî* isimli eserleridir. Ayrıca siyer ile ilgili olarak İbn Hişâm'ın (v. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, İbn Sa'd'ın (v. 230/845) *Kitabu't-Tabakâti'l-Kübrâ*, İbnü'l-Esîr'in (v. 630/1233) *el-Kâmil fi't-Tarih el-Makrîzî*'nin (v. 845/1442) *İmtâu'l-Esmâ' bimâ li'n-Nebii mine'l-Ahvâli ve'l-Emvâli ve'l-Hafedeti ve'l-Metâ'* adlı eserleri, hadis râvileri hakkındaki araştırmalarda da Mizzî'nin (v. 742/1342) *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, İbn Hacer'in *Tehzîbu't-Tehzîb* ve *Takrîbu't-Tehzîb*, Zehebî'nin (748/1348) *Mizânu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl* adlı eserleri başvuru kaynakları arasında yer alacaktır.

Bu araştırma bir hadis çalışması olmakla beraber konunun daha iyi incelenebilmesi açısından Kur'ân-ı Kerim ve belli başlı muteber tefsir kitaplarından da istifade edilecektir. Taberî'nin (v. 310/922) *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Zemahşerî'nin (v. 528/1134) *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Fahrüddîn Razî'nin (v. 606/1210) *Mefâtîhu'l-Ĝayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Kurtubî'nin (v. 671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, İbn Kesîr'in (v.

774/1373) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Âlûsî'nin* (v. 1271/1854) *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî* adlı eserleri bunlar arasında sayılabilir.

Kelime ve kavram analizleri ile ilgili olarak da, Râğıb el-İsfahânî'nin (v. 502/1109) *el-Müfredât*, İbnü'l-Esîr'in (v. 606/1210) *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, İbn Manzûr'un (v. 711/1311) *Lisânu'l-Arab* adlı eserleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı, bir heyet tarafından hazırlanan *Dini Kavramlar Sözlüğü*'nden istifade edilecektir.

İslâm'da kardeşlik konusu ile ilgili olarak yazılmış müstakil eserler, İslâm tarihi, ahlâk ve maneviyata dair diğer bazı eserler de başvurulacak kaynaklar arasında yer alacaktır.

1.2. Uhuvvet Kavramı, Uhuvvet-Mekârim-i Ahlâk İlişkisi ve Kur'ân ve Sünnette Güzel Ahlâk

1.2.1. Uhuvvet Kavramı

1.2.1.1. Uhuvvet Kavramının Lügat ve Istılâhî Anlamı

Uhuvvet (أخوة) kelimesi, Arapçada “ا خ و” kök harflerinden türemiştir. Anne-baba veya sadece biri cihetiyle nesepte kardeşlik, sütkardeşliği, kabile, din, sanat dalı, sevgi, iş ilişkileri veya sosyal ilişkiler ve bunun dışındaki çeşitli münasebetlerde ortaklık, dostluk ve arkadaşlık anlamlarına gelir.¹ Bundan türeyen isimler olan “أخوة” ve “أخوان” kavramları hakkında dilciler çeşitli görüşler belirtmiş ve bunların birbiri yerine kullanılan kelimeler² olduğunu söyleyenler olmuşsa da anlaşıldığı kadarıyla “ihvan” çoğunlukla arkadaş ve dostlar için “ihve” ise nesepte kardeşler için kullanılmaktadır.³ Bu iki türlü kardeşlik arasında ise temelde ve doğurduğu sonuçlar açısından büyük bir fark olduğu açıktır. Bu fark, Buhârî'nin *Sahîh*'inde geçen şu rivâyetten anlaşılmaktadır: Hz. Peygamber Hz. Aişe'yi, Hz. Ebû Bekir'den (r.a) istemişti. Ebû Bekir ise ona “Ama ben senin kardeşinim.” dedi. (Hz. Peygamber de cevaben) “*Sen benim Allah'ın dininde ve kitabında kardeşimsin o bana helaldir.*” buyurdu.⁴

¹ Râğıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredât*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1431/2010, “e-h-v”, s. 22; İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrût, 1414/1994, “e-h-v”, XIV, 19.

² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “e-h-v”, XIV, 20-21.

³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “e-h-v”, XIV, 20-21; Ayrıca bkz. Gökçe, M. Cüneyt, “İslâm Kardeşliğinin Temelleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi IV*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları no: 5, Şanlıurfa, 1998, s. 22.

⁴ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiü's-Sahîh*, Dâru's-Selâm, Riyad, 1999, Nikâh, 11, h.no: 5081.

Buna göre Hz. Ebû Bekir, nesep kardeşliği ile dinde kardeşlik arasında bir fark olmadığını ve bunların doğurduğu hukuki sonuçlarında aynı olduğunu zannetmekteydi. Hz. Peygamber ise kendisine vermiş olduğu cevabında bu ikisi arasında esasta fark olduğunu bildirmiştir. Buna göre nikâha mani olan uhuvvet, nesep ve sütkardeşliğinden kaynaklanan uhuvvet olup dini uhuvvetin buna engel bir tarafı yoktur.¹

İslâmî literatürde kardeşlik karşılığında kullanılan uhuvvet kelimesi, aynı ana babadan veya bunlardan birinden dünyaya gelenler arasındaki kan bağına belirtmesi yanında aynı sülaleye, kabile veya millete mensup olma, aynı inanç ve değerleri, dünya görüşünü paylaşma gibi ortaklık ve benzerlikleri bulunan kişi ya da gruplar arasındaki birlik ve dayanışma ruhunu da ifade etmektedir. Kelime Kur’ân ve hadislerle diğer İslâmî kaynaklarda, Cahiliye telakkisinde soy birliğine ve kan bağına dayanan asabiyet kavramının karşısı olarak tevhid inancını esas alan manevi birliği, dayanışma ve paylaşma sorumluluğunu anlatmak üzere yaygın biçimde geçmektedir.²

Gazâlî (v. 505/1111) uhuvveti bir akit (sözleşme) olarak niteleyerek şöyle demektedir: “Bil ki uhuvvet akdi, tıpkı nikâh akdi gibi iki kişi arasında kurulan bir bağıdır. Nasıl ki evliliği devam ettirebilmek için nikâh akdinin gerektirdiği, ifa edilmesi zorunlu bir takım haklar varsa uhuvvet akdi için de durum böyledir. Bu durumda kardeşinin senin üzerinde mal, can, dil ve kalp gibi konularda ve affetmek, dua etmek, samimi, vefakâr ve kolaylaştırıcı olmak, ikiyüzlülüğü ve zorlaştıracılığı terk etmek gibi bazı (ahlâkî) hakları vardır.”³

Gazâlî’nin bu tanımından ve vermiş olduğu örnekten anlaşıldığı üzere İslâmî öğretilerde uhuvvet oldukça aktif ve pratiğe dönük bir kavramdır. Doğurması gereken bir takım neticelerden ayrı düşünülememektedir ve karşılıklı olarak ifa edilmesi gereken bu hak ve ödevler ihmal edildiğinde uhuvvet kavramı da varlığını sürdüremeyecektir.

İslâm kültür ve medeniyetinin ortaya koyduğu bu kardeşlik ve bağlılık modeli gelmiş olduğu dönem ve toplumun yapısı dikkate alındığında daha da önem kazanmaktadır. İslâm öncesi Arabistan’da sosyal yapının öz olarak kavmiyetçi olduğu ifade edilmelidir. Putperest ahlâkının can damarı, kavmin tüm mensupları arasında mevcut olan dayanışma duygusudur. Kavim yahut onun alt bölümü kabile, İslâm öncesi Araplar için sadece sosyal yaşayışın tek birimi ve temeli değildi, aynı zamanda ilk ve en mühim planda, gerek bireysel, gerek umuma has ve hayatın tümüne

¹ İbn Hacer el-Askalanî, Ahmed b. Ali, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru’l-Marife, Beyrût, 2005, VI, 250.

² Çağrı, Mustafa, “Kardeşlik”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 485-486.

³ Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi’d-Din*, Dâru’l-Kalem, Beyrût, ts., II, 157.

yaygınlaştırılabilecek bir kalıbın ortaya çıkmasına vesile olan en yüce davranış ilkesini de temsil etmekte idi. Kavim anlayışı hiç şüphesiz, Arap cemiyetinin, üzerine bina edilmiş olduğu tüm ana ahlâkî fikirlerin menbaı idi. Kan bağı yolu ile yakınlığa, dünyadaki herhangi bir diğer şeyden daha fazla saygı duymak ve kavmin şanı için eylemde bulunmak, herkesin üzerinde ittifak ettiği, her kişiye, yani, grubun her ferdine farz kılınmış kutsi bir görev idi.¹

İslâm'ın üzerinde toplumsal yapısını yükselttiği ilk temel ise bütün bireyleri arasında gerçekleştirmiş olduğu kardeşliktir. Doğal olarak İslâm toplumu tüm bireyleri arasında güçlü bir diyalogu sağlayan, bütün Müslümanları birbirlerine kenetleyen, kalplerini birbirlerine ısıdıran ve uzlaştıran “akide” temeli üzerine yükselen bir toplumdur.²

Bu akide sayesinde Müslümanlar arasındaki kardeşlik ilişkisi kan ve soy ilişkisinden daha sağlam ve bu ilişkilerden daha üstün bir biçimde gerçek ilişkiye dönüşmüştür. İslâm bu yönüyle, ruhi bağlantı temeli üzerine toplumunu inşa eden, görev ve hakların dağılımında bu ilişkiye dayanan, ona değer biçen ilk toplumu meydana getirmiştir.³

Şu halde yeryüzünün neresinde bulunursa bulunsunlar, hangi dili konuşuyor olurlarsa olsunlar veya hangi renge sahip bulunuyorlarsa bulunsunlar, hangi kavme mensup olurlarsa olsunlar bütün müminler, kelimenin tam anlamıyla birbirlerinin kardeşleridirler. Başka bir deyimle, mümin gönülleri en sağlam ve esaslı bir biçimde birbirine bağlayan bağ iman ve takva esasından kaynaklanan kardeşlik bağıdır.⁴ Böylelikle Fars, Rum, Habeş ırklarına mensup olanlar, bu topluma intisap etmekten kendilerini alıkoyacak bir engelle karşılaşmamış aksine bu toplumda başköşeye oturmuşlardır.⁵

Netice itibariyle uhuvvet kavramının, Müslümanların, her türlü maddi, dünyevi ve biyolojik bağlardan ayrı olarak inanç ve ideal temelli birlikteliği ve bundan kaynaklanan yardımlaşma ve dayanışma sorumluluğu anlamına geldiği söylenebilir.

¹ İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1997, s. 84.

² Cerrar, Hüsnü Ethem, *İslam'da Sevgi ve Kardeşlik*, çev. Salih Arı, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 60.

³ Cerrar, *İslam'da Sevgi ve Kardeşlik*, s. 60.

⁴ Gökçe, “İslâm Kardeşliğinin Temelleri”, s. 22.

⁵ Cerrar, *İslam'da Sevgi ve Kardeşlik*, s. 61.

1.2.1.2. Uhuvvet İle İrtibatlı Kavramlar

1.2.1.2.1. Hullet

Kur'ân-Kerim ve hadislerde yer alan, uhuvvet kavramıyla anlam birliğine sahip kelimelerden biri “hullet” (حُلَّة) kelimesidir. Bu kelime, kardeşlik, kalbe nüfuz eden sevgi, özel ve katıksız bir dostluk anlamında kullanılır.¹ İsim kalıbı “halîl” ise dost demektir ve bunun da çoğulu “ehillâ” dır.² Bu kelimenin kullanımına şu âyetler örnek verilebilir: “*Ey iman edenler! Kendisinde artık alış-veriş, dostluk (hulle) ve kayırma bulunmayan gün (kıyamet) gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcadın. Gerçekleri inkâr edenler elbette zalimlerdir.*”³

Kıyamet gününün zorluğuna ve hesap vermenin ferdîliğine vurgu yapan bu ayette geçen “hullet”; yardım, dostluk, sadakat ve içten sevgi anlamlarına gelmektedir.⁴

Bir başka örnek de şu âyettir: “*İşlerinde doğru olarak kendini Allah'a veren ve İbrahim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine tâbi olan kimseden dince daha güzel kim vardır? Allah İbrahim'i dost (Halîl) edinmiştir.*”⁵

Yukarıdaki âyette geçen “hullet” kelimesi, tıpkı bir kimsenin dostuna değer vermesi gibi, Allah Teâlâ'nın, Hz. İbrahim'i (a.s) seçip ona özel bir değer verdiğini anlatan mecâzî bir ifadedir. Ayrıca onun dinine tabi olmanın önemini de vurgular.⁶ Yine Allah sevgisinin en yüksek makamını da ifade eder. Çünkü Hz. İbrahim (a.s) kendisine emredilen her işi ifa etmiş, İbadetin bütün makamlarının hakkını vermiş, küçük büyük, önemli önemsiz hiçbir iş onu ibadetten alıkoymamıştır.⁷

¹ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “h-l-l”, s. 159; İbnü'l-Esîr, Mecduddin el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî, Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1399/1979, “h-l-l”, II, 72; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “h-l-l”, XI, 216-217.

² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, II, 72.

³ Bakara, 2/254.

⁴ et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thrc. Sıdkî Cemîl el-Attâr, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1415/1995, III, 6; Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ġayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1420, VI, 531; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, ts., II, 266; İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru İbni Kesîr, Dimeşk-Beyrût, 1994, I, 377; Âlûsî, Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmud, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, tsh. Muhammed Husyen el-Arab, Beyrût, 1414/1994, III, 7; Vehbî, Mehmet, *Hulâsatu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1969, II, 470; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*, Bilmen Basım ve Yayın Evi, İstanbul, 1992, I, 264.

⁵ Nisâ, 4/125.

⁶ ez-Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrût, 2006, I, 437.

⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ġayb*, XI, 230; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 682-683.

Bir başka âyette de şöyle buyrulur: “*Müşrikler, sana vahyettiğimizden başka bir şeyi yalan yere bize isnat etmen için seni, nerdeyse, sana vahyettiğimizden saptıracaklar ve ancak o takdirde seni candan dost (Halîl) kabul edeceklerdi.*”¹

Kaydedilen bu âyette geçen “halîl” kelimesi de dost, özellikle velî anlamını ifade eder. Şayet Hz. Peygamber müşriklerin arzularına uysaydı ona böyle bir yakınlık duyacaklardı. Fakat bu takdirde de Allah’ın velâyetinden çıkmış olacaktı.²

Bir diğer örnek de şu âyettir: “*O gün, zalim kimse ellerini ısırp: 'Keşke Peygamberle beraber bir yol tutsaydım, vay başıma gelene; keşke falancayı dost (Halîl) edinmeseydim. And olsun ki beni, bana gelen Kuran'dan o saptırdı. Şeytan insanı yalnız ve yardımcısız bırakıyor' der.*”³

Yukarıdaki âyet, Ukbe b. Ebî Muayt ile Ümeyye b. Halef arasındaki dostluk münasebetini bildirir. Ukbe Müslüman olmaya meylediği bir anda Ümeyye araya girmiş ve “onun yüzüne tükürüp başını ezmediğin sürece senden razı olmam” demiştir. Netice de Ukbe bu işi yapmış ve Müslüman olmamıştır. Âyetteki şeytan ifadesi de Ukbe’nin bu dostuna işaret eder. Çünkü onu hak yoldan saptırmıştır.⁴

Konuyla ilgili bir örnek de şu âyettir: “*O gün yakın dostlar (ehillâ) birbirlerine düşmandır. Ancak (Allah'tan) korkup (küfür ve nifaktan, azgınlık ve sapıklıktan) sakınanların (dostluğu) bunun dışındadır.*”⁵

Kaydedilen bu ayette yer alan “ehillâ” kelimesi, yukarıda da işaret edildiği gibi “halîl” kelimesinin çoğuludur, “dostlar” demektir. Dünya hayatında Allah rızası için değil de, küfür ve isyan üzere dost ve ahab olanlar ahirette düşman olacaktır. Takvâ ve iman üzere dostluk kuran tevhid ehli muttakîler ise bunun dışındadır. Onların dostluğu düşmanlığa dönüşmeyecektir. Allah için sevmenin ve buğz etmenin sevabını görünce bu dostluk artarak pekişecektir.⁶

Görüldüğü üzere kaydedilen bu ayetlerde geçen “hullet” kelimesi sevgi, dostluk, arkadaşlık, ahablık anlamlarına gelmektedir. Kelimenin hadislerdeki kullanımı ile ilgili

¹ İsrâ, 17/73.

² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 503; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXI, 179.

³ Furkân, 25/27-29.

⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, XI, 11; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 211; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXIV, 455; İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm*, III, 394; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, II, 17; Vehbi, *Hulâsatu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, X, 3825; Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*, IV, 2409.

⁵ Zuhuf, 43/67.

⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 200; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXVII, 641; İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm*, IV, 158; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru's-Sâbûnî, Kâhire, ts., III, 164; Vehbi, *Hulâsatu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, XI, 5231; Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*, VII, 3295.

İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyet şöyledir: Rasûlullah (s.a), vefatı ile neticelenen hastalığı sırasında başını bir bez ile bağlamış olduğu hâlde mescide çıktı ve minber üzerine oturdu. Akabinde Allah'a hamd ve sena etti. Sonra şöyle buyurdu: *“Şu muhakkak ki, insanlar içinde nefsi ve malı itibariyle benim üzerimde, Ebû Kuhâfe'nin oğlu Ebû Bekir'den çok iyilik ve ihsanı olan hiçbir kimse yoktur. İnsanlardan bir halîl edinecek olsaydım, muhakkak Ebû Bekir'i kendime halîl edinirdim. Lâkin İslâm aracılığı ile olan “hullet” daha faziletlidir. Ebû Bekir'in küçük kapısından başka mescide açılan kapıların hepsini benim tarafımdan kapatınız.”*¹

Kavramın, yukarıda kaydedilen rivayetteki anlamı açıkça görüldüğü üzere Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir (r.a) arasındaki derin dostluktur. Hz. Peygamber'in “şayet dost edinecek olsaydım” şeklindeki ifadesi bunu ortaya koymaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in kalbi Allah sevgisi, murakabe ve marifetullah ile dolmuş, bunlar kalbine iyice sinmiş ve böylelikle kalbinde Allah'tan başkasının dostluğuna yer kalmamıştı.² Dolayısıyla Rasûlullah'ın (s.a), kalbinde bir yer olsaydı bu yere Hz. Ebû Bekir'in sahip olacağını bildirmesi, görünüşte dostluğu nefyetmiş olsa da hakikatte aralarındaki dostluğun gücünü göstermektedir.

“Hullet” kelimesinin ifade ettiği “derin dostluk” anlamı, yine isim kalıbı olan “halîl” kelimesinin yer aldığı bir hadiste şöyle ifade edilir: *“Kişi arkadaşının (halîl) dini üzeredir. O halde her biriniz kiminle arkadaşlık ettiğine baksın.”*³

Yukarıdaki hadise göre hullet, sıradan bir arkadaşlık değildir. İnsanlar arasında inanç, değer yargıları ve hayat tarzı gibi alanlarda karşılıklı etkileşimi de doğuran güçlü bir beraberliktir.

1.2.1.2.2. Sohbet

Uhuvvet ile anlam birliğine sahip kelimelerden biri de “sohbet” (صحبة) kelimesidir ki Kur'ân-ı Kerîm'de “sâhib” ve “ashâb”,⁴ hadislerde de genellikle “sohbet” şeklindeki isim kalıpları ile sıkça geçmektedir. Mana itibariyle, ünsiyet peyda etmek,

¹ Buhârî, Salât, 80, h.no: 467; Hadisin yine bu bölümdeki bir başka rivayetinde “hulletü'l-İslâm” yerine “uhuvvetü'l-İslâm” kelimesi kullanılmıştır ki aradaki anlam birliğini doğrudan ortaya koymaktadır.

² el-Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilmelik, *İrşâdu's-Sârî lişerhi Sahîhi'l-Buhârî*, el-Matbaatu'l-Kübrâ'l-Emîriyye, Mısır, 1323 h., I, 453.

³ Ebû Dâvûd, Edeb, 19, h.no: 4833; Hâkim en-Nisâburî, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1411/1990, IV, 189; Ayrıca bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 516.

⁴ Bkz. Abdalbaki, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Marife, Beyrût, 1412/1992, s. 509-510.

tanışıp kaynaşmak¹ ayrıca insandan hiçbir zaman ayrılmayan insan, hayvan, mekân ve zamanı ifade eder.² Bu birlikteliğin beden ile -ki bu asıldır ve daha çoktur- veya niyet, ilgi ve önem verme ile olması arasında fark yoktur. Ayrıca örfe göre bu kelimenin kullanılabilmesi için birlikteliğin çokça olması da gerekir.³ Bu mana cihetiyle Hz. Peygamber'in inanan arkadaşlarına da "ashâb" denir.⁴ Çünkü onlar kendisi ile ruhen ve bedenen bir olmuş dostlarıdır. Ancak inkârcı Mekkeliler ile Hz. Peygamber arasındaki ilişkide kimi zaman bu kavram ile ifade edilir ki kelimenin Kur'ân'daki bu kullanımı daha çok bedeni birliktelik ve aynı zaman ve mekânı paylaşma manası ile ilgilidir. Şu âyet buna örnek verilebilir: *"Düşünmüyorlar mı ki, arkadaşları (sâhibihim) olan peygamberde deliliğin eseri yoktur. O ancak açıkça uyarıcı bir kimsedir."*⁵

Bir diğer âyet de şudur: *"Battığı zaman yıldızla and olsun ki, arkadaşınız (sâhibukum) sapmadı ve bâtila inanmadı; o, arzusuna göre de konuşmaz."*⁶

Kaydedilen ilk âyetin nüzûl sebebi ile ilgili bir rivâyet şöyledir: Hz. Peygamber bir gece safâ tepesine çıkmış ve insanları İslâm'a davet etmişti. Orada bulunan Mekkelilerden bir kısmı "Sizin bu arkadaşınız (sâhibukum) delidir. Gece boyunca bağırıp durdu." dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in durumu hakkında onları tefekküre teşvik etmek için bu âyeti indirdi.⁷

Bu âyetler ve kaydetmiş olduğumuz rivâyetteki "sâhib" kelimesi, Hz. Peygamber'in, Mekkeliler arasında yaşadığını, uzun zamandan beri bir arkadaş olarak görüşüp konuştuklarını ve her bakımdan çok iyi tanıdıklarını ve dostluğundan yararlanıp durduklarını ifade eder.⁸

Kelimenin bedensel birliktelik, beraberlik anlamını ortaya koyan Hz. Âişe'den (r.a) gelen bir rivâyet de şöyledir: "Hz. Peygamber Rabbinden, hicret ve kavmi arasından ayrılıp Mekke-i Mükerrreme'den ayrılma iznini aldığı gün, daha önceleri geldiğini görmediğimiz bir saatte öğle sığığında yanımıza geldi. Babam Ebû Bekir, onun geldiğini görünce "Bu saatte Rasûlullah (s.a) mutlaka olağanüstü bir durum nedeniyle bize gelmiştir." dedi. Rasûlullah, (s.a) babam Ebû Bekir'e *"Mekke'den çıkıp*

¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "s-h-b", I, 519.

² Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "s-h-b", s. 278; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "s-h-b", I, 520.

³ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "s-h-b", s. 278.

⁴ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman, *Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Nûreddin İtr, Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, Beyrût; Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1406/1986, s. 293.

⁵ Araf, 7/184.

⁶ Necm, 53/2.

⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VI, 182; Râzî, *Mefâtihu'l-Gâyib*, XV, 420; İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm*, II, 339.

⁸ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, ts., IV, 182; Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*, VII, 3523; Ayrıca bkz. es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, III, 272.

hicret etmek için bana izin verildi.” dedi. Ebû Bekir, “Yoldaşlık (es-suhbe) var mı yâ Rasûlallah (birlikte miyiz)?” deyince, o da: “*Yoldaşlık var! (birlikteyiz)*” dedi.” Hz. Âişe devamında: “O güne kadar sevinçten ağlayan bir kimse görmemiştim. Ama o gün babam Ebû Bekir’in (sevinçten) ağladığını gördüm.”¹

Bunun dışında yukarıda da değinildiği gibi kelime, sıkı dost, can dostu anlamlarında, ruhi birlikteliği anlatmak için de kullanılır. Bunun da örneği yine Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir’in (r.a) hicret yolculuklarını² anlatan “*Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak (Ebû Bekir ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına (li-Sâhibihî) ‘üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir’ diyordu*”³ âyetidir. Kelime burada dost anlamında kullanılmıştır.⁴

Kelimenin yakın arkadaş anlamındaki kullanımına bir başka örnek de şu âyettir: “*Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaş, (es-Sâhibu bi'l-Cenbi) yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın; Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.*”⁵

Kelimenin buradaki kullanımı da kişinin, yol arkadaşlığı, bitişik komşuluk, öğrenim hayatı ve meslek dalında ortaklık, bir meclis veya cami içinde yan yana oturmak vb. çeşitli durumlarda oluşan birlikteliği ifade eder.⁶ Ayrıca sâlih dost veya eş (hayat arkadaşı) anlamında kullanıldığı da söylenmiştir.⁷

Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Yusuf (a.s) ile zindan arkadaşlarının birlikteliklerini de bu kelime ile ifade etmiştir. Bu konudaki âyet şöyledir: “*Ey zindan arkadaşlarım!*

¹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk.-thrc. Cemal Sabit, Muhammed Mahmud, Seyyid İbrahim, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1427/2006, II, 354; İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1421/2001, I, 194; İbnü'l-Esîr, Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1407/1987, II, 5; Rıza, Muhammed, *Muhammed Rasûlullah (s.a)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, ts., s. 154.

² Bkz. İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II, 354; İbn Sa'd, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I, 194; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, II, 5; Rızâ, *Muhammed Rasûlullah (s.a)*, s. 154.

³ Tevbe, 9/40.

⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 444.

⁵ Nisâ, 4/36.

⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* IV, 113-114; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 391; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, X, 77; İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm*, I, 606; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, IV, 43; Vehbi, *Hulâsatu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, III, 919; Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*, II, 589.

⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, IV, 115; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 391; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, X, 77; İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm*, I, 606; Vehbi, *Hulâsatu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, III, 919; Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*, II, 589.

(*sâhibeyi's-sicni*) *Çeşitli tanrılar mı daha iyi, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah mı?*”¹

Hız. Yûsuf'un (r.a) hâpishane arkadaşlarına “sohbet” ünvanı ile hitap etmesi, hâpishanenin bu hüznü ve kederli ortamında sevgi ve içtenlik duygularının daha belirgin olması ile ilgilidir.² Ancak Hız. Yusuf (r.a) ile beraber burada bulundukları için mekân birlikteliği anlamına geldiği de söylenebilir. Nitekim cennetliklere ve cehennemliklere “ashâb”³ denmesi de onların bu mekânlarda bulunmaları itibariyledir.⁴

Kelimenin hadislerdeki kullanımı ile ilgili bir örnek Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) gelen şu rivâyettir: “*Kimin üç kızı veya üç kız kardeşi olur veya iki kızı ve iki kız kardeşi olur da onlarla güzel sohbette bulunur, onlar hakkında Allah'a karşı sorumluluk bilinci duyarsa o cennetliktir.*”⁵

Kızlara ve kız kardeşlere iyiliği öğütleyen bu hadisin diğer rivâyetlerinde yer alan, onlara karşı sabırlı davranmak,⁶ yedirip içirip giydirmek,⁷ masraf edip evlendirmek, güzel terbiye vermek,⁸ merhametle muamele edip, kefil olmak⁹ gibi ifadeler, “güzel sohbet” in anlamını açıklar mahiyettedir.¹⁰ Buna göre kelime iyi ve dostça geçinmek, munis davranmak gibi anlamlara gelmektedir.

Sonuç itibariyle bu kavramın da, dost, arkadaş, ahab, insanın, hayatı veya mekânı veya da bunların bir bölümünü paylaştığı kimse anlamında kullanıldığı söylenebilir.

¹ Yûsuf, 12/39.

² Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, V, 366.

³ Bakara, 2/82.

⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VII, 286.

⁵ Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Câmiu't-Tirmizî*, Dâru's-Selâm, Riyad, 1999, Birr, 13, h.no: 1916.

⁶ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Edebu'l-Müfred*, Eda Neşriyat, İstanbul, ts., s. 41, h.no: 76, Ukbe b. Âmir rivayeti; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbni Mâce*, Çağrı Yayınları ve Dâru Sehnûn, İstanbul, 1413/1992, Edeb, 3, Ukbe b. Âmir rivayeti.

⁷ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbni Mâce*, Çağrı Yayınları ve Dâru Sehnûn, İstanbul, 1413/1992, Edeb, 3; Ukbe b. Âmir rivayeti.

⁸ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Tarık b. Avdullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1415/1995, VI, 205, h.no: 6199, Ebû Hureyre (r.a) rivayeti. “Evlendirmek” ve “güzel terbiye” vermek ifadelerine Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ında rastlanmamıştır.

⁹ Buhârî, *el-Edebu'l-Müfred*, s. 41, h.no: 78, Câbir b. Abdullah rivayeti.

¹⁰ Mubârekfûrî, Ebû'l-Ula Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetü'l-Ahvezî bişerhi Cami'i't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1410/1990, VI, 34.

1.2.1.2.3. Sadâkat

Sadâkat (صدقة) kelimesi, gerçek dostluk, arkadaşlık, gönülden sevgi ve kardeşlik¹ anlamlarıyla uhuvvet kavramıyla anlam birliğine sahiptir. Buna şu âyetler örnek verilebilir: “*Şimdi artık bizim ne şefaathçilerimiz var, ne de yakın bir dostumuz (sadîkun hamîm).*”²

Yukarıdaki âyette yer alan “sadîkun hamîm” ifadesi, gönülden seven sıcak bir dost anlamına gelir.³ Mekkeli müşrikler çeşitli putlara tapıp onların şefaatinin ummuşlardı. Yine tabi oldukları ve dost bildikleri bazı insan şeytanlarının da kendilerine Allah katında fayda vereceğini düşünüyorlardı. Kaydedilen bu âyet onların bu yanlışlarına ve kıyamet günündeki durumlarına işaret etmektedir.⁴

Kelimenin yukarıda değinilen anlamları ile ilgili belirgin bir örnek ise şu âyettir: “*Sizin için de, gerek kendi evlerinizden, gerekse babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden veya anahtarlarını uhdenizde bulundurduğunuz yerlerden yahut dostlarınızın evlerinden yemenizde bir sakınca yoktur.*”⁵

Görüldüğü üzere dost olarak tercüme edilen “sadîk” kelimesi, insanın birinci derecedeki anne baba gibi akrabaları ile aynı bağlamda zikredilmiştir. Onlara meşakkat vermediği ve bunu kerih görmedikleri bilindiği sürece evlerinde yemek yemede bir sakınca yoktur.⁶ Hatta Katâde: “Arkadaşının evine girdiğin zaman onun izni olmadan yemende bir günah yoktur.”⁷ demiştir. Bu da kelimenin ifade ettiği dostluk ve bağlılığın gücünü gösterir.

1.2.1.2.4. Velâyet

Uhuvvet ile anlam ilişkisi olan kelimelerden biri de “velâyet” (ولاية) kelimesidir. Mekân, nesep, din, dostluk, sevgi, yardımlaşma ve inanç yönünden yakınlığı ifade

¹ Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “s-d-k”, s. 281; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “s-d-k”, X, 194.

² Şuarâ, 26/100-101.

³ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâlî Âlîsi ve Tefsîri*, V, 2473; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 384.

⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 244; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXIV, 519.

⁵ Nûr, 24/61.

⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, III, 380.

⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, X, 227; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, III, 380; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 350.

eder.¹ İnsana sevgiyle yaklaşp yardım eli uzatan ve ondan hiçbir zaman ayrılmayan yardımsever kişiye veli denmesi bu mana ile ilgilidir ki adavet (düşmanlık) kelimesinin de zıt anlamlısıdır.² Kur’ân-ı Kerîm’de bunu isim kalıbı “velî” ve çoğulu olan “evliyâ” sıkça geçmektedir.³ Örneğin: “Allah, inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâğuttur, onları aydınlıktan alıp karanlığa götürürler. İşte bunlar cehennemliklerdir. Onlar orada devamlı kalırlar.”⁴

Kaydedilen bu âyetteki, Allah ile kulları arasında var olan dostluk, (velâyet) Allah’ın onları sevmesi ve buna binaen onlara yardım etmesi ahirette de onları mükâfâtlandırıp sonsuz nimetler vermesi ve büyük ikramlarda bulunması anlamındadır.⁵

Kelimenin yer aldığı bir başka ayet de şöyledir: “Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost (evliyâ) edinmesin. Kim bunu yaparsa, artık onun Allah nezdinde hiçbir değeri yoktur. Ancak kâfirlerden gelebilecek bir tehlikeden sakınmanız başkadır. Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor. Dönüş yalnız Allah’adır.”⁶

Yukarıdaki âyet de, Müslümanların, aralarındaki akrabalık, İslâm’dan önceki dostluk veya bunun dışında onları birbirine yaklaştırp samimi hale getiren diğer bazı sebepleri bahane ederek kâfirleri yardımcılar⁷ ve dostlar edinmelerini, onlara yumuşak ve müsâmahakâr davranmalarını yasaklamıştır. Çünkü Allah için sevip yine onun için nefret etmek çok önemlidir ve iman esaslarından biridir.”⁸

Bir başka âyette de şöyle buyrulur: “Müminleri bırakıp da kâfirleri dost (evliyâ) edinenler, onların yanında izzet (güç ve şeref) mi arıyorlar? Bilsinler ki bütün izzet yalnızca Allah’a aittir.”⁹

Müfessirlerin ittifakına göre âyetteki, kâfirleri dost edinenlerle kastedilenler münafıklardır. Kâfirler ise Yahudilerdir. Münafıklar onlara meyledip yakınlaşıyor,

¹ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “v-l-y”, s. 547; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, “v-l-y”, V, 227; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “v-l-y”, XV, 411.

² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “v-l-y”, XV, 411; Ayrıca bkz. Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, VII, 17.

³ Bkz. Abdülhakî, *el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’ân*, s. 933.

⁴ Bakara, 2/257.

⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, III, 31; Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, VII, 18; Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 283; Ayrıca bkz. Vehbi, *Hulâsatu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, II, 478; Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*, I, 269.

⁶ Âl-i İmrân, 3/28.

⁷ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, III, 309.

⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 269; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 57; Vehbi, *Hulâsatu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, II, 575; Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*, I, 347.

⁹ Nisâ, 4/139.

onları dost ediniyor ve birbirlerine “Muhammed’in işinin sonu yoktur, Yahudiler ise şeref ve güç sahibidir, siz onları dost edinin” diyorlardı.¹

İnkârcıları veli edinmeyi yasaklayan bir diğer âyet de şöyledir: “*Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dostlar (evliyâ) edinmeyin.*”²

Bu âyette yer alan “evliyâ” kelimesi de dostlar, arkadaşlar, ahbablar, yardımcıları anlamı taşır. İnananların, Allah, Rasûlullah ve müminlerle savaşan kâfirler ve müşriklerle böyle bir bağ kurulması yasaklanmış, onların bu düşmanca tutumuna aynı şekilde karşılık verilmesi teşri kılınmıştır.³

İnanan erkeklerle inanan kadınların birbirlerine karşı durumunu açıklayan bir âyette de şöyle buyrulur: “*Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir (dostlarıdır). Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Rasûlüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azîzdir, hikmet sahibidir.*”⁴

Kaydedilen bu âyete göre inanan erkek ve kadınların birbirlerine karşı durumu, yine Tevbe suresinde bildirilen münafık erkek ve kadınlardan⁵ farklı olarak velilik esasına dayanır ki özellikle onların birbirlerinin yardımcıları olduğu anlamına gelir.⁶

Kelimenin hadislerdeki kullanımı ile ilgili bir rivâyet ise şöyledir: Hz. Peygamber Ebû Zer’e (r.a) şöyle sordu: “*Ey Ebû Zer! kişiyi İmana bağlayan hangi bağ daha sağlam ve güvenilirdir bilir misin?*” Ebû Zer: “Allah ve Rasûlü daha iyi bilir.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Allah için dostluk (muvâlât) ve sevgi ve yine Allah için buğz etmek.*” dedi.⁷

Kaydedilen bu rivâyet de kelimenin dostluk ve sevgi anlamını ortaya koymaktadır. Zıt anlamlısı olan buğz (kin, nefret) kelimesi ile karşılıklı olarak zikredilmesi de bunu ortaya koymaktadır.

¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 443-444; Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XI, 246; Vehbi, *Hulâsatu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, III, 1082.

² Mümtahine, 60/1.

³ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, XIV, 73; İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’âni’l-Azîm*, IV, 410; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, III, 361; Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâlî Âlisi ve Tefsîri*, VIII, 3688.

⁴ Tevbe, 9/71.

⁵ Tevbe, 9/67.

⁶ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, VI, 228.

⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XXIX, 516; Hadis kaynaklarında yapılan taramalarda bu rivâyete rastlanmamıştır.

1.2.1.3. Kur'ân'da Uhuvvet Kavramı

Uhuvvet kavramı Kur'ân-ı Kerim'de bu masdar kalıbıyla ve ayrıca fiil olarak da yer almamaktadır. Kavramın türemiş olduğu “اُخ” bunun tesniye kalıbı olan “اُخوين”, çoğul kipleri olan “اُخوان” ve “اُخوة”, bunlarında dişil kalıbı olan “اُخت”, bunun da tesniye kalıbı olan “اُختين” ve çoğul kalıbı olan “اُخوات” kelimeleri ise Kur'ân'da doksan altı yerde geçmektedir.¹

Kur'ân-ı Kerim'de bu kavramın değişik bazı ilişki biçimleri ve düzeylerini ifade ettiği görülmektedir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1.2.1.3.1. Nesep (Soy) İlişkisi

Özellikle hukuki düzenlemelerin yapıldığı âyetlerde kavram nesep itibariyle kardeşlik anlamını ifade eder. Örneğin mirasla ilgili olan bir âyette şöyle buyrulur: *“Eğer ölenin kardeşleri varsa, anasına altıda bir düşer.”*²

Yine miras ile ilgili bir başka âyet de şöyledir: *“Eğer bir erkek veya kadının, ana babası ve çocukları bulunmadığı halde (kelâle şeklinde) malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, her birine altıda bir düşer.”*³

Şu âyet de örnek verilebilir: *“Senden fetva isterler. De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Kız kardeş ölüp çocuğu olmazsa erkek kardeş de ona vâris olur. Kız kardeşler iki tane olursa (erkek kardeşlerinin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş mevcut ise erkeğin hakkı, iki kadın payı kadardır. Şaşırmamanız için Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir.”*⁴

Yukarıdaki âyetlerde yer alan erkek yahut kız kardeşler ifadeleri soy itibariyle kardeşler anlamına gelir.⁵ Yine evlenilmesi haram olan hanımları sayan şu âyet de zikredilebilir: *“Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren analarınız, süt bacılarınız, eşlerinizin anaları, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla (nikâhlanıp da) henüz birleşmemişseniz kızlarınızı almanızda*

¹ Bkz. Abdalbaki, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 30-31.

² Nisâ, 4/11.

³ Nisâ, 4/12.

⁴ Nisâ, 4/176.

⁵ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “e-h-v”, s. 22; Ayrıca bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, IV, 54.

*size bir mahzur yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”*¹

Yukarıdaki âyette yer alan bütün “kız kardeş” kelimelerinin nesep kardeşliği anlamına geldiği görülmektedir.² Yeme içme hukuku ile ilgili düzenlemeler yapan bir başka âyette de şöyle buyrulur: “Sizin için de, gerek kendi evlerinizden, gerekse babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden veya anahtarlarını uhdenizde bulundurduğunuz yerlerden yahut dostlarınızın evlerinden yemenizde bir sakınca yoktur.”³

Kaydedilen bu âyetteki erkek ve kız kardeş ifadeleri, çeşitli akrabaların sayıldığı bir bağlamda gelmesinin de delaletiyle nesep kardeşliği anlamındadır.⁴ Mümin hanımların tesettür hukukunu düzenleyen bir âyette şöyledir: “Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, ziynetlerini teşhir etmesinler. Başörtülerini, yakalarının üzerine (kadar) örtsünler. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları (mümin kadınlar), ellerinin altında bulunanlar (köleleri), erkeklerden, ailenin kadınına şehvet duymayan hizmetçi vb. tâbi kimseler yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına ziynetlerini göstermesinler.”⁵

Kadının, ziynetlerini göstermesinin caiz olduğu kimseler sayılırken geçen erkek kardeşlerin ve kız kardeşlerin oğulları, kadının mahremidir. Dolayısıyla buradaki kardeşlik de nesep kardeşliği anlamını ifade eder.⁶ Yine tesettür hukuku ile ilgili bir başka âyette şöyle buyrulur: “Onlara (Peygamber’in hanımlarına) babaları, oğulları, kardeşleri, kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kadınları (mümin kadınlar) ve ellerinin altında bulunan câriyelerinden dolayı bir günah yoktur. (Ey Peygamber hanımları!) Allah’tan korkun; şüphesiz Allah, her şeye şahittir.”⁷

¹ Nisâ, 4/23.

² Bkz. Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, X, 22.

³ Nûr, 24/61.

⁴ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, II, 350.

⁵ Nur, 24/31.

⁶ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’âni’l-Azîm*, III, 354.

⁷ Ahzâb, 33/55.

Yukarıdaki âyette bildirilen kardeşler ve kız kardeşler de akrabaların sayıldığı bir bağlamda gelmesi cihetiyle nesep kardeşliğini ifade eder.¹ Kur’ân’da bazı âyetler, müminlerin Allah (c.c) ve Rasûlullah (s.a) sevgisini ve bu sevgi uğrunda gösterdikleri fedakârlıkları ve vazgeçtikleri değerleri anlatır. Bu âyetlerde özellikle yakın akrabalar sayılırken geçen kardeşler ifadesi de nesep kardeşliğini anlatır.² Buna şu âyet örnek verilebilir: *“Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi (bile) veli edinmeyin. Sizden kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin kendileridir. De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah’tan, Rasûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidâyete erdirmez.”*³

Bir diğer âyet de şöyledir: *“Allah’a ve ahiret gününe inanan bir toplumun - babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa- Allah’a ve Rasûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin.”*⁴

Kaydedilen bu âyetteki kardeşlerden kasıt da yine kişinin nesep kardeşleridir.⁵

Çeşitli peygamber kıssalarında geçen kardeş ve kardeşler kelimeleri de yine nesep kardeşliğini ifade eder. Örneğin Hz. Musa’nın (a.s) duasını da içeren: *“Kardeşim Harun’un dili benimkinden daha düzgündür. Onu da beni doğrulayan bir yardımcı olarak benimle birlikte gönder. Zira bana yalancılık ithamında bulunmalarından endişe ediyorum.”*⁶ âyetindeki ve yine Hz. Yusuf’un (a.s) kıssası bağlamında gelen: *“Yusuf’un kardeşleri gelip onun huzuruna girdiler, (Yusuf) onları tanıdı, onlar onu tanımıyorlardı.”*⁷ âyetindeki kardeşler de yine nesep kardeşleridir.

1.2.1.3.2. Aynı Kavme Mensubiyet

Kur’ân-ı Kerim’de kardeşlik kavramı, kimi zaman aynı kavme ve soya mensup olma anlamında kullanılmıştır. Özellikle Hûd, Salih, Şuayb, Nuh ve Lût (a.s) gibi peygamberlerin kıssalarında geçen kavram bu anlama vurgu yapar. Buna şu âyet örnek

¹ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’âni’l-Azîm*, III, 622.

² Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 193.

³ Tevbe, 9/23-24.

⁴ Mücadele, 58/22.

⁵ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’âni’l-Azîm*, IV, 389; İbn Kesîr buradaki “kardeşler” ifadesinin Bedir savaşında kardeşi Ubeyd b. Umeyr’i öldüren Mus’ab b. Umeyr hakkında olduğunu kaydetmektedir.

⁶ Kasas, 28/34.

⁷ Yûsuf, 12/58.

verilebilir: “Âd kavmine de kardeşleri Hûd’u (gönderdik). O dedi ki: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka ilahınız yoktur. Hâlâ sakınmayacak mısınız?”¹

Görüldüğü üzere ayette kardeş kavramıyla üzerinde durulan nokta Hz. Hûd’un (a.s) kendi kavmi ile aynı soyu paylaştığı ve içlerinden biri olduğudur.² Aslında buna benzer âyetlerin vurguladığı bir başka nokta da tüm insanların aynı atadan geldiği gerçeğidir. Peygamberlerin kendi milletlerine olan şefkat ve merhameti ve onların manevi kurtuluşları için besledikleri arzu da vurgulanan diğer hususlardır.³

Kardeşlik kavramının aynı millete mensubiyet anlamını taşıdığı bir başka âyet ise kısas ile ilgili düzenlemeleri içerir: “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür). Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık (taraflar) hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellikle ödemelidir. Bu söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa muhakkak onun için elem verici bir azap vardır.”⁴

Burada “kardeşlik” kelimesinin kullanılması bir tür tavsiye içerir. Öldüren kişinin size çok büyük zarar verip incitmiş olmasına rağmen, yine de o her şeyin ötesinde sizin insan olarak kardeşinizdir. Bu nedenle yanılan kardeşinize karşı hiddetinizi yener, intikam almaktan vazgeçer ve ölüm cezasını kaldırırsanız, insan olarak derecenizi yükseltmiş olursunuz.⁵

Kardeşlik kavramının aynı soya ve millete mensup olma anlamını ifade ettiği diğer bir âyet de şöyledir: “Ey iman edenler! Sizler, inkâr edenler ve yeryüzünde sefere çıkan veya savaşan kardeşleri hakkında: ‘Eğer bizim yanımızda kalsalardı ölmezler, öldürülmezlerdi’ diyenler gibi olmayın. Allah bu kanaati onların kalplerine (kaybettikleri yakınları için onulmaz) bir hasret (yarası) olarak koydu. Canı veren de alan da Allah’tır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görür.”⁶

Bir başka âyette de şöyle buyrulur: “(Evlerinde) oturup da kardeşleri hakkında: “Bize uysalardı öldürülmezlerdi” diyenlere, “Eğer doğru sözlü insanlar iseniz, canlarınızı ölümden kurtarın bakalım!” de.”⁷

¹ A’râf, 7/65; Bu konudaki diğer bazı âyetler için bkz. A’râf, 7/73, 85; Şuarâ, 26/106, 161; Kaf, 50/13.

² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 89; Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XIV, 299.

³ Çağrı, “Kardeşlik”, *DİA*, XXIV, 486.

⁴ Bakara, 2/178.

⁵ Mevdûdî, Ebû’l-Alâ, *Tefhimu’l-Kur’ân*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, I, 141.

⁶ Âl-i İmrân, 3/156.

⁷ Âl-i İmrân, 3/168.

Diğer bir âyet de şöyledir: “Allah, içinizden (savaşta) alıkoyanları ve kardeşlerine: “Bize katılın” diyenleri gerçekten biliyor. Zaten bunların pek azı savaşa gelir.”¹

Kaydedilen bu âyetlerin, savaş konusuyla olan ilişkilerinden de anlaşılacağı gibi bu sözler, savaş öncesinde geri dönen münafıklar ile Müslümanlarla ilişki ve yakınlıkları bulunan ve ancak henüz İslâm'a girmemiş Medineli müşriklere aittir.² Seslendikleri kimseler ise ilk iki âyette muharebelerde şehid olan ashabın yakınları, son âyette ise bizzat muharebelere katılan Müslümanların kendileridir. Bu iki kesim arasında inanç ve dava birlikteliği olmamakla beraber âyetler bir kardeşlik münasebetinden bahsetmiştir. Çünkü hitap ettikleri bu kitle Rasûlullah'ın Medineli yardımcılarıydı;³ yani aynı yurdu dahası aynı soyu⁴ paylaşmaktaydılar. Ancak bir başka ihtimal olarak savaşlarda öldürülen bu kimselerin münafıklar olduğu da söylenebilir.⁵ Buna göre buradaki uhuvvet kavramı inanç ve dava birliği anlamını ifade edecektir. Bunların nesepte kardeşler olduğu da bir başka ihtimal olarak zikredilebilir.⁶

1.2.1.3.3. İnanç, Amaç ve Davranış Birliği

Kardeşlik kavramıyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'in oldukça sık üzerinde durduğu manalardan biri de aynı inancı, idealleri ve davranış özelliklerini paylaşan insanlar topluluğu manasıdır. Bu anlamı en belirgin bir şekilde öne çıkaran âyetlerden biri şöyledir: “Müminler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz.”⁷

Yukarıdaki âyette açıkça görüldüğü üzere müminleri kardeş yapan ayırıcı vasıf, ortak inanç ve ideallerini temsil eden iman vasfıdır. Onların tamamı dinde kardeşler.⁸ Bu noktada âyette yer alan “اخوة” kelimesine özellikle dikkat çekmek yerinde olur. “اخوة” ve “اخوان” kelimelerinin birbiri yerine kullanılan kelimeler olduğu varsayıldığında⁹ âyette fazladan bir anlam olmadığı söylenilebilir. Ancak yukarıda da

¹ Ahzab, 33/18.

² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 401; Ayrıca bkz. Kutup, Seyyid, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, çev. Salih Uçan, Vahdetin İnce, Mehmet Yolcu, İbrahim Tüfekçi, İbrahim Türklü, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1991, II, 221.

³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 401.

⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 329; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 585.

⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 334.

⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 334.

⁷ Hucurat, 49/10.

⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 249.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “e-h-v”, XIV, 20-21.

ifade edildiği gibi “اخوة” kelimesinin nesepte kardeşler, “اخوان” kelimesinin ise dost ve arkadaş anlamına geldiği göz önüne alındığına âyetteki bu ifadenin fazladan bir anlamı olacaktır ki oda müminler arasındaki kardeşliğin tıpkı nesepte kardeşlik gibi yoğun, güçlü ve hakiki bir kardeşlik olduğudur. Hatta İslâm kardeşliği ile beraber olmadığı zaman nesep kardeşliğinin bir değeri olmadığı göz önüne alındığında, İslâm kardeşliğinin nesep kardeşliğinden daha üstün olduğu da söylenebilir.¹

Bir başka açıdan da inananların arasında inanç ortaklığından ötürü oluşacak bağı Kur’ân, benzetmekten de öte nesep kardeşliği saymakta ve böylece belîğ bir teşbihle bu kardeşliğin gücünü vurgulamış olmaktadır.²

İşaret edilen bu manayı ortaya koyan bir başka âyet de şöyledir: *“Hep birlikte Allah'ın ipine (kitabına, dinine) sımsıkı sarılın. Parçalanıp ayrılmayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani siz birbirinize düşmanlar idiniz de, O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun (bu) nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki, doğru yola eresiniz.”*³

Kaydedilen bu âyetteki kardeşlik ifadesi de yine inanç ve ideal birliğini anlatmaktadır. Çünkü onları bir araya getiren ve aralarını telif eden husus hakka tabi olma ve İslâm’a sarılmalarıdır. Cahiliye döneminde ise aralarında nefret, düşmanlık ve sürekli devam eden harpler vardı. Bundan sonra ise Allah (c.c) kalplerini İslâm ile birbirine yaklaştırdı ve o kalplere muhabbet koydu. Neticede birbirlerini sevip hemfikir oldular ve birbirlerine karşı merhametli, samimi ve içten, aralarını düzelterip ihtilafı gideren tek bir buyruk olan Allah (c.c) için kardeşlik buyruğunda birleşen kardeşler oldular. Bu âyette söz konusu edilen kimselerin aynı anne ve babadan kardeşler olan Evs ve Hazrec kabileleri olduğu rivâyet edilmektedir. Aralarında düşmanlık başladı ve yaptıkları savaşlar yüz yirmi yıl devam etti ta ki Allah (c.c) bu ateşi İslâm ile söndürüp Rasûlullah (s.a) ile aralarını birleştirmeye kadar.⁴

Bu anlamı daha detaylı şekilde ifade eden bir âyette ise şöyle buyrulur: *“Fakat tevbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir kavme âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.”*⁵

¹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, III, 235.

² Beşer, Faruk, *İslâm'da Sosyal Güvenlik*, DİB Yayınları, Ankara, 1987, s. 13; Ayrıca bkz. Gökçe, “İslâm Kardeşliğinin Temelleri”, s. 22.

³ Âli İmrân, 3/103.

⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 303; Ayrıca bkz. Gökçe, “İslâm Kardeşliğinin Temelleri”, s. 23.

⁵ Tevbe, 9/11.

Yukarıdaki âyet, Müslümanların müşriklerle olan ilişkilerini düzenleyen bir bağlamda yer almaktadır. Buna göre bir kimse en büyük akidevi sapma olan şirki bile terk edip tevbe eder ve İslâm'ın temel ibadetlerini de yerine getirirse diğer Müslümanlarla arasında kardeşlik bağları kurulmuş olur.

İnanç ve ideal birlikteliği anlamındaki kardeşlik, müminlerin önceki müminlere olan duasını bildiren bir başka âyette de şöyle ifade edilir: *“Bir de onlardan sonra gelenler, derler ki: “Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla ve kalplerimizde iman edenlere karşı bir kin bırakma. Rabbimiz, gerçekten sen, çok şefkatlisin, çok esirgeyicisin.”*¹

Kaydedilen bu âyette yer alan *“bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi”* ifadesindeki, özellikle iman vasfına yapılan vurgu, Müslümanların birbirleri arasındaki kardeşlik ilişkisinin inanç eksenli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.² Takva sahiplerinin ahiretteki mükâfatını anlatan bir âyette de şöyle buyrulur: *“Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık; onlar artık köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar.”*³

Buna göre onlar dünya hayatında tesis etmiş oldukları dini kardeşlik ve muhabbetin bir sonucu ve devamı olarak ahiret hayatında da cennet nimetleri içinde böyle bir dini uhuvvet, muhabbet ve mürüvvetle bağlı halde karşı karşıya bulunacaklardır.⁴

Buraya kadar zikredilen âyetlerde inanç, amaç ve davranış birliği anlamındaki kardeşlik kavramının olumlu ve övülen yönü üzerinde duruldu. Ancak şu da belirtilmelidir ki Kur’ân-ı Kerim bu kavramı sadece olumlu bağlamlarda kullanmamaktadır. İnkârcıların kendi aralarındaki inanç ortaklığı ve çeşitli saiklerle kurmuş oldukları birlik ve beraberlikte kimi zaman kardeşlik kavramı ile ifade edilir. Bununla ilgili bir âyette şöyle buyrulur: *“Allah buyuracak ki: “Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin!” Her ümmet girdikçe kardeşine (yoldaşlarına) lânet edecekler. Hepsi birbiri ardından orada (cehennemde) toplanınca, sonrakiler öncekiler için, “Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha fazla azap ver!” diyecekler. Allah da: “Zaten herkes için bir kat daha fazla azap vardır, fakat siz bilmezsiniz” diyecektir.”*⁵

¹ Haşr, 59/10.

² Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXIX, 509; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, IV, 401.

³ Hicr, 15/47.

⁴ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, IV, 1732.

⁵ A'râf, 7/38.

Hesap gününden bir kesit sunan bu âyette, bir kısım insanların, kendilerine uyarak yoldan çıktıkları¹ diğer bir kısım insana lanet ettiği görülmektedir. Oysa onlar, âyetteki ifadeye göre birbirlerinin, aynı dine inanan kardeşleri idiler.² Birbirlerini doğru yoldan saptırmanın sonucu olarak³ ahirette, müşrikler müşriklere, Yahudiler Yahudilere, Hristiyanlar Hristiyanlara, Mecusiler, sabîîler ve diğer batıl din mensupları da birbirlerine lanet edecektir.⁴

Bu kardeşlik ilişkisinin köklerinde sadece din ve inanç birlikteliği değil kimi zaman da ortak çıkar ve menfaatler yer alabilir. Münafıklarla Ehl-i Kitâb arasında böyle bir kardeşlik ilişkisi görülmektedir. Bununla ilgili âyette şöyle buyrulur: “*Münafıkların, kitap ehlinden inkâr eden kardeşlerine: Eğer siz yurdunuzdan çıkarılırsanız, mutlaka biz de sizinle beraber çıkarız; sizin aleyhinizde kimseye asla uymayız. Eğer savaşa tutuşursanız, mutlaka yardım ederiz, dediklerini görmedin mi? Allah onların yalancı olduklarına şahitlik eder.*”⁵

Kaydedilen bu âyetin nüzul sebebi ile ilgili bir rivâyet şöyledir: Hz. Peygamber, Nadiroğulları’na yurtlarından çıkmaları için on günlük bir süre tanıdıktan sonra bu müddet içinde, hatta sürgünleri sırasında bu âyetler nazil olmuştur. Hz. Peygamber’in Nadiroğulları’na böylesine sert bir ültimatom göndermesi üzerine Abdullah b. Ubey ve diğer ileri gelen münafıklar onlara şöyle bir mesaj göndermişlerdir: “Biz sizlere yardım edeceğiz, ayrıca Kurayzaoğulları ve Gatafanoğulları da sizlere yardım edeceklerinden, Müslümanlardan korkmanıza gerek yok. Kesinlikle onlara teslim olmayın. Şâyet Müslümanlar sizinle savaşacak olursa, biz de sizinle beraber Müslümanlara karşı savaş açarız. Şâyet bu yurdu terk etmek zorunda kalırsanız, biz de sizinle birlikte burayı terk edeceğiz.”⁶ Münafıklarla ehli kitap olan Yahudiler arasında din ve inanç yönünden herhangi bir benzerlik olmadığı açıktır. Kur’ân-ı Kerim’in bu iki grubu kardeş olarak nitelemesi, Müslümanlara karşı oluşturmak istedikleri, maddi çıkar ve menfaatlara, güç ve iktidar arzusuna dayanan birliğe işaret etmektedir. Bununla beraber küfür ve

¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 80.

² Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XIV, 238.

³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, II, 270.

⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XIV, 238.

⁵ Haşr, 59/11.

⁶ İbn Hişâm, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, III, 132-133; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, II, 65; Algül, *İslâm Tarihi*, I, 409; Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, IV, 402; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, III, 353; Vehbi, *Hulâsatu’l-Beyân fi Tefsiri’l-Kur’ân*, XIV, 5854.

nankörlükte kardeşlik¹ veya da çok sıkı konuştukları dostlar gibi başka anlamlardan da bahsedilebilir.²

Kimi zaman hedef ve davranış birliğinin, yaratılış ve köken itibarıyla farklı mahiyet arz eden insanlar ve şeytanlar arasında dahi kardeşlik bağı oluşturduğu görülmektedir. Kur’ân-ı Kerim onlar arasındaki ilişkiyi bu kavram ile ifade eder. Çünkü bu insanlar, emrettikleri her aşırılık ve haddi aşmada şeytanlara itaat ederler. Aynı zamanda bunlar cehennem ile cezalandırılma noktasında da onlarla birliktedir.³ Bununla ilgili bir âyet şöyledir: “*Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma. Zira böylesine saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridirler. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür.*”⁴

Diğer bir âyette de şöyle buyrulur: “*(Şeytanların) kardeşlerine gelince, şeytanlar onları azgınlığa sürüklerler. Sonra da yakalarını bırakmazlar.*”⁵

Yukarıdaki iki âyette açıkça görüldüğü üzere şeytanlarla insanlar arasındaki kardeşlik bağının anlamı, insanların onların tabileri olmaları, her sözlerine kulak verip emirlerini kabul etmeleridir.⁶ Yine bu âyetler onların israf ve rezillikte, Allah’a (c.c) itaati terk edip O’na isyan anlamına gelen işleri yapma noktasında davranış birliğine sahip oldukları anlamını da ifade eder.⁷

1.2.1.4. Hadislerde Uhuvvet Kavramı

Uhuvvet kavramı, Kur’ân-ı Kerim’de olduğu gibi Hz. Peygamber’in hadislerinde de sıkça yer almaktadır. Ancak görüldüğü kadarıyla kavram, hadislerde de genel olarak Kur’ân’daki gibi, bahis konusu olan bu masdar kalıbından ziyade, isim kalıbı olan “اخ” ve bunun çoğulları olan “اخوان” ve “اخوة” kelimeleri ile geçmektedir. Uhuvvet kavramının bu masdar kalıbının yer aldığı tek bir rivâyet vardır ki şöyledir: Ebû Saîd el-Hudrî (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a) son hastalığında insanlara bir hutbe irad etti ve şöyle buyurdu: “*Allah (c.c) bir kulunu dünya ile kendi yanında bulunan şeyler arasında muhayyer bıraktı. O kul da Allah (c.c) katındaki şeyleri tercih etti.*” Râvî dedi ki: (Bu söz üzerine) Ebû Bekir ağlamaya başladı. Biz, Rasûlullah’ın (s.a) muhayyer

¹ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, III, 353.

² Bkz. Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, ts., VII, 513.

³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 487.

⁴ İsra, 17/26-27.

⁵ A’râf, 7/202.

⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, II, 351.

⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 49.

kılınmış bir kuldan haber vermesi sebebiyle onun ağlamasına hayret ettik. Meğer o muhayyer kılınan kul Rasûlullah'ın (s.a) kendisi imiş, Ebû Bekir de o sözü en bilenimiz imiş. Rasûlullah (s.a) (Ebû Bekir'i ağlar görünce): “*Sohbeti (yani arkadaşlığı) hususunda da, malı hususunda da insanların bana en çok vergisi olanı Ebû Bekir'dir. Bir halîl edinecek olsaydım elbette Ebû Bekir'i halîl edinirdim. Lâkin İslâm yönünden meydana gelen kardeşlik (عُزَّةُ الْإِسْلَام - İslâm Kardeşliği) ve sevgi (şahsî dostluktan) daha faziletlidir. Mescitte Ebû Bekir'in (r.a) kapısından başka kapatılmadık hiçbir kapı kalmazın.*”¹

Hadisteki “uhuvvetü'l-İslâm” kelimesi² Buhârî'nin *Sahîh*'indeki İbn Abbas'tan gelen bir başka rivâyette “hulletü'l-İslâm”³ (خلة الاسلام) ve yine Tirmizî'nin *Sünen*'indeki Ebû'l-Muallâ'dan gelen bir rivâyette de “sevgi ve iman kardeşliği”⁴ (ود و إيمان) olarak gelmiştir ki bu ifadeler uhuvvet kavramını açıklar mahiyettedir. Kavramın bu hadisteki anlamı açıkça görüldüğü üzere inanç ve ideal birliği, sevgi ve sadakat duygularının oluşturduğu bağlılık ve birlikteliktir. Kavramın hadislerde taşımış olduğu anlam çeşitleri ise Kur'ân-ı Kerîm'dekine benzer bir tasnife tabi tutulabilir.

1.2.1.4.1. İnanç ve İdeal Birlikteliği

Kavramın hadislerde genellikle üzerinde durulan manası “dinde ve inançta kardeş” değildir. Bununla ilgili olarak Ebû Hureyre'den şöyle rivâyet edilmiştir: Rasûlullah (s.a) kabristana gelerek: “*Selâm size ey müminler diyarı! İnşaallah biz de size katılacağız, din kardeşlerimizi görmüş olmayı çok arzu ederdim.*” buyurdu. Ashâb: “Biz senin din kardeşlerin değil miyiz Yâ Rasûlallah?” dediler. Rasûlullah (s.a): “*Siz benim ashabımsınız, kardeşlerimizse henüz gelmeyenlerdir.*” buyurdu. Bunun üzerine Ashab: “Ümmetinden Henüz dünyaya gelmeyenleri nasıl tanıyacaksın Yâ Rasûlallah?” dediler. Rasûlullah (s.a): “*Ne dersin, bir adamın yağız ve doru at sürüsü içinde alınları benekli bir takım atları olsa, o adam atlarını tanımaz mı?*” buyurdu. Ashâb : “Hay hay tanıy Yâ Rasûlallah!” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*İşte onlar da abdestten*

¹ Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebi, 3, h.no: 3654; 5, h.no: 3657; Salât, 80, h.no: 466; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünenü Dârimî*, Çağrı Yayınları ve Dâru Sehnûn, İstanbul, 1413/1992, Ferâiz, 11, h.no: 2913; Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccac, *el-Camiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları ve Dâru Sehnûn, İstanbul, 1413/1992, Fedâilu's-Sahâbe, 2, h.no: 2382; Tirmizî, Menâkıb, 15, h.no: 3659, 3660; Hadisin rivayet tarihleri ile ilgili olarak bkz. Ek-1.

² Kelime “Huvvetü'l-İslâm” şeklinde, başındaki hemze hafzederilerek de geçmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 110; Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî lişerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, 453.

³ Buhârî, Salât, 80, h.no: 467.

⁴ Tirmizî, Menâkıb, 15, h.no: 3659.

dolayı böyle azaları alametli gelecekler. Ben havuza onlardan önce varacağım. Dikkat edin ki, bazı kimseler benim havuzumun başından kayıp develerin kovulduğu gibi kovulacaklar. Ben onlara ‘Hey, beri gelin! Diye nida edeceğim.’ Bunun üzerine bana ‘onlar senden sonra hakikaten (dinde) tebdilat yaptılar’ denilecek, ben de ‘(öyleyse) uzak olsunlar! Uzak olsunlar!’ diyeceğim.” buyurdular.¹

Yukarıdaki rivâyette geçen “kardeşler” kelimesinin dinde ve inançta kardeşler manasında olduğu açıktır. Havuzun başında toplanacak kimselerin abdest ve namaz ehli kimseler olmasına özellikle vurgu yapılması da bu manayı pekiştirir. Bu konudaki bir birliktelik müminleri henüz dünyaya gelmeyen nesillerle bile kardeş yapmaktadır. Yine havuzun başından kovulacak olan kimselerin de bu hadiste öne çıkan vasfı, daha sonra dinde yapmış oldukları tahrifat ve değişikliklerdir. Böylelikle onlar farklı inanç ve idealler peşinde koşmanın sonucu olarak kardeşlik vasfıyla nitelenmekten ve bunun ahiretteki mükâfatından mahrum kalmışlardır.

Hz. Peygamberin sonra gelecek nesilleri “kardeşlerim” diye nitelemesi bu uhuvvet sıfatının sahâbîler hakkında geçerli olmadığı anlamına gelmemektedir. Ashapta hem uhuvvet hem de Hz. Peygamber’in sohbetinde bulunma ayrıcalığı vardı. O’nun, sonra gelen tabilerinde ise sohbet değil sadece uhuvvet vasfı vardı.² Bir başka ifade ile bunlar sahâbî olan din kardeşleri ileride gelecek olanlarda sahabe olmak saadetine eremeyen din kardeşleridir.³

İnsanların emri altındaki hizmetçilerinin veya işçilerinin de kardeşleri olduğunu bildiren bir başka rivâyet de şöyledir: Ma'rûr b. Suveyd şöyle demiştir: Ben Ebû Zerr el-Gıfârî'yi (r.a) -Rebeze'de- kendi üzerinde bir hülle, kölesinin üzerinde de bir hülle olduğu hâlde gördüm. Biz Ebû Zerr'e, kölesine de kendi elbisesinden giydirmesini sorduk. Ebû Zerr şöyle dedi: Ben (bir kere) bir adamla sövüştüm (onu anasından dolayı ayıpladım). O da beni Hz. Peygamber'e şikâyet etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber bana: “*Sen onu anasından dolayı ayıpladın mı?*” buyurdu ve sonra şunları söyledi: “*Şüphesiz sizin hizmetçileriniz kardeşlerinizdir. Allah (c.c) onları sizin ellerinizin altına (yani mülk ve kudretinizin altına) koymuştur. Her kimin eli altında kardeşi bulunursa, ona yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın. Ve onlara güçleri yetmeyecek (zahmetli)*

¹ Müslim, Tahâre, 39, h.no: 249.

² Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccac*, Dâru'l-Ğaddî'l-Cedid, Kâhire, 1429/2008, III, 119; İbn Kayyım el-Cevziyye, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, *Zâdü'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, thk., Şuayb el-Arnaût, Abdülkadir el-Arnaût, Müessesetü'r-Risale, Beyrût; Mektebetü'l-Menârî'l-İslamiyye, Kuveyt, 1987, III, 65.

³ Nevevî, *el-Minhâc*, III, 119; Davudoğlu, Ahmet, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1977, II, 855.

işler yüklemeyiniz. Şâyet onlara zahmet verecek işler yüklerseniz, onlara yardım ediniz.”¹

Yukarıdaki rivâyette yer alan kardeşler kelimesinin de din ve inanç kardeşleri anlamında kullanıldığı söylenebilir. Peygamberler arasındaki kardeşlik düzeyini bildiren bir hadiste de şöyle buyrulur: *“Ben Meryem oğluna insanların en yakınıyım. Peygamberler anaları ayrı, babaları bir evlatlardır. Benimle İsâ arasında başka bir peygamber yoktur.”²*

Yine bu manadaki bir başka hadis de şudur: *“Ben Meryem oğlu İsâ’ya dünya ve ahirette insanların en yakınıyım. Esasen peygamberler babaları bir kardeşirler, anaları ayrı ayrıdır, dinleri birdir.”³*

Yukarıdaki hadiste peygamberler hakkında verilen “anneleri ayrı babaları bir kardeşlerdir” örneği de onların aynı inanç ve ideale sahip olduğuna vurgu yapar. Peygamberler farklı çağlarda ve toplumlarda yaşamış olsa da tevhid inancı ve bu doğrultuda beliren bir yaşam tarzı aynı zamanda bu inancı yayma görevi onları bir araya getirir ve kardeş yapar. Babanın bir, annelerin ayrı olmasının bir başka manası da yine dinin esası olan tevhid inancında ortak, furuât ve ahkâmda ise muhtelif olmalarıdır.⁴

Ayrıca Müslümanlara diğer Müslümanlarla ilgili bir takım sosyal görevler ve sorumluluklar yükleyen, aralarındaki hak ve ödevleri düzenleyen tüm hadislerdeki “kardeş” ifadelerinin de din ve inanç birliğinin doğurduğu kardeşlik olduğunu söylenebilir. Buna şu hadisi örnek vermek mümkündür: *“Birbirinize haset etmeyiniz, almayacağınız bir malın fiyatını alıcıyı zarar sokmak için arttırmayınız, birbirinize buğz etmeyiniz, birbirinize sırt dönmeyiniz, birbirinizin alışverişi üzerine alışveriş yapmayınız, ey Allah’ın (c.c) kulları kardeş olunuz. Müslüman Müslüman’ın kardeşidir, ona zulmetmez, onu düşmanları karşısında yalnız ve sahipsiz bırakmaz, onu küçük görmez -Hz. Peygamber göğsüne işaret ederek üç defa “takva buradadır” dedi - kişiye kötülük olarak Müslüman kardeşini küçük görmesi yeterlidir. Tüm Müslümanların kanı, malı ve ırzı diğer Müslümanlara haramdır.”⁵*

Müslümanlar arasındaki küslük ve nefreti kesin olarak yasaklayan bir hadis ise şöyledir: *“Birbirinize buğz etmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize arka*

¹ Buhârî, Itk, 15, h.no: 2545.

² Buhârî, Ehâdisu’l-Enbiya, 48, h.no: 3442; Müslim, Fedâil, 143,144, h.no: 2365; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistanî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Dâru İbni’l-Cevzî, Kâhire, 2011, Sünne, 14, h.no: 4675.

³ Buhârî, Ehâdisu’l-Enbiya, 48, h.no: 3443; Müslim, Fedâil, 145, h.no: 2365.

⁴ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme Ve Şerhi*, X, 162.

⁵ Müslim, Birr, 32, h.no: 2564. Bu manadaki diğer hadisler için bkz. Müslim, Birr, 28, 29, 30, 31, h.no: 2563.

çevirmeyin; ey Allah'ın (c.c) kulları, kardeş olun. Bir Müslüman'a, üç günden fazla (din) kardeşi ile dargın durması helal olmaz.”¹

İnananlar arasındaki kardeşliğin her zaman ve şartta devam etmesinin gereğini bildiren bir hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurur: *“Mümin müminin aynasıdır ve Mümin müminin kardeşidir. Olmadığı yerde onu korur, ona arka çıkar, savunur.”²*

Bir kısmını kaydettiğimiz bu hadislerde vurgulanan kardeşliğin, gelmiş olduğu bağlamlar da göz önüne alındığında din ve inanç kardeşliği olduğu ifade edilebilir.

1.2.1.4.2. Eylem ve Söylem Benzerliği

Hadislerde kardeşlik kavramının inanç birlikteliğinden ayrı olarak sadece eylem ve söylem birlikteliği ve benzerliği anlamına geldiği de görülmektedir. Bununla anlam ile ilgili olarak Ebû Hureyre'den (r.a) gelen rivâyet şöyledir: “Rasûlullah (s.a), Huzeyl kabilesinden birbiriyle dövüşen iki kadın arasında hüküm vermişti (Şöyle ki): Bu kadınlardan birisi diğerine bir taş atmış ve attığı taş gebe kadının karnına isabet etmiş ve karnındaki çocuğu öldürmüştü. Hz. Peygamber'e dava ettiler. Hz. Peygamber de: *“Kadının karnındaki ceninin diyeti köle veya câriye gurresidir (yani bir diyetin yirmide biridir)”* diye hükmetti. Bunun üzerine diyet ve borçlulukla hükümlü olan kadının velîsi (secili ve kafiyele bir edâ ile): “Yâ Rasûlallah! Henüz yemeyen, içmeyen ve söz söylemeyen, sayha etmeyen çocuğun diyetiyle nasıl mahkûm olurum? Bunun benzeri hüküm bâtil olur!” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber de: *“Bu adam ancak kâhinlerin kardeşlerinden birisidir.”* buyurdu.”³

Hadiste bahsedilen şahsın kâhinlerle kardeş olması aralarındaki inanç veya nesep bağından değil, sözlerinin onların sözüne benzemesi cihetiyledir.⁴

1.2.1.4.3. Nesep ve Süt Cihetiyle Kardeşlik

Hz. Peygamber'in hadislerinde kardeşlik kavramının nesep cihetiyle kardeşlik anlamında kullanıldığı da görülmektedir. Buna da şu rivâyet örnek verilebilir:

¹ Buhârî, Edeb, 57, h.no: 6065; 58, h.no: 6066.

² Ebû Dâvûd, Edeb, 57, h.no: 4918; Bu anlamdaki diğer hadisler için bkz. Buhârî, İman, 7, h.no: 13; Müslim, İman, 71, 72, h.no: 45; Tirmizî, Birr, 18, h.no: 1927, 1929; Sıfatu'l-Kıyâme, 59, h.no: 2515; Cenâiz, 2, h.no: 967.

³ Buhârî, Tıbb, 46, h.no: 5758.

⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 864.

H.z. Câbir'den (r.a) şöyle dediği nakledilmiştir: Beşîr'in karısı (Beşîr'e): "Oğluma köleni bağışla, hem bana Rasûlullah'ı (s.a) şahit getir" dedi. Bunun üzerine Beşîr Rasûlullah'a (s.a) gelerek şunları söyledi: "Filânın kızı (kendi karısını kastediyor) benden, (kendi) oğluna kölemi bağışlamamı istedi ve bana "Rasûlullah'ı (s.a) şâhid yap" dedi." Rasûlullah (s.a): "*Bu çocuğun kardeşleri var mı?*" diye sordu. Beşîr: "Evet" dedi. H.z. Peygamber: "*Buna verdiğinin mislini onların hepsine verdin mi?*" buyurdu. Beşîr: "hayır" deyince H.z. Peygamber: "*Bu iş yaramaz; ben ancak hak üzerine şâhid olurum.*" buyurdu.¹

Rivâyette açıkça görüldüğü üzere kardeşler ifadesi neseben kardeşler anlamını ifade etmektedir. Kavram bir başka rivâyette de sütkardeşliği anlamında kullanılmıştır ki doğurduğu sonuçlar açısından nesep kardeşliği ile aynıdır. Rivâyet şöyledir: Rasûlullah (s.a) bir gün oturmakta iken sütbabası geldi. Bunun üzerine H.z. Peygamber elbisesinin bir kısmını yaydı ve (sütbabası) bunun üzerine oturdu. Sonra sütannesi geldi. H.z. Peygamberde elbisesinin yarısını diğer yanına yaydı ve (sütannesi) bunun üzerine oturdu. Daha sonra sütkardeşi geldi (اخوه من الرضاعة) ve Rasûlullah (s.a) onun için ayağa kalktı ve onu (kendi) önüne oturttu.²

1.2.1.4.4. Bütün İnsanların Köken Birlikteliği

Kavramın bu manası H.z. Peygamber'in uzunca bir duasının bir bölümünde görülmektedir. Şöyle ki: "*Ey bizlerin ve her şeyin rabbi olan Allah'ım! Ben şahidim ki tüm kullar (insanlar) kardeştir.*"³

Hadiste görüldüğü üzere H.z. Peygamber tüm insanların kulluk vasfına vurgu yaparak adeta onların köken birlikteliğine işaret etmek istemiştir. Bu durum bir başka hadiste şöyle ifade edilir: "*Sizler Âdem'in çocuklarısınız. Âdem ise topraktandır.*"⁴

H.z. Peygamber'in inanç ve ideal kardeşliğinin pratik uygulaması olarak ortaya koyduğu örnek bir model olan ve İslâm tarihinde "Muâhât" veya da "ihâ" olarak bilinen uygulama ise ayrı bir başlık altında incelenmelidir.

¹ Müslim, Hibât, 19, h.no: 1624.

² Ebû Dâvûd, Edeb, 130, h.no: 5145.

³ Ebû Dâvûd, Salât, 360, h.no: 1508.

⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 121, h.no: 5116; Tirmizî, Menâkıb, 74, h.no: 3956.

1.2.1.4.5. Muâhât (Muhâcir ve Ensâr Arasında Kardeşlik Akdi)

Hız. Peygamber, Medine'ye geldiğinde bireysel ve toplumsal hayat açısından gerçekleştirdiği çok önemli faaliyetler arasında aynı dine inanan insanların kardeşlik üzere hareket etmelerini sağlamış ve Muhâcir ile Ensâr arasında muâhât (kardeşlik) antlaşmasını gerçekleştirmiştir.¹

Muâhât kelimesi, Arapçada “uhuvvet” (kardeşlik) kökünden türemiş olup, "biriyle kardeş olmak, birini kardeş edinmek" gibi manalara gelmektedir.² Genel olarak üç çeşit kardeşlikten söz edilir: Kan kardeşliği, din kardeşliği ve insanlık kardeşliği. Bunlardan en üstün olanı din kardeşliğidir. İslâm dini, mensuplarını din kardeşi olarak ilan etmiştir. Muâhât ise din kardeşliğine dayalı özel bir kardeşleştirme olayıdır ki, bir benzeri bulunmamaktadır.³

İlk İslâm toplumu tesis edilirken uygulanan muâhât (kardeşlik) sözleşmesi, daha sonraki Müslümanların kıyamete kadar örnek alacağı bir projedir. Çünkü ilk İslâm toplumu, sonraki Müslümanlar için her açıdan örnek ve ideal bir toplumdur. İlk İslâm toplumunun oluşumunda kardeşleştirme projesinin ne derece rol oynadığı ve öneminin boyutları konu incelendiğinde anlaşılmaktadır. Kardeşleştirme süreci, Müslüman topluluğun zor ve sıkıntılı anlarda dayanışma, yardımlaşma ve sosyalleşmede nasıl bir noktaya geldiğinin bir göstergesidir.⁴

Muhacirler, her şeylerini geride bırakarak Medine'ye geldiklerinde bir süre evlerde misafir olarak kalmışlar, ancak bu misafirliğin uzun sürmesi, onların onurlarına dokunmuştu. Bu durumdan bir an önce kurtulmak istiyorlardı. Çünkü onlar, çalışarak, emek sarf ederek hayatlarını kazanmaya alışmışlardı.⁵ İşte bu nedenle Hız. Peygamber Medine'ye varışından yaklaşık beş ay⁶ bir başka görüşe göre sekiz ay⁷ kadar sonra Mekke'den gelenler (Muhacirler) ile Medineli (Ensâr) ailelerin başkanlarının katıldığı

¹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II, 371; İbn Sa'd, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I, 204; Buhârî, Edeb, 67, h.no: 6083; Sancaklı, Saffet, “Hız. Peygamber'in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muâhât) Projesinin Günümüz Bireysel ve Toplumsal Hayat Açısından Önemi ve Analizi”, *Sünnetin Bireysel Ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu*, Konya İlâhiyat Derneği Yayınları, Konya, 2008, s. 54.

² Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “e-h-v”, XIV, 22.

³ Sancaklı, “Kardeşleştirme (Muâhât) Projesi”, s. 52.

⁴ Sancaklı, “Kardeşleştirme (Muâhât) Projesi”, s. 53.

⁵ Sancaklı, “Kardeşleştirme (Muâhât) Projesi”, s. 58.

⁶ el-Makrîzî, Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir Ebû'l-Abbâs el-Huseynî el-Ubeydî Takiyyuddin, *İmtâu'l-Esmâ' bimâ li'n-Nebiyyi mine'l-Ahvâli ve'l-Emvâli ve'l-Hafedetü ve'l-Metâ'*, thk. Muhammed Abdulhamid en-Nümeysî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1420/1999, I, 69; Rızâ, Muhammed, *Muhammed Rasûlullah (s.a)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, ts., s. 183; Sancaklı, “Kardeşleştirme (Muâhât) Projesi”, s. 58.

⁷ el-Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ'*, I, 69.

büyük bir meclis topladı ve Muhacirlerin bu yeni yerleşme merkezine uyum ve intibaklarını kolaylaştırmak maksadı ile basit, müessir ve somut bir hal tarzı ortaya atarak onları samimi bir işbirliğine teşvik etti. Medineli her bir aile başkanı, en azından refah ve maddi genişlik içinde bulunanlar, Mekkeli bir Muhacir ailesini kendi yanına alacaklardı; böylece hâsıl olan “ahdi kardeşlik münasebeti” ne (Muâhât) göre her ikisi de müştereken çalışacaklar, elde ettikleri kazancı aralarında paylaşacaklar ve hatta birbirlerine mirasçı da olacaklardı.¹ Böylelikle Muhâcirler arasında Ensâr’dan biriyle kardeş yapılmayan hiç kimse kalmadı.²

İslâm âlimlerinden Ebu’l-Ferec’den bir rivâyete göre kendisi bunun için iki sebep gösterir. Bunlardan biri, cahiliye devrinde görülen ve Arap kabilelerinin yapa geldiği hılf’ın yerine geçmesidir ki hılf, yemin ile kurulan dostluk olup bunların aralarında da mirasçılık vardı. Cahiliye çağı Arap tarihi, kabileler arasındaki hıflarla doludur. Cahiliye devrinde yapılan hıflar arasında “Hılfü’l-Fudûl” gibi iyi maksatla yapılanlar varsa da bunların sayısı azdır. Hıfların çoğu, birkaç kabilenin diğer birkaç kabileye karşı kuvvetlerini birleştirerek onlardan intikam alma gibi tecavüzî nitelikte idi. Bir çanağa kokulu bir sıvı doldurarak, ellerini bulaştırıp Kâbe duvarlarına sürmek ve böylece yeminlerini kuvvetlendirmek de cahiliye adetleri arasında idi. Hz. Peygamber “İslâm’da hılf yoktur.” buyurarak bu cahiliye geleneğini kaldırmış, yerine dînî bir kardeşlik getirmiştir.

İkinci sebep ise şudur: Vatanlarından ayrılan İslâm Muhâcirleri, Mekke’deki mallarını, evlerini bırakarak Medine’ye gelmişlerdi. Maddi açıdan sıkıntı içinde idiler. Ensâr, onları kendi evlerinde misafir ediyordu, iâşelerini de karşılamaya çalışıyorlardı. Ensârın bu misafirperverliği, dini bir kardeşlikle kuvvetlendirilmiş ve pek samimi bir sosyal dayanışma meydana gelmiştir ki, bunun hiçbir milletin tarihinde rastlanmayan verimli tecellileri olmuştur.³

Bu kardeşleştirme projesini herkes rıza gösterip kabul etti ve Rasûlullah (s.a) hiç vakit geçirmeksizin bir miktar Mekkeliyi, (Muhcâirun) Makrizî’den bir rivâyete göre yüz seksen altı kişiyi,⁴ aynı sayıda Medinelinin (Ensâr) yanına yerleştirdi. Bunlardan bir kısmının ahdi kardeşlik bağı (Muâhât) kura çekmek suretiyle gerçekleştirilmiştir.⁵

¹ İbn Sa’d, *Kitabu’t-Tabakâtî’l-Kebîr*, I, 204; el-Makrîzî, *İmtâu’l-Esmâ’*, I, 69; Ayrıca bkz. Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1986, I, 330; Sancaklı, “Kardeşleştirme (Muâhât) Projesi”, s. 60.

² el-Makrîzî, *İmtâu’l-Esmâ’*, I, 69; Ayrıca Bkz. Sancaklı, “Kardeşleştirme (Muâhât) Projesi”, s. 58.

³ Algül, *İslâm Tarihi*, I, 326; Ayrıca bkz. Gökçe, “İslâm Kardeşliğinin Temelleri”, s. 24-25.

⁴ el-Makrîzî, *İmtâu’l-Esmâ’*, I, 69.

⁵ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev: Sâlih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1993, I, 181.

Bir başka görüşe göre ise bunlar, kırk beşi Muhacirlerden ve kırk beşi de Ensâr'dan olmak üzere doksan kişiydi.¹ Hz. Peygamber onları Enes b. Malik'in (r.a) evinde² birbirlerini korumak üzere kardeş ilan etmişti.³ Bu kardeşlik bağı ile ilgili, kaynaklarda yer alan şu rivâyetler örnek olarak kaydedilebilir: İbn Ömer'den (r.a) gelen bir rivâyete göre Rasûlullah ashabı arasında kardeşlik tesis etmişti. Hz. Ali (r.a) iki gözü yaşlı bir halde geldi ve şöyle dedi: "Yâ Rasûlallah! Ashabın arasında kardeşlik tesis ve ilan ettiğin halde benimle herhangi biri arasında kardeşlik bağı kurmadın." Rasûlullah (s.a) ise ona şöyle dedi: "*Sen benim dünyada ve ahirette kardeşimsin.*"⁴ Yine bir başka rivâyette de Hz. Peygamber'in, Hz. Selman ile Hz. Ebû'd-Derda (r.a) arasında kardeşlik tesis ettiği bildirilmektedir.⁵ Abdurrahman b. Avf ile Sad b. Rabi' de aralarında kardeşlik ilan edilenlerdendir.⁶

¹ İbn Sa'd, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I, 204; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, III, 63; el-Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ'*, I, 69; Rızâ, *Muhammed Rasûlullah (s.a)*, s. 183; Ayrıca bkz. Algül, *İslâm Tarihi*, I, 329; Sancaklı, "Kardeşleştirme (Muâhât) Projesi", s. 59; Ellisi Muhacirlerden ellisi de Ensâr'dan olmak üzere yüz kişi olduklarına dair de bir görüş vardır. Bkz. İbn Sa'd, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I, 204-205; el-Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ'*, I, 69; Rızâ, *Muhammed Rasûlullah (s.a)*, s. 183; Sancaklı, "Kardeşleştirme (Muâhât) Projesi", s. 59.

² İbn Sa'd, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I, 205; Ayrıca bkz. Buhârî, Edeb, 67, h.no: 6083; Algül, *İslâm Tarihi*, I, 329; Sancaklı, "Kardeşleştirme (Muâhât) Projesi", s. 59.

³ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, III, 63.

⁴ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II, 371; Ayrıca bkz. Tirmizî, Menâkıb, 20, h.no: 3720; Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin (r.a) kardeşliğine dair tüm rivayetlerin zayıf olduğu görüşü de mevcuttur. Özellikle Tirmizî'nin bu rivayetin senedinde bulunan Cemî' b. Umeyr et-Teymî'yi İbn Hibbân, hadis uydurmakla itham etmiş ve râfîzî olduğunu bildirmiştir. İbn Nümejr, insanların en yalancılarından olduğunu, Sâcî de münker hadisleri olduğunu söylemiştir. Bkz. İbn Hacer Askalanî, Ahmed b. Ali, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Müessesetü'r-Risale, Beyrût, 1995, I, 315; Ayrıca bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, III, 63, (dip not); Ancak İbn Hacer *Tehzîbu't-Tehzîb ve Takrîbu't-Tehzîb*'inde râvînin adını ism-i tasgîr ile Cümey' olarak kaydetmekte ve hakkında "Sadûkun Yuhtiu" dedikten sonra şii eğilimli olduğunu da bildirmektedir. Bkz. İbn Hacer el-Askalanî, Ahmed b. Ali, *Takrîbu't-Tehzîb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1415/1995, I, 165; "Sadûkun Yuhtiu" lafzı ise râvînin zabt yönünden kusurlu olduğu anlamına da gelmekle beraber beşinci dereceden tadile delalet eden bir lafızdır. Bkz. Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara, 1992, s. 334; Yine Ebû Hâtim "böylesine doğru denebilir" anlamındaki "mahalluhu's-sıdk" ve "hadisi iyidir" anlamındaki "sâlihu'l-hadis" lafızlarıyla tadil etmiş İclî de "sika" olduğunu ifade etmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 315; Dolayısıyla bu râvînin durumu hakkında ittifak yok gibidir. Ayrıca Tirmizî de hadis hakkında "hasen garib" ifadesini kullanmıştır ki bu lafzın delalet ettiği anlamlardan biri de hadisin râvîleri arasında yalancılıkla itham edilmiş biri olmadığı ve aynı zamanda hadisin "şaz"da olmadığıdır. Bkz. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 122.

⁵ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II, 373; Ayrıca bkz. Buhârî, Savm, 51, Edeb, 86; Tirmizî, Zühd, 63, h.no: 2413.

⁶ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II, 372; Ayrıca bkz. Tirmizî, Birr, 22, h.no: 1933; Kardeş ilan edilen diğer bir kısım sahâbîler şöyle sayılabilir: Hamza b. Abdulmuttalib ile Zeyd b. Hârise, Cafer b. Ebî Tâlib ile Muâz b. Cebel, Ebû Bekr es-Sıddîk ile Hârice b. Zeyd, Ömer b. Hattâb ile İtbân b. Malik, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ile Sa'd b. Muâz, (Ebû Ubeyde b. Cerrâh ile Sa'd b. Muâz arasındaki kardeşliğe dair bu rivayet zayıf görülmüştür. Müslim'in Sahîh'inde yer alan, Hz. Enes'ten (r.a) gelen bir rivâyete göre Rasûlullah, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ile Ebû Talha arasında kardeşlik tesis etmiştir. Bkz. Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 203) Zübeyr b. Avvâm ile Seleme b. Selâme, (Hâkim'in *Müstedrek*'inde, sahih olduğunu bildirdiği, Zübeyr b. Avvâm ile Abdullah b. Mes'ûd'un kardeş ilan edildiğine dair bir rivayet de vardır. Zehebî de bunun sahih olduğunu bildirmiştir. Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, III, 355.) Osman b. Affan ile Evs b. Sâbit, Talha b. Ubeydullah ile Ka'b b. Mâlik, Sa'd b. Zeyd ile Übeyy b. Ka'b, Mus'ab b. Umeyr ile Ebû Eyyûb

Dikkat edilmesi gereken bir husus da bu çiftlerin rastgele birleştirilmiş uydurma bir kardeş olmadığıdır. Bilakis Hz. Peygamber hicret zamanından beri altı, yedi ay bunların ruhi durumlarını inceden inceye tetkik ederek ve her çift arasında müşterek vasıflar bularak kardeş yapmıştı. Mesela Selman ile Ebu'd-Derdâ, Ammâr ile Huzeyfe, Mus'ab ile Ebû Eyyûb aralarında mizaç, zevk, hissiyat itibariyle tam bir birlik vardır.¹

Hz. Peygamber'in Medine'de Müslümanlar arasında meydana getirdiği bu kardeşlik hiç kuşkusuz dini bir kardeşlikti. Bu din kardeşliği, öz kardeşlikten daha kuvvetli idi. Yalnız hayatta iken yardım sağlamakla kalmıyor, yukarıda da kaydedildiği gibi ölüm halinde de din kardeşine mirastan hak veriyordu. Ancak, bu din kardeşliğinin mirasa ait olan hükmü çok sürmedi. Bedir savaşından sonra, Müslümanlar arasında birliği sağlamak için böyle suni bir irtibata hacet kalmadığı anlaşıncı *“Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmağa) daha uygundur. Şüphesiz ki Allah her şeyi bilendir.”*² âyeti ile hükmü kaldırılmıştı.³ Muâhâtın miras hukuku dışında kalan yardımlaşma, birbirine destek olma, öğüt verme, öğüt alma tarzındaki hükümleri ise daima yürürlükte kalmış, bu anlamıyla kurum bütün müminleri içine alacak şekilde (din kardeşliği) genelleştirilmiştir.⁴

Ayrıca Muâhât, İslâm toplumunda bütünleşmenin gerçekleştirilmesine ve o günkü sosyokültürel ve ekonomik problemlerin çözümüne büyük kolaylıklar getirmiş, özellikle “hilf” denilen Cahiliye âdetinin ortadan kaldırılmasını, yurtlarından ve yuvalarından ayrı düşen muhacirlerin garipliğini, mahzunluğunu gidererek Medine'ye ve Medinelilere ısınmalarının kolaylaştırılmasını, onlara maddi destek imkânları araştırılırken bunun manevi bir kardeşlikle desteklenmesini ve yardım görmelerinden doğabilecek psikolojik ezikliğe fırsat verilmemesini, o zamana kadar yaşadıkları ağır

Hâlid b. Zeyd, Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rabia ile Abbâd b. Bîşr, Ammâr b. Yâsir ile Huzeyfe b. el-Yemân, (Ammâr b. Yâsir ile Sabit b. Kays b. eş-Şemmas'ın kardeş ilan edildiği de söylenmiştir) Ebû Zerr el-Gıfârî ile el-Münzir b. Amr, (Bazı âlimlere göre ise Ebû Zerr ile Cündeb b. Cünâde kardeş ilan edilmiştir) Hâtub b. Ebî Beltea ile Uveyym b. Sâide, Bilâl ile Ebû Ruveyha Abdullah b. Abdurrahman el-Has'amî. (r.a) Bkz. İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II, 373; Ayrıca bkz. Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarih Tercemesi ve şerhi*, VII, 75-76; Algül, *İslâm Tarihi*, I, 329; Ayrıca, Ebû Sebra b. Ebî Ruhm ile Selâme b. Vakş, Habbâb b. el-Eret ile Temîm, Safvân b. Vehb ile Râbi' b. el-Aclân, Suheyb b. Sinân ile el-Haris b. es-Samme, Abdullah b. Mahreme ile Ferve b. Amr b. Varaka, Mes'ûd b. Rabîa ile Ubeyd b. et-Tihân, Ma'mer b. el-Hâris b. Mamer ile Muâz b. Afrâ, Vâkid b. Abdullah b. Abdumenaif ile Bîşr b. el-Berrâ, Zeyd b. el-Hattâb ile Ma'n b. Adiyy, el-Erkam b. Ebî'l-Erkam ile Talha b. Zeyd de (r.a) kardeş ilan edilen diğer sahâbîlerdir. Bkz. Rızâ, Muhammed, *Muhammed Rasûlullah*, (s.a) Dârul-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, ts., s. 184.

¹ Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarih Tercemesi ve şerhi*, VII, 76.

² Enfal, 8/75.

³ İbn Sa'd, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I, 205; el-Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ'*, I, 69; Arnold, Thomas Walker, *İntışar-ı İslam Tarihi*, çev. Hasan Gündüzler, Akçağ Yayınları, Ankara, 1982, s. 49; Ayrıca bkz. Algül, *İslâm Tarihi*, I, 329; Gökçe, “İslâm Kardeşliğinin Temelleri”, s. 24.

⁴ Algül, Hüseyin, “Muâhât”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 308.

şartlarda tecrübe kazanan Muhacirlerin Ensâr'a mürşit, Ensâr'ın da onlara bir nevi öğrenci kılınarak eğitici bir hareketin başlatılmasını, ashop arasında seciye ve karakter benzerliğinin belirginleştirilmesini ve her iki zümrenin ortak bir paydada buluşarak zihniyet beraberliği içinde inkârcı, münafık ve Yahudi fitnelerine karşı birlikte hareket etmelerini sağlamıştır. Muhacirlerle Ensar arasında ahdi kardeşlik kurulmasında bunlardan başka yararlar da gözetilmiştir. Mesela Mekkeli putperestlerin Abdullah b. Übey b. Selül gibi münafıkları ve o kanalla Medinelileri askeri saldırıyla tehdit etmesi kardeşlik psikolojisiyle birleşen Müslümanlar karşısında etkisiz kalmıştır. Ayrıca ilerde vuku bulacak askeri seferlerde kardeşlerden şehirde kalanın her iki ailenin işleriyle ilgilenmesi sebebiyle diğerinin gönül huzuru içinde savaşa katılması sağlanmış olacaktı. Araplar arasında her zaman çıkabilecek kabilecilik gayretine dayalı tefrikaya karşı en etkili önlemden yine muâhâtı.¹

Kuşkusuz bu kardeşleştirme olayının homojen bir toplum meydana getirme, insan gücünü en üst düzeyde kullanma, birbiriyle barışık bir toplum oluşturma gibi değişik amaçları da olmuş ve sonuçta bunlar da sağlanmıştır.²

1.2.2. Uhuvvet-Mekârim-i Ahlâk İlişkisi ve Kur'ân ve sünnette Güzel Ahlâk

1.2.2.1. Uhuvvet-Mekârim-i Ahlâk İlişkisi

Uhuvvet kavramı ile mekârim-i ahlâk kavramı arasında sıkı bir ilişki olduğu ifade edilmelidir. Ahlâk kuralları denildiğinde öncelikle bireyin, toplumun diğer fertlerine karşı uyması gereken bazı kurallar akla gelmektedir. Bu kuralların gereği gibi işlerlik kazanabilmesi ve güzel ahlâkın pratiğe dökülebilmesi için ise fertleri birbirine bağlayıp karşılıklı sorumluluk bilinci yükleyen sağlam ve etkili bir görüş ve tasavvura ihtiyaç vardır. İslâm kültüründe bunu en açık ortaya koyan kavramın “uhuvvet” (kardeşlik) kavramı olduğu söylenebilir. Uhuvvetin toplumsal hayatta yaygınlaşması ahlâkî kuralların ve karşılıklı görevlerin uygulanabilirliğini de mümkün kılacaktır. Çünkü bireyin toplum içinde uyumlu bir varlık olarak hayatını devam ettirebilmesi, bütün eylemlerini dayandığı makul bir gerekçeye bağlıdır. Bir başka ifade ile birey, davranışlarının arka planı ile ilgili olarak “ne adına?” sorusuna tutarlı ve etkin bir cevap verebilmelidir. İslâmî öğretilerde bu sorunun cevabı toplumun bütün fertlerini kapsayan bir kardeşlik bağıdır. Hz. Peygamber'in Müslümanların birbirlerine karşı görev ve

¹ Algül, “Muâhât”, *DİA*, XXX, 308.

² Gökçe, “İslâm Kardeşliğinin Temelleri”, s. 25.

sorumluluklarını bildirdiği çeşitli hadislerinin ilk cümlesinde “*Müslüman Müslümanın kardeşidir.*”¹ buyurması dikkat çekicidir. Yine su-i zan, tecessüs, haset, nefret, küslük gibi bazı olumsuz davranışları yasakladıktan sonra “*Ey Allah’ın kulları kardeş olunuz!*”² buyurması da önemlidir. Buna göre ahlâkî kurallar da denilebilecek bu görev ve sorumlulukların gereği gibi yerine getirilebilmesinde itici güç Müslümanların birbirlerine karşı besledikleri kardeşlik hissidir.

M. Yaşar Kandemir, ahlâk ile sosyal ilişkiler arasındaki sıkı irtibata şöyle değinir:

“İnsanlar bir arada yaşamak zorundadır. En tabii ihtiyaçlarını gidermek, hayat şartlarını güzelleştirmek için iş birliği yapmaları kaçınılmazdır. Bunun için de, toplumu meydana getiren fertlerin birbirine inanması, güvenmesi şarttır. Şu halde insanlar arasında sosyal ilişkilerin başlamasından önce, bu ilişkileri düzenleyen kurallara ihtiyaç vardır. Bütün toplumlarda bulunduğu halde varlığı gözle görülmeyen bu kurallar ahlâk prensipleridir. Sağlam temellere dayanması gereken bu prensipler, milletin bütün fertleri tarafından benimsenip yaşandığı ölçüde toplumları ayakta tutar. Ahlâk kuralları, ahlâkî değerleri yıkmak için iş birliği yapanlar arasında bile ister istemez mevcuttur; zira aynı gayeler uğrunda, onlarda birbirine güvenmek, birbirine ihanet etmemek ve birbirini desteklemek üzere söz birliği etmişlerdir.”³

Seyyid Kutub da İslâm dininin toplumsal huzur ve düzeni sağlama sürecinde ahlâk kurallarından ne şekilde istifade ettiğini şöyle belirtir:

“Bir takım görev ve sorumlulukları yüklemekten önce İslâm, kalplerde safaveti ve sevgiyi yerleştirmek için, Müslümanlara bireysel ve toplumsal ahlâkî öğretir. Nefislerde kin tohumlarının galeyana gelmesini önler. Yüce İslâm, yasalara başvurmadan önce kişilerin kalplerine edep tohumlarını ekerek, yasaların çiğnenmesine mani olur. Hem yasalardan hem de edepten yararlanması gerektiği yerlerde, önce edepten istifade eder. Çünkü temiz gidişatı, güzel edep ve hoş muamele ve bunlara ilaveten sosyal hayat nizamına rıza; güler yüzlülük ve yakınlaşma havası yayarlar. Öyle ki insanoğlu artık yasaların uygulanmasına ve ayrıca yasa yapmaya gerek duymaz olur.”⁴

Ayrıca İslâm dini adaleti emreder ve zulmü yasaklar. Yüce öğretileri ve üstün değerleri sayesinde, sevgi, merhamet, yardımlaşma, başkasını kendisine tercih etme, fedakârlık, diğerkâmlık gibi hayatı kolaylaştıran, kalpleri yumuşatan ve insan ile köken

¹ Buhârî, İkrâh, 7, h.no: 6951; Mezâlim, 3, h.no: 2442; Müslim, Birr, 58, h.no: 2580; Ebû Dâvûd, Edeb, 46, h.no: 4893.

² Buhârî, Edeb, 57, h.no: 6065; 58, h.no: 6066; Müslim, Birr, 28, 29, 30, 31, 32, h.no: 2563, 2564.

³ Kandemir, M. Yaşar, *Örneklerle İslam Ahlakı*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2005, s. 217.

⁴ Kutub, Seyyid, *İslam’ın Dünya Görüşü*, çev. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul, 1991, s. 165.

itibariyle kardeşi olan diğer bir insan arasında kardeşlik münasebeti tesis eden esaslar ve ilkeler ortaya koyar.¹ Kısaca toplumdaki her ferdin diğer fertlere karşı kardeşçe hisler taşıyıp bu yönde davranışlar gösterebilmesi için gereken teşvik edici bütün ahlâkî unsurların İslâm dininde mevcut olduğu söylenebilir.

Toplumsal hayata ve kardeşlik ruhuna sağladığı bu büyük destek nedeni ile İslâm dini güzel ahlâkın önemine sıkça değinmiş, bu çerçevede Hz. Peygamber de birçok hadisinde güzel ahlâkın değer ve önemini bildirmiştir. Bunlar içerisinde en kapsamlı olanın “*Ben ancak güzel ahlâkı (mekârim-i ahlâk) tamamlamak için gönderildim.*”² hadisi olduğu söylenebilir.³ Hz. Peygamber’in, güzel ahlâkı tamamlamayı, gönderiliş

¹ Sâbık, Seyyid, *Fıkhu’s-Sünne*, Mektebetü Dari’t-Turas, Kâhire, ts., III, 7.

² Mâlik b. Enes, *Muvatta*, thk., Muhammed Fuad Abdülbaki, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, 1985, Hüsnü’l-Huluk, 8, h.no: 3357; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *Müsned*, Müessesetü Kurtuba, Kahire, ts. II, 381, h.no: 8939; Buhârî, *el-Edebu’l-Müfred*, s. 104, h.no: 273; Hâkim, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, II, 670, h.no: 4221; Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme, *Müsnedü’s-Şihâb*, thk., Hamdi Abdülmecid es-Silefî, Müessesetü’r-Risale, Beyrût, 1986, II, 192, h.no: 1165; Beyhakî, Ahmed b. el-Huseyn b. Ali, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Meclisü Dâirati’l-Maarifi’n-Nizamiyye, 1344, X, 192; a.mlf., *el-Câmi’ li-Şuabi’l-İmân*, thk. thrc. Abdulâlî Abdulhamîd Hâmid, Mektebetü’r-Rüşd, Riyâd, 1423/2003, X, 352, h.no: 7608, 7609; Hadisin rivayet tarikleri ile ilgili olarak bkz. Ek-2.

³ Cerh ve tadil âlimleri genelde hadisin râvilerinin sika olduğunu ifade etmişlerdir. Örnek olarak ilk dönem râvileri ile ilgili şu bilgiler kaydedilebilir: **Zekvân Ebû Salih es-Semmân**: Hadisin tabiinden olan bu râvisinin birçok âlim tarafından tadil edildiği görülmektedir. Mesela Abdullah b. Ahmed babasından rivayetle şöyle demiştir: “Sika sika”dır. (İkinci derecede tadil lafzıdır. Bkz. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 359) İnsanların en üstünü ve en güvenilirlerindendir.” Yine İbn Maîn sika olduğunu, Ebû Hâtim de sika ve sâlihu’l-hadis olduğunu ve hadisiyle ihticac olunabileceğini söylemiştir. Ebu Zür’a ise sika ve müstakîmü’l-hadis demiştir. İbn Sa’d da sika olduğunu ve çok hadis rivayet ettiğini söylemiştir. Ebû Dâvûd’un İbn Maîn’e sorduğu “Ebu Hureyre’den rivayet konusunda kimler sağlamdır?” sorusuna İbn Maîn şöyle cevap vermiştir: “İbn Müseyyeb, Ebu Sâlih, İbn Sîrîn, Makberî, A’rec ve Ebû Rafi.” Ayrıca Sâcî, Harbî, İbn Hibbân ve İclî de sika olduğunu bildirmişlerdir. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 579-580; **Ka’ka’ b. Hakîm**: Râvî hakkında hadis âlimlerinin kanaatlerinin olumlu yönde olduğu görülmektedir. Örneğin İbnü’l-Medîni şöyle der: Yahya b. Said’e şöyle sordum “Sana göre Sümeyy mi daha sağlam yoksa Ka’ka mı?” (Cevaben) “Ka’ka” dedi. Ahmed b. Hanbel ve İbn Maîn de sika olduğunu söylemiştir. Ayrıca Ebû Hâtim “hadisinde bir sorun yoktur” demiş ve İbn Hibbân da *Sikâtında* zikretmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, III, 559; **Muhammed b. Aclân**: Râvî hakkında âlimlerin kanaatlerinin olumlu yönde olduğu görülmektedir. Örneğin Salih b. Ahmed babasından rivayetle sika olduğunu söylemiştir. Yine Abdullah b. Ahmed babasından rivayetle şöyle demiştir: İbn Uyeyne’yi şöyle derken işittim “Muhammed b. Aclan bize hadis rivayet etti ve kendisi sika idi.” Aynı zaman da şöyle de demiştir: Babama Muhammed b. Aclân ve Musa b. Ukbe hakkında sorduğumda şöyle dedi: “Hepsi de sikadır ve bu ikisi birbirine ne kadar da yakındır.” Yine İshak b. Mansur, İbn Maîn’den rivayetle sika olduğunu söylemiş ve Dâvûd Kays el-Ferra’dan üstün gördüğünü bildirmiştir. Ayrıca Ebû Zür’a, Ebû Hâtim, Nesaî ve Vâkıdî de sika olduğunu söylemiştir. Yakub b. Şeybe ise “Sadûk” ve “Vasat” lafızlarıyla tadil etmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, III, 646; **Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdi**: Bu râvî hakkında ise âlimler olumlu ve olumsuz yönde çeşitli görüşler beyan etmişlerdir. Örneğin Zehebî, “Medine ulemasından sadûk biridir (ancak) diğerleri ondan daha sağlamdır.” demiştir. Ahmed b. Hanbel ise şöyle demiştir: “Ezberinden rivayet ederse vehmeder. Bunun kıymeti yoktur. (önemszenmez) Kitabından rivayet ederse işte buna evet.” Aynı zamanda Ahmed b. Hanbel şöyle de demiştir: “Ezberinden rivayet ettiğinde batıl şeyler söyler.” Ancak İbn Medîni sika ve sebt (sabit ve sağlam) olduğunu söylemiştir. Ebû Hâtim onunla ihticac olunamayacağını, Yahya b. Maîn, Fülehyh’ten daha sağlam olduğunu, Ebu Zür’a ise hıfzının kötü olduğunu söylemiştir. Ma’n b. İsâ ise şöyle demiştir: “Derâverdi müminlerin emiri olmaya elverişlidir.” Bkz. Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Mizânü’l-İtidâl fî Nakdi’r-Ricâl*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1995, IV, 371-372; Mus’ab b. Abdullah ez-Zübeyrî de Malik b. Enes’in Derâverdi’yi sika olarak gördüğünü söylemiştir. Ali b. el-Hasen el-Hisincanî de şöyle demiştir: Ahmed b. Hanbel’i Derâverdi’den şöyle bahsederken işittim: O’nun Ubeydullah b. Ömer’den

gayesi olarak ifade etmesi de hadisi önemli kılan bir başka husustur. Bu nedenle mekârim-i ahlâk kavramı üzerinde durulmalıdır.

a) Mekârim Kavramı: Mekârim, mekrume kelimesinin çoğuludur ve “kerem”den gelir.¹ Kerem ise özellikle insanı nitelendirdiği zaman ahlâkın ve bu kimseden zuhur eden güzel davranışların ismidir. Şayet bu güzel davranışları sergilemiyorsa o insana kerim denilmez.²

Aynı kökten gelen “kerim” ise tüm hayır, şeref ve fazileti toplayan anlamındadır ve Allah Teâlâ’nın sıfatlarından ve Esmâ-i Hüsnâ’sındandır. Çünkü O, hayrı çok olan, vermekle ihsanı bitmeyen bir cömert ve mutlak kerimdir.³

H.z. Yusuf (a.s) hakkındaki “Şüphesiz kerim oğlu kerim oğlu kerim oğlu kerim Yusuf b. Yakub b. İshâk b. İbrahim’dir (a.s).”⁴ hadisindeki “kerim” kelimesi de bütün hayrı toplayan anlamındadır. Çünkü o peygamberlik, ilim, güzellik, iffet, güzel ahlâk, adalet dünya ve din önderliğini kendisinde toplamıştır.”⁵

b) Ahlâk Kavramı: Ahlâk, seciye, tabiat, huy gibi anlamlara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur.⁶ İnsanın fiziksel yaratılışının çeşitli özellikleri olduğu gibi nefis denilen iç yüzünün de kendine has çeşitli özellikleri vardır. Hatta insanın iç yüzü ile ilgili özellikleri dış görünüşü ile ilgili özelliklerinden daha çoktur.⁷ Genellikle

rivayet ettikleri (aslında) Abdullah b. Ömer’den dir. (Yine bu manada) Ebû Tâlib de şöyle demiştir: Ahmed b. Hanbel’e Abdulaziz b. Derâverdi hakkında sorulduğunda şöyle dedi: Hadis talebi ile bilinir. (Kendi) kitabından rivayet ettiğinde o sahihtir. Diğer insanların kitaplarından rivayet ettiğinde ise vehmeder. (Nitekim) Başkalarının kitaplarından okuyor ve hata yapıyordu. Ara sıra Abdullah b. Ömer’in hadisini kalb edip Ubeydullah b. Ömer’den rivayet ediyordu. Abbas ed-Dûrî de Yahya b. Maîn’den naklen şöyle demiştir: Derâverdi, Fülehy b. Süleyman, İbn Ebî’z-Zinâd, Ebû Uveys ed-Derâverdi sonra da İbn Ebî Hâzim’den daha sağlamdır. Yine Ebu Bekr b. Ebi Hayseme de Yahya b. Main’den naklen O’nda bir sorun olmadığını rivayet etmiştir. Ahmed b. Sad b. Ebi Meryem de yine Yahya b. Main’den naklen sika ve hüccet olduğunu söylemiştir. Ebû Zür’a ise şöyle demiştir: “Hıfzı kötüdür. Ezberinden rivayet ettiği şeylerde zaman zaman hata eder.” Nesâî ise bir yerde kendi yazısındaki ifadesine göre sağlam olmadığını bir başka yerde ise (râvide) sorun olmadığını ancak Ubeydullah b. Ömer’den rivayetlerinin münker olduğunu söylemiştir. Muhammed b. Sad ise sika bir râvî olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Mizzî, Cemaleddin Ebû Haccac Yusuf, *Tehzîbu’l-Kemâl fi Esmâi’r-Ricâl*, Müessesetü’r-Risale, Beyrût, 1983, VIII, 192-194.

¹ İbn Hacer Askalanî, Ahmed b. Ali, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahih’l-Buhârî*, Dâru’l-Marife, Beyrût, 2005, VII, 168.

² Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “k-r-m”, s. 431.

³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “k-r-m”, XII, 81; Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “k-r-m”, s. 431; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, IV, 166-167.

⁴ Buhârî, *Ehâdisu’l-Enbiyâ*, 19, h.no: 3390; Menâkıb, 13, (Hadis burada muallak olarak zikredilmiştir); Tefsîru Sûrei Yûsuf, 1, h.no: 4688; Tirmizî, *Tefsîru Sûrei Yûsuf*, 12, h.no: 3116.

⁵ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, IV, 166-167.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “h-l-k”, IV, 224; Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “h-l-k”, s. 164; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, “h-l-k”, II, 70.

⁷ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, “h-l-k”, II, 70.

insanın bu, gözle görülen biçimi ve fiziki yapısı için halk, iç görü ile kavranabilen ruhani ve manevi yapısı için ise hulk kelimeleri kullanılır.¹

Bir terim olarak ise ahlâk, insan psikolojisinde kökleşen ve tavır ve davranışların kendisinden kolaylıkla ve zorlanma olmaksızın meydana geldiği her bir özelliğe verilen addır. Tıpkı zorlanmadan verebilme özelliğini doğuran cömertlik, düşük akıllı kimselere sabrı ve kötülük yapanları affetmeyi gerektiren hilim ve her şeyi maslahat ve menfaat kriterine göre ölçüp değerlendirmeyi sağlayacak hikmet gibi.²

Bir başka tanıma göre ise ahlâk, insanın iyi veya kötü olarak nitelendirilmesine sebep olan manevi vasıfları, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlarının bütününe verilen addır. Ayrıca bu konuları inceleyen bilim dalına da “ahlâk bilimi” denir.³

Hz. Peygamber’in ahlâkının Kur’ân olması da onun adabına, emir ve yasaklarına, kapsamış olduğu bütün faziletler, iyilikler ve inceliklere uyduğu anlamına gelir.⁴

c) Mekârim-i Ahlâk Kavramı: Yukarıda kaydedilen hadiste geçen mekârim-i ahlâk kavramı, hadisin farklı versiyonlarında hüsnü’l-ahlâk,⁵ sâlihu’l-ahlâk,⁶ Beyhakî’nin (v. 458/1066) *el-Câmi’ li-Şuabi’l-İmân* ında kısmen farklı lafızlarla gelen bir başka rivâyette de mehâsinü’l-ahlâk,⁷ olarak geçmektedir ki mânâ itibarı ile farklılık arz etmediği görülmektedir. Bütün bu kavramlardaki ortak anlamın, İslâm’ın ve insanlığın ortak değerleri olan, insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen, bireysel ve toplumsal yaşantıda huzur ve güveni temin eden temel kurallar ve ilkeler bütünü olduğu anlaşılmaktadır. Abdullah b. Mubârek’in (v. 181/797) “Güler yüzlü olmak, insanlara çok iyilikte bulunmak, onlara sıkıntı veren şeyleri yok etmektir.”⁸ şeklindeki tanımının da güzel ahlâkın bu anlamı ile ilgili olduğu söylenebilir.

Hz. Âişe (r.a) de mekârim-i ahlâkın on esası olduğunu ifade ederek şu maddeleri saymıştır: “Sözde doğruluk, insanlara karşı doğruluk, emaneti sahibine vermek, akrabayı gözetmek, komşu hakkını korumak, arkadaş hakkını korumak, güzel işleri

¹ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “h-l-k”, s. 164; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “h-l-k”, IV, 224; Ayrıca bkz. Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VIII, 266.

² Hülî, Muhammed Abdülaziz, *Edebu’n-Nebevi*, Dâru’l-Marife, Beyrût, 1982, s. 127; Ayrıca bkz. Kandemir, *Örneklerle İslam Ahlakı*, s. 213.

³ Karaman, Fikret v.dğ., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2006, “Ahlâk”, s. 13-14.

⁴ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, “h-l-k”, II, 70.

⁵ Malik b. Enes, *Muvatta*, Hüsnü’l-Huluk, 8, h.no: 3357.

⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 381, h.no: 8939; Buhârî, *el-Edebu’l-Müfred*, s. 104, h.no: 273; Hâkim, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, II, 670, h.no: 4221; Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, X, 192; a.mlf., *el-Câmi’ li Şuabi’l-İmân*, X, 352, h.no: 7608, 7609.

⁷ Beyhakî, *el-Câmi’ li-Şuabi’l-İmân*, X, 353, 354, h.no: 7610, 7611.

⁸ Tirmizî, *Birr*, 62, h.no: 2005.

takdir edip ödüllendirmek, misafire ikram, ihtiyaç içinde olup da isteyene vermek ve tüm bunların başı olan hayâ.”¹

Hz. Peygamber bu anlamdaki ahlâkî olgunluğun önemini birçok hadisinde bildirmiştir. Buna şu hadis örnek verilebilir: “*Şüphesiz ki en hayırlılarınız ahlâkı en güzel olanlarınızdır.*”² Bir diğer örnek de güzel ahlâkın uhrevî mükâfatını bildiren şu hadistir: “*Mizana konan hiçbir şey güzel ahlâktan daha ağır değildir.*”³ *Güzel ahlâk sahibi bu özelliğiyle oruç ve namazı çok olan kişinin derecesine ulaşır.*”⁴

Hz. Peygamber’in risaletin daha ilk yıllarından itibaren tevhid inancının yanında bu ahlâkî ilkelere de davet ettiği, Buhârî’nin muallak olarak kaydettiği şu rivâyetten anlaşılmaktadır: “Ebu Zerr, (r.a) Rasûlullah’ın (a.s) peygamber olarak gönderiliş haberi kendisine ulaştığında kardeşine: “Şu vadiye (Mekke) git de o adamın sözünü dinle bakalım (ne diyor)” dedi. (Kardeşi gidip) geri döndükten sonra: “O’nu mekârim-i ahlâkî emrederken gördüm” dedi.”⁵

Cahiliye Arabının yaşam tarzını ve ahlâkî düzeyini detaylı bir şekilde tasvir etmesi ve Hz. Peygamber’in daha risaletin ilk yıllarında davet ettiği ilke ve esasları ortaya koyması açısından ilk muhacirlerden Cafer b. Ebî Talib’in Habeşistan Kralı Necaşî’nin önünde yaptığı konuşma da hayli önem arz etmektedir. Rivâyet şöyledir:

“Muhacirler Necaşî’nin yanına vardıkları zaman, Necaşî, daha önceden kendi din adamlarını da yanına çağırmıştı. Onlar, Necaşî’nin çevresinde mushaflarını yaymış, açmış bulunuyorlardı. Necaşî, muhacirlere: “Siz, ne benim dinime ne de şu milletlerden hiçbirinin dinine girmediğinize göre, sizin kavimlerinizden ayrılarak tutmuş olduğunuz bu din nasıl bir dindir?” diye sordu. Muhâcirler adına, Cafer b. Ebî Tâlib: “Ey hükümdar! Biz cahiliye halkından bir kavimdik. Putlara tapardık. Ölmüş hayvan eti yerdik. Bütün kötülükleri yapardık. Akrabalarımızla ilgilerimizi keser, akraba hakkı gözetmezdik. Komşularımızı unuttur, komşuluk vazifelerini yerine getirmezdik. İçimizden güçlü olan, güçsüz olanı yerd. Şanı yüce Allah bize kendimizden, soyunu sopunu, doğruluğunu, eminliğini, iffet ve nezahetini bildiğimiz Rasûl’ü gönderinceye kadar, biz hep bu kötü durum ve tutumda idik.

O Peygamber bizi, bizim ve babalarımızın Allah’tan başka tapa geldiğimiz, taştan, ağaçtan, altın ve gümüşten yapılmış putları bırakarak Allah’ın birliğine inanmaya ve

¹ Beyhakî, *el-Câmi’ li-Şuabi’l-Îmân*, X, 163, h.no: 7325.

² Buhârî, Edeb, 39, h.no: 6035.

³ Ebû Dâvûd, Edeb, 8, h.no: 4799.

⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 8, h.no: 4798; Tirmizî, Birr, 62, h.no: 2003; Güzel ahlâkın önemini bildiren bir diğer hadis için bkz. Ebû Dâvûd, Edeb, 8, h.no: 4800.

⁵ Buhârî, Edeb, 39 (Hadis burada muallak olarak zikredilmiştir).

yalnız O'na ibadet etmeye davet etti. Yine o Peygamber, doğru söylemeyi, emaneti sahibine vermeyi, akraba haklarını gözetmeyi, komşulara iyi davranmayı, haramlardan uzak, kan dökmekten geri durmamızı bize emretti. Yine o, bizi her türlü çirkin, yüz kızartıcı söz ve işlerden, yalan söylemekten, yetim malı yemekten, iffetli kadınlara dil uzatmak ve iftira etmekten de men ve nehy etti. Ayrıca, hiçbir şeyi Allah'a eş ve ortak tutmaksızın, yalnız ona ibadet etmemizi, namaz kılmamızı, sadaka vermemizi, oruç tutmamızı da bize emretti. Biz onu doğruladık ve ona iman ettik. Allah tarafından getirdiği ilahi emir ve nehiylere tâbi olduk. Bir ve tek olan Allah'a ibadet ettik, O'na hiçbir şeyi şirk koşmadık. O'nun bize haram kıldığını haram, helâl kıldığını helâl olarak kabul ettik. Bunun üzerine, kavmimiz bize düşman kesildi. Bizi dinimizden döndürmek, şânı yüce Allah'a ibadetten vazgeçirip putlara taptırmak, öteden beri helalleştirip serbestçe işleye geldiğimiz kötülükleri tekrar işletmek için, bizi işkenceden işkenceye uğrattılar. Onlar bize böylece galebe çalıp zulmettikleri, bizimle dinimiz arasına gerildikleri ve tazyiklerini arttırdıkları zaman, biz senin ülkeneye çıkmak, sığınmak zorunda kaldık. Seni başkalarına tercih ile senin koruyuculuğun ve komşuluğunda bulunmayı arzu ettik. Ey hükümdar! Biz senin yanında hiçbir zulme uğramayacağımızı umuyoruz" dedi.¹

İlk olarak zikredilen Ebû Zerr hadisiyle bu hadis karşılaştırıldığında, nübüvvetin daha ilk yıllarında Hz. Peygamber'in davet etmiş olduğu "mekârim-i ahlâk"ın, sadece insanlar arası ilişkilerde uyulması gereken ideal davranış modelini değil, aynı zaman da itikat, ibadet ve muamelatı da kapsayan çok geniş bir anlama sahip olduğu görülmektedir. Kur'ân-ı Kerim de, yüce ahlâkî erdemleri veya örnek ahlâk sahibi olan müminleri anlattığı hemen her yerde konuyu bu geniş kapsamı açısından ele almakta ve özellikle de sözü tevhid inancına getirmektedir. Şu ayet buna örnek verilebilir: "(Ey Muhammed!) De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız. Rüştüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla

¹ İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr, *Sîretü İbni İshâk*, thk., Muhammed Hamidullah, Ma'hedü'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs li't-Ta'rib, ts., s.195-196; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 235-236; Ayrıca bkz. Rıza, *Muhammed Rasûlullah (s.a)*, s. 368; Algül, *İslâm Tarihi*, I, 237-238.

sorumlu tutarız. (Birisi hakkında) konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa adil olun. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt almanız diye emretti.”¹

Yine, “Rahman’ın kulları”nın birçok sahadaki üstün ahlâkına vurgu yapan Kur’ân-ı Kerim, aynı bölümde: “Onlar ki, Allah’la beraber başka bir İlâha yalvarmazlar.”² buyurarak ahlâkî erdemlerle tevhid inancının zorunlu bağını ortaya koymuş ve adeta doğru ve güzel bir ahlâkın doğru ve güzel bir inançtan kaynaklanabileceğine vurgu yapmıştır.

Yukarıda işaret etmiş olduğumuz, Cafer b. Ebî Talib’in Habeşistan kralı önünde yapmış olduğu konuşma cahiliye toplumundaki ahlâkî yozlaşmaları açıkça ortaya koymuştur. Bununla beraber İslâm’dan önceki Arap toplumunda bir kısım ahlâkî eylem ve erdemlerin yaşatıldığı da görülmektedir. Bunun da temelinde genellikle asabiyet hissi, övünme ve diğer aile ve boylara üstün gelme arzusu yer almaktadır. Buna Ebû Cehil’in Hz. Peygamber’e muhalefetini bildirirken söylediği şu sözler örnek verilebilir: “Bizimle Abdumenaf (Hz. Peygamber’in kabilesi) arasında yarış vardır. Onlar yedirir, biz de yediririz. Onlar binek verir, biz de veririz. Onlar bağışta bulunur, biz de bulunuruz. Biz ve onlar şerefli olma bakımından hep eşit olduk. Şimdi onlar “bize bir peygamber geldi ve gökten vahiy alıyor” diyorlar. Bu konuda onlarla nasıl yarışabiliriz? Allah’a yemin ederim ki, kesinlikle ona inanmayacak ve onu tasdik etmeyeceğiz.”³

Kaydedilen bu rivâyette cömertlik ve paylaşımcılıkla ilgili çeşitli ahlâkî davranışlar yer almaktadır. Ancak bütün bunların temelinde manevî ve insanî değerlerden çok bir şeref yarışı ve kabilecilik taassubu olduğu da açıkça görülmektedir.

Cahiliye döneminde mevcut olan bu ahlâkî erdemlerin, İslâmî dönemde yaşamış olduğu anlam ve içerik değişimine Toshihiko İzutsu da, *Kur’ân’da Dini ve Ahlâkî Kavramlar* adlı eserinde şöyle değinmektedir:

“İslâm’ın, kendisinin tektanrıcı inancı ile özde bağdaşmadığı için, İslâm evveli Arabistan’ın bütün ahlâkî ideallerini ayırım gözetmeksizin inkâr ve reddettiğini düşünürsek, cahiliyenin ruhuna ve hatta İslâm’ın kendi tutumuna büyük haksızlıkta bulunmuş oluruz. Kur’anî görüş ile eski Arap dünya görüşü arasında, geniş bir uçurum olduğu kadar, açıkça tanınır belli bir kesintisizlik de bulunmaktadır. Bu, ahlâkî nitelikler konusunda özellikle dikkati çekmektedir.

¹ Enam, 6/151-152.

² Furkan, 25/68.

³ İbn Hişâm, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, I, 222.

İslâm'ın pek çok önemli açıdan eski putperestlik ile bağını tamamıyla kopardığı doğrudur. Ne var ki, putperestlere ve onların şirk kokan adetlerine yönelttiği acı taarruzlara karşın, Kur'ân'ın, tektanrıcılığın gereklerine uygun yeni bir biçimde olmak şartı ile şirk döneminin belli başlı erdemlerinin birçoğunu benimseyip, onlara yeniden can verdiğini de unutmamak zorundayız. Hatta İslâm'ın ahlâkî cephesinden, bu dinin ortaya çıkışından evvel Mekke'nin varlıklı tacirleri elinde yozlaşmış olan eski Arap ülküleri ve göçebe erdemlerinden bazılarının yeniden tanzimi olarak bahsedebileceğimiz belli bir açı da belki vardır.

Kur'ân'da, çölün ahlâkî ülkülerinin birçoğu İslâm'ın yeni giysisi içinde karşımıza çıkmaktadır. Cahiliyenin en yüksek ahlâk idealinin “mürüvve” olduğunu ve bunun cömertlik, yiğitlik ve cesaret gibi; sabır, güvenilirlik ve doğru sözlülük gibi değişik faziletleri içerdiğini bilmekteyiz. Esasında Kur'ân, Müslümanlara bütün bu erdemleri samimiyetle tavsiye etmektedir. Ancak kaydedilmesi daha önemli olan nokta, İslâm'ın bu göçebe erdemlerini, onları Bedeviler arasında bulunduğu şekli ile canlandırıp yeniden tanzim etmemiş olduğudur. Bunları benimserken ve kendi ahlâkî öğretiler sistemi içinde özümleyen, İslâm onları arındırıp tazelemiş, enerjilerinin, hazırlamış olduğu belli kanallara akmasını sağlamıştır. Linguistik açıdan, İslâm'ın gelişi ile birlikte, cahiliyenin ahlâkî terimlerinden bazılarının belli bir anlam değişimine uğradıklarını söyleyebiliriz. Bu değişim içinde, bu kelimelerin anlam kategorilerinden bazıları genişlerken, diğer bazıları daralmış, bazıları da tamamıyla yeni yönlerde bir gelişme izlemiştir. Herhalde Kur'ân öğretisinde “eski mürüvve” bütün zararlı aşırılıklarından sıyrılmış ve daha medeni bir biçim kazanmış, Müslümanların giderek büyüyen topluluğu içinde, yeni bir ahlâkî enerji olarak etkinliğini göstermeye başlamıştır. Bu da kuşkusuz İslâmî ahlâkî kültüre son derece belirli bir renk vermiştir.¹

Bu açıklama “*Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.*”² hadisinin anlamı hakkında da fikir vermektedir. Buna göre cahiliye devrinde de mevcut olan bazı ahlâkî erdemlere Hz. Peygamber'in nübüvveti ile beraber yenileri eklenmiş ayrıca taşımış olduğu maddî-dünyevî içerikten arındırılarak manevî, uhrevî ve insanî bir içerik de kazandırılmıştır.

¹ İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 109-111.

² Malik b. Enes, *Muvatta*, Hüsnü'l-Huluk, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 381; Buhârî, *el-Edebu'l-Müfred*, s. 104, h.no: 273; Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, II, 670, h.no: 4221; Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, II, 192; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, X, 192; a.mlf., *el-Câmi' li Şuabi'l-İmân*, X, 352.

“Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı seçtim.”¹ âyet-i kerimesi bu hakikate vurgu yaptığı gibi şu hadis de aynı gerçeği dile getirir: “Benden önceki peygamberlerle benim durumum şuna benzer: Bir adam güzel ve süslü bir bina yapmıştır. Ancak duvarlardan birinin bir köşesinde bir tuğlalık boş yer bırakmıştır. İnsanlar evin etrafını dolanıp evi beğenirler ve şöyle derler: “Şu tuğla da, şu açık olan yere konsa ne iyi olur.” İşte ben o tuğlayım. İşte ben peygamberlerin sonuncusuyum.”²

Yukarıdaki hadiste, peygamberler ve onlar aracılığı ile gönderilen hidayet, ilim ve insanları mekârim-i ahlâka yönlendirme görevi, temelleri atılmış, duvarları yükseltilmiş bir binaya benzetilmiştir. Ancak bu binada bir tuğlalık yer boş kalmıştır. Hz. Peygamber’in mekârim-i ahlâkı tamamlamak için gönderilmesi, binanın tamamlanmasını sağlayacak olan o tuğlanın kendisi olduğu anlamını ifade eder.³

1.2.2.2. Kur’ân-ı Kerim’de Güzel Ahlâk

Kur’ân-ı Kerîm’de ahlâk kavramı ile ilgili olarak “huluk” (خلق) kelimesi yer almaktadır ve bu kalıp ile sadece iki yerde geçmektedir.⁴ Genellikle insanın iç görü ile kavranabilen ruhanî ve manevî yapısı için kullanılan⁵ bu kelime, insanların inanıp benimsemiş oldukları din, ahlâk, birtakım adetler ve gelenekler anlamında da kullanılmıştır.⁶ Buna şu âyet örnek verilebilir: “Bu tutumunuz, öncekilerin (sürüp gelen) âdetlerinden (الْأَوَّلِينَ) başkası değildir.”⁷ Kelimenin bütün anlamlarını çağrıştıran bir kullanıma ise şu âyet yer verir: “Ve sen elbette yüce bir ahlâk (خلق عظیم) üzeresin.”⁸ Bu âyette Hz. Peygamber’in kavminden gördüğü eziyetlere karşı tahammül gücü, onlarla güzel geçinip onları idare etmesi ve yüce edebi “hulukun azîm” olarak nitelendirilmiş ve övülmüştür.⁹ Ayrıca bu ahlâkın, Hz. Peygamber’e “(Rasûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.”¹⁰ âyetiyle emredilen ahlâk olduğu da

¹ Maide, 5/3.

² Buhârî, Menâkıb, 18, h.no: 3535; Müslim, Fedâil, 20, 21, 22, h.no: 2286; 23, h.no: 2287.

³ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, IV, 677; Kastallânî, *İrşâdu’s-Sârî li Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, VI, 22.

⁴ Bkz. Abdülbaki, *el-Mu’cemü’l-Müfrehes li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s. 311.

⁵ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “h-l-k”, s. 164; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “h-l-k”, IV, 224.

⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 247; İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’âni’l-Azîm*, III, 425; Vehbi, *Hulâsatu’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, X, 3932; Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*, V, 2485.

⁷ Şuarâ, 26 /137.

⁸ Kalem, 68/4.

⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 444; İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’âni’l-Azîm*, IV, 474.

¹⁰ A’raf, 7/199.

söylenmiştir.¹ Bu âyetteki içerik ise güzel ahlâkın mahiyeti ile ilgili önemli bir fikir vermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm kimi zaman direkt emir ve talimatlarla veya çeşitli misallerle, kimi zaman olgun müminlerin temel özellikleri olarak, kimi zaman da geçmişte yaşamış milletlerin hayatından sunduğu kesitlerle güzel ahlâkın keyfiyetine dair bizlere bilgiler verir.

Mekârim-i ahlâk kavramı incelenirken de değinildiği gibi Kur'ân-ı Kerîm, güzel ahlâkı işlediği hemen her yerde sözü mutlaka tevhid inancına ve kulluk ve ibadetin sadece Allah'a tahsis edilmesinin gereğine vurgu yaparak sürdürür. Böylelikle adeta, bireysel ve toplumsal hayattaki birlik ve intizamın akidedeki birlik ve intizama bağlı olduğu mesajı verilir. Hem bu gerçeği dile getiren hem de Kur'ân'ın öngördüğü temel ahlâkî özelliklere işaret eden ayetlere şu örnekleri verebiliriz: *"Rabbin kesin olarak şunları emretti: Ancak kendisine ibadet edin, anne ve babaya iyilik edin. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, sakın onlara "öf" bile deme ve onları azarlama. İkisine de tatlı ve güzel söz söyle. İkisine de acıyarak tevazu kanatlarını indir. Ve şöyle de: "Ey Rabbim! Onların beni küçükten terbiye edip yetiştirdikleri gibi, sen de kendilerine merhamet et." Rabbiniz içinizden geçenleri çok iyi bilir. Eğer iyi kimseler olursanız elbette Allah çok tevbe edenleri bağışlayıcıdır. Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver. Bununla beraber malını saçıp savurma. Çünkü (malını) saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür. Eğer Rabbinden beklediğin bir rahmet (rızk) için, onlardan yüz çevirmek mecburiyetinde kalırsan, o vakit de onlara yumuşak ve tatlı bir söz söyle. Elini boynuna asıp bağlama (cimri olma), hem de onu büsbütün açıp saçma (israf etme); aksi halde kınanmış olursun ve eli boş açıkta kalırsın. Gerçekten senin Rabbin, kullarından dilediğinin rızkını genişletir ve dilediğini kısar. Şüphesiz ki Allah, kullarının durumlarından haberdardır, her şeyi görendir. Bir de geçim korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, onlara da, size de rızkı biz veririz. Şüphesiz ki onları öldürmek, çok büyük bir suçtur. Zinaya da yaklaşmayın, çünkü o pek çirkindir ve kötü bir yoldur. Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı canı öldürmeyin. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine bir yetki verdik. O da öldürmede aşırı gitmesin. Çünkü ona (dinin kendisine verdiği yetki ile) yardım olunmuştur. Yetimin malına da yaklaşmayın. Ancak rüşdüne erinceye kadar en güzel bir şekilde yaklaşabilirsiniz. Ahdi*

¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 444.

de yerine getirin. Çünkü verilen sözde elbette sorumluluk bulunuyor. Ölçtüğünüz zaman tam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha hayırlıdır ve sonuç itibarıyla de daha güzeldir. Bir de hiç bilmediğin bir şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz, gönül, bunların her biri yaptıklarından sorumludurlar. Yeryüzünde kibir ve azametle yürüme! Çünkü sen asla yeri yaramazsın ve boyca da dağlara erişemezsin. Kötü olan bütün bu yasaklar, Rabbinizin sevmediği şeylerdir. İşte bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdendir. Sakın Allah ile beraber başka bir ilâh uydurma. Aksi halde kötülenmiş ve Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış olarak cehenneme atılırsın.”¹

Bu içeriği vurgulayan bir diğer âyet de şöyledir: “(Ey Muhammed!) De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız. Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. (Birisi hakkında) konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa adil olun. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt alasınız diye emretti.”²

Yine Kur’ân’da, Allah’a kulluk bilinci içinde olan insanların taşıdığı ahlâkî özellikleri bildiren bir başka bölüm de şöyledir: “O çok merhametli Allah'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve cahil kimseler kendilerine laf attığı zaman (incitmeksizin) "selam" derler (geçerler). Ve onlar ki, Rablerine secdeler ve kıyâmlar ederek yatarlar. Onlar ki, şöyle derler: Cehennem azabını üzerimizden sav! Doğrusu onun azabı geçici bir şey değildir. Orası cidden ne kötü bir uğrak, ne kötü bir konaktır. Ve onlar ki, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar. Yine onlar ki, Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Bunları yapan günahı (nın cezasını) bulur. Kıyamet günü azabı kat kat olur ve orada alçaltılmış olarak temelli kalır. Ancak tevbe ve iman edip iyi davranışlarda bulunanlar başka; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir. Ve her kim tevbe edip iyi davranış gösterirse, şüphesiz o, tevbesi kabul edilmiş olarak Allah'a döner. Ve onlar ki, yalan şahitlik etmezler, boş bir şeye

¹ İsrâ, 17/23-39.

² Enâm, 6/151-152.

*rastladıkları zaman vakar ile (oradan) geçip giderler. Kendilerine Rablerinin âyetleri hatırlatıldığında ise, onlara karşı sağır ve kör davranmazlar. Ve onlar ki: "Ey Rabbimiz! Bize gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağışla ve bizi takva sahiplerine önder kıl" derler. İşte onlar, sabretmelerine karşılık cennetin en yüksek makamları ile mükâfatlandırılacaklar, orada hürmet ve selamla karşılanacaklardır. Orada ebedî kalacaklar, orası ne güzel bir konak ve ne güzel bir makamdır."*¹

Kaydedilen bu ayetlerde görüldüğü üzere Kur'ân'ın öngörmüş olduğu güzel ahlâka sahip insan, öncelikle Allah'a karşı görevlerini daha sonra sırasıyla anne babasına ve toplumun diğer üyelerine karşı hayatın her alanındaki görev ve sorumluluklarını bilen ve uygulayan kimsedir. Kur'ân'ın ortaya koyduğu bu ahlâkî ilkelerin öneminin, özellikle indiği dönem ve çevredeki itikadî sapmalar; insanlar, özellikle de kadın erkek arası ilişkilerde kural tanımazlık; ekonomik ve ticari faaliyetlerde zulüm ve haksızlık; kaba kuvvete, zorbalığa ve nesebe dayanan bir üstünlük anlayışının oldukça yaygın olduğu dikkate alındığında daha çok belirginleşeceği söylenebilir.

1.2.2.3. Hz. Peygamber'in Sünnetinde Güzel Ahlâk

Ahlâk kavramı, Hz. Peygamber'in hadislerinde, Kur'ân-ı Kerîm'deki gibi "huluk" kelimesi ile ifade edilir. Ancak hadislerde "ahlâk" kelimesinin de yer aldığı görülmektedir. Birinciye Hz. Peygamber'in şu hadisi örnek verilebilir: *"Müminlerin iman bakımından en üstün olanları ahlâkî en güzel (أحسنهم خلقاً) olanlarıdır."*² İkinci kullanımın örneği de şu hadistir: *"Sizin bana en sevimli olanınız ve kıyamet gününde bana en yakın olanınız ahlâkî en güzel olanınızdır (أحسنكم أخلاقاً)."*³

Kur'ân'ın ahlâk nizamının en mükemmel şekilde, bu nizamı tüm insanlığa tebliğ eden Hz. Peygamber'de gerçekleştiği ifade edilmelidir. Bu duruma Kur'ân şöyle işaret etmektedir: *"Sen elbette yüce bir ahlâka sahipsin."*⁴ Bir başka ayette de şöyle buyrulur: *"And olsun, Allah'ın Rasûlü'nde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır."*⁵

¹ Furkan, 25/63-76.

² Ebû Dâvûd, Sünnet, 16, h.no: 4682.

³ Tirmizî, Birr, 71, h.no: 2018.

⁴ Kalem, 68/4.

⁵ Ahzâb, 33/21.

H.z. Âişe (r.a) de kendisine H.z. Peygamber'in ahlâkını soran kimseye “*Sen Kur’ân okumuyor musun? Şüphesiz Rasûlullah’ın ahlâkı Kur’ân (ahlâkı) idi.*” demiştir.¹

H.z. Âişe’nin (r.a) bu sözünün anlamı, H.z. Peygamber’in Kur’ân ile amel edip onun sınırlarına riayet etmesi, âdâbını yaşayıp kıssalarından ve örneklerinden ibret alması, onu tefekkür edip güzelce okumasıdır.² Yine H.z. Peygamber’in, Kur’ân’ın emir ve yasaklarını kendisi için bir seciye ve tabiat haline getirip doğuştan getirdiği kendi cibillî özelliklerini terk etmesi anlamına da gelir. Buna, Allah Teâlâ’nın onun fitratında yaratmış olduğu yüce ahlâkî özelliklerden, hayâ, cömertlik, cesaret, bağışlama ve hoşgörü, yumuşak huyluluk ve ağırbaşlılık ve bütün güzel ahlâk örnekleri de dâhil edilebilir.³

Kaydedilen bu üstün ahlâkının gereği ve sonucu olarak H.z. Peygamber, kibirlenmekten nefret eder, kibirle imanın bir kalpte birleşemeyeceğini söyler; kimseye karşı ululuk taslamaz; fakat düşmanları karşısında da ezilip küçülmezdi. Otoritesini sürdürmek için suni ve zorlama tedbirlere başvurmaz; meclislerde boş bulduğu yere otururdu. Dalkavukluktan nefret ederdi. Kendisine bir ilah gözüyle bakılmasına asla razı olamaz; kendisinin de bir insan olduğunu, sadece Allah’ın korumasıyla hata ve günahattan kurtulabileceğini –hiçbir kaygıya kapılmadan- samimiyetle ifade ederdi. Halkın arasına katılır; insanlarla olan ilişkilerini herhangi bir insan gibi sürdürür; hastaları, dostlarını, komşularını ziyaret eder; Müslümanların acı ve tatlı günlerini paylaşmaktan geri kalmazdı. Rasûlullah’ın aile hayatı da son derece muntazamdı. Eşlerine saygı gösterir; haklarına riayet eder; hatta geceleyin ibadet etmek istediği zaman bile eşinden izin alma inceliğini gösterirdi. Aile bireyleriyle şakalaşmayı sever, nadiren vuku bulan aile içi tatsızlıkları anlayışla karşılar, ikazlarını incitmeden medenice yapardı.⁴

Azim, ciddiyet ve hamle örneği idi. İbadet ederken bütünü ile eder, başka bir işe teşebbüs edince de bitirmeyince dönmezdi. Muhtelif milletlere mensup tarihçilerden O’nun hayatı ile ilgilenenler, bütün duygu ve gönlünü meşgul olduğu işe verdiği, halk ile ilgisinde de bunun açıkça görüldüğü, kendisiyle konuşan insana bütün vücuduyla

¹ Müslim, Salatü’l-Müsafirîn, 139, h.no: 746.

² Nevevî, *el-Minhâc*, VI, 25.

³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, IV, 475; Ayrıca bkz. Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XVI, 42.

⁴ Çağrııcı, Mustafa v.dğ., *İlmihal İslam ve Toplum*, TDV Yayınları, Ankara, 2006, II, 554.

yöneldiği, onu tamamen dinlediği, konuşanın sözünü bitirmedikçe asla sözünü kesmediği hususlarında ittifak etmişlerdir.¹

Rasulullah bizzat kolay ve basit davranışın kâmil bir insanda temessülü idi. Benliğine yerleşmiş olan bu vasıf, çevresinde toplanan parlak riyaset ve ululuk arızalarını ve bunlara bağlı bulunması gereken gösterişi, süsü, söz ve fiil halinde yapmacık davranışları yok ediyordu. Rasulullah, hak namına, insanların kendisine seviyece en uzak ve en yakın olanlarıyla, dostlarıyla, düşmanlarıyla, aile efradıyla, yabancı devlet sefirleriyle tekellüf ve gösteriştan uzak olarak görüşür ve konuşurdu. Her işi tabi ve normal olur, bir fotoğrafın sahibine delaleti gibi O'nun güzel huylarına delil teşkil ederdi.²

Sir William Muir de Hz. Peygamber hakkında şöyle söylemektedir: “Kolaylık O'nun bütün hayatının tasviridir. Kendisine tabi olanların en küçüğüyle dahi muamelesinde ince bir zevk ve edep, en bariz vasfıdır. Tevazu, şefkat, sabır, başkalarını kendine tercih, cömertlik O'nun şahsiyetinden hiç ayrılmayan ve etrafındakilerin sevgisini toplayan sıfatları idi. Önemsiz bir kimsenin bile davetini kabul etmediği, küçüğe olsa hediye reddettiği görülmemiştir. Meclisinde kendisini üstün göstererek öne sürmezdi. Küçük de olsa hiçbir kimse, O'nun huzurunda, kendine yönelmediğini (iltifat etmediğini) hissetmemiştir. Elde ettiği başarıya sevinen birisine rastlayınca elinden tutar, sevincine iştirak ederdi; uğradığı felaketin kederini çekenlerle ise bütün yardım ve hamiyetiyle beraber olurdu. Yokluk vaktinde bile elindeki yiyeceği başkalarıyla paylaşır, daima çevresindekilerin saadet ve rahatı için çalışır ve düşünürdü.”³

Belirtilen bu üstün ahlâkî özelliklerin Hz. Peygamber'de nübüvvetten öncede var olduğu ifade edilmelidir. Hatta o küçük bir çocuk iken dahi akranlarından farklı olduğu her zaman görülmekteydi.⁴ Vahyin ilk günlerinde Hz. Hatice'nin (r.a) Rasûlullah'a söylediği şu sözler O'nun daha peygamber olarak görevlendirilmeden önce dahi nasıl üstün bir ahlâka sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir: “Allah'a yemin ederim ki O seni hiçbir zaman utandırıp üzmez. Çünkü sen akrabana bakıp gözetirsin, işini görmekten aciz olanların ağırlığını yüklenirsin, fakire verir, kimsenin

¹Azzâm, Abdurrahman, *Peygamberimizin Örnek Ahlakı*, çev. Hayrettin Karaman, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997, s. 64.

² Azzâm, *Peygamberimizin Örnek Ahlakı*, s. 52.

³ Azzâm, *Peygamberimizin Örnek Ahlakı*, s. 60-61.

⁴Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, 278-279.

kazandıramayacağını kazandırırısın, misafiri ağırlarsın, hak yolunda meydana gelen hadiselerde halka yardım edersin.”¹

Görüldüğü üzere Hz. Hatice (r.a) burada Hz. Peygamber’i güzel ahlâkın esası olan bir takım özelliklerle nitelemiştir. Çünkü iyilik ve ihsan mutlaka ya akrabalara ya da yabancılara yapılır. Yine ya beden ile ya da mal ile yapılır. Ayrıca, ya sorumluluk ve gözetimi üzerinde olan kişilere veya da böyle olmayanlara yapılır. İşte bütün bu esaslar Hz. Hatice’nin bu nitelemelerinde mevcuttur.²

Rasûlullah’ın, (s.a) sühûletli şahsiyeti ve geniş yürekliliği hakkında Hz. Hatice’nin yapmış olduğu bu şahitliğin yanı sıra bizzat Hz. Peygamber de bu ahlâkî erdemlerin Allah (c.c) katındaki önem ve değerini bildirme sadedinde şöyle buyurur: *“Sizden önceki ümmetlerden bir adam hesaba çekildi de, insanlarla ülfet eden biri olması dışında onun hayırlı hiçbir işi bulunamadı. Ayrıca o zengin, varlıklı bir kimse idi hizmetçilerine zorda kalmış fakir kimselere karşı müsamahakâr olmalarını emrederdi. (Bundan dolayı) Allah Teâlâ dedi ki: Biz buna (bu güzel vasıflara) ondan daha layığız, ona (ceza vermekten) vazgeçin.”*³

Hadis-i şerifte bahsi geçen şahıs sâlih amel yönünden iyi bir noktaya gelememiş olsa bile insanlarla olan ilişkilerindeki pozitif ve cana yakın tavrı ayrıca zorda kalmış insanlara sağladığı genişlik ve kolaylık sayesinde ilahi rahmete kavuşabilmiştir. Bu örnekle Hz. Peygamber’in, ahlâkın da konusu olan, toplumun diğer fertlerine karşı takınılması gereken güzel tutum ve davranışların, kişinin şahsıyla ilgili görevlerden daha öncelikli olduğunu vurguladığı da söylenebilir.

¹ Buhârî, Bedu’l-Vahy, 1, h.no: 3.

² İbn Hacer, *Fethu’l-Barî*, I, 503.

³ Buhârî, *el-Edebü’l-Müfred*, s. 110, h.no: 293.

II. BÖLÜM

HADİSLERE GÖRE UHUVVET (KARDEŞLİK) KAVRAMI BAĞLAMINDA TOPLUMSAL HAK VE GÖREVLER

2.1. Toplumsal Hayatta Hak ve Görevlerin Önemi

İnsan, toplumsal bir varlıktır. O, bir toplum içinde yaşar ve ahlâkî erdemleri de ancak o toplum içinde gerçekleştirebilir. İnsan, kavram olarak “üns” kökünden türemiştir. Üns; ünsiyet etmek, başkalarıyla ilişki kurmak, onlarla beraber yaşamak demektir. Dağ başında yalnız yaşayan birinin, istese bile ahlâkî erdemleri gerçekleştirebilme; başkalarına iyilik yapma, yardımcı olma imkânı yoktur. Çünkü o yalnızdır. Dinimizde cemaatle kılınması emredilen namazların, zekâtın, haccın vs. amaçlanan bir sonucu da insanı daha fazla toplumsallaştırmaktır. Toplumun olduğu yerde ise doğal olarak insanlara bir takım görev ve sorumluluklar düşer.¹

Toplumsal hayat, bizim içinde doğup büyüdüğümüz, içinde yaşadığımız, karşılıklı ilişkiler kurduğumuz, bizden önce var olan, bizden sonra da var olacak olan, dinamik ve zamanla değişen bir hayattır. Ancak toplumsal hayatta değişmeyen şey, hangi dönemde yaşarsa yaşasın insanın, bazı toplumsal görev ve sorumluluklarının olduğudur. Bu görev ve sorumlulukların tamamını ‘toplumsal ahlâk’ olarak adlandırmak mümkündür. Böyle bir ahlâktan; toplumsal görev ve sorumluluk bilincinden yoksun bir toplumda, insanı mutlu edecek bir şey bulunamaz. Ortada mutsuzluk, güvensizlik ve tedirginlik yaygındır.²

Oysa insan, fıtratı gereği daima mutluluğu aramaktadır. Kişinin aradığı mutluluğa kavuşabilmesi ve onu huzurlu bir şekilde yaşayabilmesi için toplum hayatına ihtiyacı vardır. Toplu yaşamaktan başka alternatifi olmayan insanın huzuru ve mutluluğu da, toplumun huzur ve mutluluğuna bağlıdır. İnsan, karşılaştığı sıkıntıları, içinde yaşadığı toplumun bireyleri ile paylaşma ihtiyacını hisseder. Çünkü insanın, karşı karşıya kaldığı bazı problemleri, kişisel imkân ve gayretiyle her zaman aşması mümkün olmayabilir. İşte bu noktada, birçok değişik mesleklerden ve farklı yetenek sahibi kimselerden

¹ Uysal, Enver, “İnsanlara Karşı Görevler”, *İslam’a Giriş Gençliğin İslam Bilgisi*, DİB Yayınları, İstanbul 2007, s. 352-353.

² Uysal, “İnsanlara Karşı Görevler”, *İslam’a Giriş Gençliğin İslam Bilgisi*, s. 353.

teşekkül etmiş olan birlik ve dayanışma içerisindeki bir toplum büyük önem arz etmektedir. Farklı görüş ve özelliklere sahip, çeşitli bireylerden oluşan toplum fertlerinden hiç birinin üstlendiği görev, diğerine kıyasla küçümsenemez. Toplumda âlim-cahil, zengin-fakir bütün kesimleriyle tam bir birlik- beraberlik oluştuğunda, birlikte yaşamanın bir anlamı olabilir.¹

Toplumsal görev ve sorumluluklar ise farklı kültür ve medeniyetlerde çeşitli şekillerde ortaya çıksa da bireyin ve toplumsal hayatın doğasına en uygun, en kapsamlı ve en tatmin edici bir tarzda İslâm kültür ve medeniyetinde ortaya konulduğu söylenebilir.

Şahsi arzuların ve ferdi özgürlüğün bütün değer ve ilkelerden öne alındığı medeniyetlerde ise toplumu oluşturan bireyler için bir başkasının ne durumda olduğunun önem taşımadığı görülmektedir. Özellikle yaşanan bu sanayi ve teknoloji çağının ve modern hayat tarzının insanı oldukça yalnızlaştırdığı ortadadır. Milyonlarca nüfusu barındıran dev metropollerde insanlar, toplumdan ve çevreden oldukça kopuk, ferdi ve benmerkezci bir hayat yaşamaktadırlar. Hatta bu kopukluk toplumun diğer bireyleri bir tarafa, yakın akrabalar, daha da ötesi anne ve baba gibi insanın varlık sebebi olan bireyler hakkında bile geçerlidir. Bunların yerine ise modern insan, kediler ve köpeklerle dostluk kurmakta, varlığını onlara adamakta, kendi cinsinden esirgediği şefkat, merhamet ve fedakârlık duygularını hayvanlara tahsis etmektedir. Hatta modern dünyada insanın, üzerinde hak sahibi olan toplum bireylerine ve yakın akrabalarına karşı sevgi ve şefkat hisleri beslemek şöyle dursun oldukça acımasız davrandığı daha da ötesi çok basit sebeplerle insan hayatına son verdiği de görülmektedir. Akıl ve irade sahibi ve bundan dolayı yeryüzünün en şerefli varlığı olan insan açısından bunun ciddi bir problem olduğu ifade edilmelidir. Bu noktada insanın, şahsına ve yaşadığı topluma karşı taşıması gereken müspet bilinç ve tavrı yeniden fark etmesi için İslâm dininin öğretilerine ihtiyaç duyduğu söylenilmelidir.

İslâm dini ise, insan doğası ve toplum yapısını gerçekçi biçimde ele alır ve insanların birliği prensibini ortaya koyar. Buna göre bütün insanlar Âdem ve Havva'nın çocuklarıdır. İlk insan ise topraktan yaratılmıştır. Dolayısıyla insanlar yaratılıştan birbirlerine eşittir. İnsanlık camiası çok farklı düzeylerde birlikteliklerden oluşan büyük bir topluluktur. İslâm bir arada yaşamanın, sosyal dayanışmanın tabii, fitri, psikolojik, içtimai, ahlâkî ve maddi unsurlarını bir arada değerlendirmiş ve öğretilerini bu şekilde

¹ Topal, Seyid Ali, "Birlik ve Beraberlik", *Kürsüden Öğütler*, DİB Yayınları, Ankara, 2007, s. 467.

vazetmiştir.¹ Bu öğretiler sayesinde de tarih boyunca eşine az rastlanan örnek bir toplumsal yapı meydana getirebilmiştir.

Bu bölümde, İslâm dininin mensuplarından beklediği bu sağlam toplumsal yapıyı tesis edecek, fertler arasındaki kardeşlik, birlik ve beraberlik duygularını güçlendirip pekiştirecek, aynı zamanda birlikte huzur ve güven içinde yaşamayı da temin edecek olan, ideal kimlik ve kişilik özelliklerinden, diğerkâmlık, güvenilirlik, karşılıklı ilişkilerde “hilim”, birlik ve beraberlik, karşılıklı sevgi ve saygı, yardımlaşma, her türlü karşılıklı zarardan kaçınma gibi belli başlı özelliklere değinilecektir. Ku’rân ve sünnetin genel öğretilerinden çıkan bu kardeşliği pekiştirici unsurların yanında, Hz. Peygamber’in hadislerinde yer alan ve aynı zamanda Müslüman’ın Müslüman üzerindeki hakkı olarak da ifade edilen çeşitli görevler de buna eklenecektir ki bunlar Ebû Mes’ûd (r.a) rivâyetinde dört,² Ebû Hureyre rivâyetinde beş,³ Ebû Hureyre’den bir başka rivâyette altı⁴ ve yine Hz. Ali’den gelen rivâyetlerde altı⁵ hak olarak zikredilir. Hz. Peygamber’den veya râvilerden kaynaklanan çeşitli sebepler veya da hadislerin farklı ortam ve şartlarda varit olma ihtimali göz önüne alındığında sayıların farklılık göstermesi bir tearuz teşkil etmeyecektir. Ayrıca altıncı madde ile ilgili olarak Müslim’in *Sahîh*’indeki Ebû Hureyre rivâyetinde “*nasihat istediğinde nasihat verir*”⁶ maddesi yer alırken, İbn Mâce ve Dârimî’nin *Sünen*’lerindeki Hz. Ali (r.a) rivâyetinde “*kendisi için sevdiğini kardeşi içinde sever*”⁷ ifadesinin yer aldığı da belirtilmelidir. Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: “*Müslüman’ın Müslüman üzerindeki altı hakkı vardır. Karşılaştığında selâm verir, davetine icabet eder, aksırdığı zaman elhamdülillah derse yerhamukellah der, hastalandığında ziyaretini yapar, öldüğünde cenazesinin ardından yürür, nasihat istediğinde nasihat verir -veya- kendisi için sevdiğini kardeşi için de sever.*”⁸

Hadiste zikredilen hususlar görünürde çok basit, zahmetsiz ve külfetsiz eylemler gibi olsa da doğurduğu sonuçlar açısından çok önemli ve ihmal edilmemesi gereken bir

¹ Özaşar, Mehmet Emin, “Toplumsal Dayanışma ve Kardeşlik”, *İslam’a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, DİB Yayınları, İstanbul, 2007, s. 374.

² İbn Mâce, Cenâiz, 1, h.no: 1434; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 293, h.no: 7685.

³ Buhârî, Cenâiz, 2, h.no: 1240; Müslim, Selâm, 4, h.no: 2162; İbn Mâce, Cenâiz, 1, h.no: 1435.

⁴ Müslim, Selâm, 5, h.no: 2162.

⁵ Dârimî, İsti’zan, 5, h.no: 2636; İbn Mâce, Cenâiz, 1, h.no: 1433.

⁶ Müslim, Selâm, 5, h.no: 2162.

⁷ Dârimî, İsti’zan, 5, h.no: 2636; İbn Mâce, Cenâiz, 1, h.no: 1433.

⁸ Dârimî, İsti’zan, 5, h.no: 2636; Buhârî, Cenâiz, 2, h.no: 1240; Müslim, Selâm, 5, h.no: 2162; İbn Mâce, Cenâiz, 1, h.no: 1433, 1434, 1435; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 293, h.no: 7685. Hadisin rivayet tarikleri ile ilgili olarak bkz. Ek-3.

takım davranışlardır. İnsanların tanışıp kaynaşmasında, aralarında oluşan sevgi bağlarının güçlenmesinde bu esasların son derece büyük bir etkisi vardır.

2.2. Kardeşlik Duygusunu Pekiştiren Etkenler

2.2.1. Diğerkâmlık

Türkçede özgecilik kelimesi ile de ifade edilen bu kavram; başkalarını düşünmek, onların hukukunu korumak hususunda özverili olmak, başkalarının hukukunu düşünüp, gözetmek hususunda fedakâr ve feragat sahibi olmak anlamlarına gelmektedir.¹ Hicretten sonra, Mekke'den göç etmiş muhacirleri korumak ve onlara yardım etmek konusunda üstün gayretleri görülen Medinelî Müslümanların bu erdemli davranışları Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde övülmüş ve örnek gösterilmiştir.² Haşr suresinde şöyle buyrulur: *“Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”*³

Yukarıdaki âyetin iniş sebebi ile ilgili bir rivâyet şöyledir: Muhacirler, Mekke'den ve diğer bölgelerden hicret ederek Medine'ye geldiklerinde Ensâr Hz. Peygamber'e “Yâ Rasûlallah! Bütün bağ, bahçe ve tarlalarımız emrine hazırdır, bunları biz ve Muhacir kardeşlerimiz arasında paylaşır.” dediklerinde, Hz. Peygamber *“Bunlar çiftçilikten anlamazlar, çünkü geldikleri yerlerde bu tür işler yapmamışlardır. Bağ ve bahçelerinizi sizlerin işleyip, onlara da hisse vermeniz mümkün olmaz mı?”* der. Ensâr da “razıyız, tabi ki olur.” diye cevap verirler.⁴ Bu büyük fedakârlığın benzerini Ensâr, Bahreyn arazisi⁵ ve Benî Nadîr'den alınan ganimet mallarındaki haklarından Muhacirler lehine vazgeçerek de yapmışlardır.¹

¹ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara, 1980, s. 218.

² Ural, İbrahim, “Diğerkâmlık”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 121.

³ Haşr, 59/ 9.

⁴ Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nuzûl*, thk. es-Seyyid el-Cümeylî, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrût, 1414/1994, s. 352-353; Ayrıca bkz. Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, VI, 210-211; Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I, 331.

⁵ Bu konu ile ilgili Enes b. Mâlik'ten (r.a) gelen rivayet şöyledir: “Enes (r.a), Haccâc'ın zulmünden şikâyet etmek üzere Basra'dan Şam'a, Velîd'in yanına çıktığı zaman, Yahya da Enes'in beraberinde çıkmıştı. Şikâyet sırasında Enes b. Mâlik kendisinin Ensâr'dan olması münâsebetiyle Velîd'e şöyle demiştir: Hz. Peygamber Bahreyn arazisini kıt'a kıt'a ayırıp sahâbîlere dağıtmak üzere önce Ensâr'ı çağırdı. Ensâr feragat göstererek: “Muhacir kardeşlerimize bunun benzerini bölüp taksim etmedikçe bize bir arazî kesip vermeyiniz, dediler. Rasûlullah da (s.a): *“Mademki (başkalarını kendinize tercih ederek) almak iste-*

Bu âyetin iniş sebebi ile ilgili Hâkim'in *Müstedrek*'inde geçen bir başka rivâyete göre İbn Ömer (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah'ın (s.a) ashabından bir adama koyun başı hediye edildi. (Bu şahıs) "Filan kardeşim ve ailesi buna bizden daha muhtaçtır." dedi ve onlara gönderdi, onlar da bir başkasına derken (bu koyun başı) yedi ev dolaştı ve ilk sahibine geri döndü. Bunun üzerine "...*Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler...*"² âyeti nazil oldu.³

Yukarıda kaydedilen âyetin iniş sebebi ile ilgili bir rivâyet de şöyledir: Bir adam Rasûlullah'a (s.a) geldi ve: "Ey Allah'ın (c.c) elçisi, yoksulluğum son raddesine geldi, yoksulluğumdan iyice bunaldım." dedi. Hz. Peygamber onu, ona bir şeyler vermeleri veya yedirmeleri için hanımlarına gönderdi. Fakat onların yanında da ona yedirebilecekleri bir şeyleri yoktu. Rasûlullah bunun üzerine ashabına döndü ve: "Bu adamı bu gece misafir edecek bir adam yok mu? Allah (c.c) ona rahmet eylesin." buyurdular. Ensâr'dan (Ebu Talha adında) bir adam kalktı ve: "Ben, ey Allah'ın elçisi, onu ben misafir ederim." dedi ve onu alıp ailesine geldi. Hanımına: "Bu, Rasûlullah'ın (s.a) misafiridir; ondan bir şey esirgeme." dedi. Kadın: Allah'a (c.c) yemin olsun ki çocukların yiyeceğinden başka hiçbir şeyimiz yok." dedi. Adam: "Çocuklar akşam yemeği istedikleri zaman onları uyutursun, gel ve ışığı söndür de uyusunlar. Biz de karınlarımızı sararız ve böylece açlığa katlanırsınız." dedi ve çocukların yiyeceğini misafire ikram ettiler. Sabah olunca misafir kalktı ve Rasûlullah'ın (s.a) yanına vardı. Hz. Peygamber: "Allah (c.c) filân adam ve filân kadına (Hz. Peygamber'in misafirini alıp evine götüren sahâbî ve hanımına) şaştı -râvî: veya güldü, demiştir.- buyurdu ve

miyorsunuz, şu hâlde Kevser havuzunda bana kavuşuncaya kadar sabrediniz! Çünkü şu muhakkak: Benden sonra yakında size, başkalarının tercih edileceği bir zaman gelip isabet edecektir." buyurdu. Bkz. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 8, h.no: 3794; Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, X, 15; Ayrıca bkz. Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I, 329.

¹ Bu konuyla ilgili rivayet şöyledir: Hz. Peygamber Benî Nadîr'den kalan malları Muhacirler arasında taksim etmiş, Ensâr'dan sadece üç yoksul zâta hisse ayırmıştı. Ancak uygulamadan önce Ensâr'ın karşısına iki alternatif getirmiş, onlara şu teklifte bulunmuştu: "Dilerseniz mallarınızdan ve diyarınızdan Muhacirlere pay verirsiniz, bu ganimetten de pay alırsınız; dilerseniz mallarınız ve diyarınız sizin olur. Yani muhacirler hurmalıklarındaki hisselerinden vazgeçerler ve bu takdirde ganimetten pay almazsınız." Ensâr, Muhâcir kardeşlerini kendilerine tercih ederek şöyle dediler: "Yâ Rasûlallah! Hem Muhâcir kardeşlerimizin kendi mallarımızda ve diyarımızda olan hisselerini devam ettirmelerini isteriz, hem de bu ganimeti onlara bırakır, biz Ensâr pay almazız." Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XIV, 54; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XV, 79; Ayrıca bkz. Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, VI, 210-211; es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, III, 353; Algül, *İslâm Tarihi*, I, 333-334.

² Haşr, 59/9.

³ Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, II, 526, h.no: 3799; Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, s. 353; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XV, 76.

Allah Teâlâ bunun üzerine: “...*Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler...*” âyetini indirdi.¹

Ensâr’ın bu örnek kişiliğinden söz edilirken “ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler” ifadesi kullanıldığından, İslâm ahlâkçıları burada geçen fiilden hareketle, cömertlik erdeminin özel bir türü olarak “(başkasını) kendisine tercih etme” anlamına gelen “îsâr” terimini geliştirmişlerdir.² Cömertliğin bu makamı ise, Allah’ın (c.c) “*Onlar, kendileri sevip arzulamalarına rağmen yedirirler.*”³ ve “*Malı sevip arzulamasına rağmen verir.*”⁴ âyetleri ile vassettiği kişilerin makamından çok daha yüksek bir makamdır. Çünkü bunlar tasadduk ederler ama tasadduk ettikleri şeyi sadece severler. Buna karşı bir ihtiyaçları ve zaruri bir bağımlılıkları yoktur. Diğerleri ise infak ettikleri şeylere son derece muhtaç oldukları halde başkalarına vermeyi tercih ederler.⁵ Haşr suresinin bundan sonraki âyeti de diğerkâmlığa teşvik konusunda önem arz etmektedir: “*Bir de onlardan sonra gelenler, derler ki: 'Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla ve kalplerimizde iman edenlere karşı bir kin bırakma. Rabbimiz, gerçekten sen çok şefkatlisin, çok esirgeyicisin.*”⁶

Yukarıdaki âyette didaktik bir üslup kullanılarak bir yandan sonraki Müslüman nesillerin nasıl davranmaları gerektiği açıklanmakta, onlarında ben merkezli değil özgeci bir düşünce ve davranış biçimine sahip olmaları özendirilmekte, diğer yandan da dolaylı olarak her dönemdeki müminlerin daha sonra gelecek nesillerin kendilerini hayırla yâd etmelerini sağlayacak tarzda hareket etmeleri gerektiği hatırlatılmaktadır. Nitekim Hz. Ömer (r.a), Irak topraklarının fethini takiben bunların ganimet hükmünde sayılıp gaziler arasında dağıtılması talebine karşı direnirken, ashap ile yaptığı tartışmalarda özellikle bu âyetlerden etkilenecek hep “sonraki nesiller” temasına vurgu yapmış; başlangıçta işin bu yönüne dikkat etmemiş olan sahâbe de Rasûlullah’ın (s.a) mektebinde yetişmiş olmanın kendilerine sağladığı formasyon sayesinde çok geçmeden bu argümanla ikna olmuşlardır. Bu da, toplum olarak övgüye layık, iyi Müslüman düzeyine erişebilmek için, sahip olunan imkânları hoyratça kullanmama, gelecek nesilleri ağır yük ve borç altına sokacak, kısaca kendilerini kötülükle anmalarına yol

¹ Buhârî, Tefsir, Haşr, 59/6, h.no: 4889; Vâhidî, *Esbâbu’n-Nuzûl*, s. 35; Ayrıca bkz. et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, XIV, 55; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XV, 75-76; Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, X, 16; Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I, 332.

² Karaman, Hayrettin v.dğ., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara, 2007, V, 291-292.

³ İnsan, 76/8.

⁴ Bakara, 2/177.

⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, IV, 400.

⁶ Haşr, 59/10.

açacak davranışlardan kaçınma sorumluluğunun bilincini taşımak gerektiğini ortaya koymaktadır.¹

Diğerkâmlık hasletini yücelten bir diğer âyet şöyledir: “*Onlar, kendileri sevip arzulamalarına rağmen yemeği, yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Ve şöyle derler) Biz size Allah rızası için yemek yediyoruz; dolayısıyla, sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür bekliyoruz.*”²

Kaydedilen bu âyetin iniş sebebi ile ilgili bir rivâyet şöyledir: Hz. Peygamber’e bir esir getirildiğinde onu Müslümanlardan bazılarına gönderir ve “buna ihsan et” derdi. Bu esir iki veya üç gün o sahâbînin yanında kalırdı. Sahâbî de onu kendi nefesine üstün tutarak ağırlar ve onunla ilgilenirdi.³

Âyetin iniş sebebi ile ilgili bir başka rivâyet de şöyledir: Bedir esirleri Hz. Peygamber’e getirildiğinde muhacirlerden yedisi -ki bunlar Ebû Bekir, Ömer, Ali, Zübeyr, Abdurrahman, Sa’d ve Ebû Ubeyde b. Cerrah’tır- bu müşrik Bedir esirlerine yardımda bulundular. Bunun üzerine Ensâr: “Biz onları Allah ve Rasûlullah (s.a) yolunda öldürmüşken siz yardım mı ediyorsunuz?” dedi. Sonra da Allah (c.c) bu âyetleri indirdi.⁴

Kaydedilen bu âyetin iniş sebebi ile ilgili bir başka rivâyet şöyledir: “Hz. Ali bir miktar arpa karşılığında gecedен sabaha kadar hurma sulamıştı. Arpayı aldıktan sonra üçte birini un yaptı ve yemek için bundan hazîre denen bir çeşit çörek yaptı. Tam piştiği sırada bir miskin geldi. Hemen yemeği ona verdiler. Sonra diğer üçte birini çörek yaptı. Pişirim bittiği anda bir yetim geldi ve istedi. Bunu da ona yedirdiler. Sonra kalan üçte biri çörek yaptı. Bu da piştiğinde müşrik bir esir geldi bunu da ona yedirdiler ve bu günlerini aç olarak geçirdiler.”⁵

Bu âyetin Ensâr’dan Ebû’d-Dahdah adında bir sahâbî hakkında indiği de rivâyet edilmektedir. Çünkü bu sahâbî oruçlu olup evinde dört çöreği olduğu bir iftar vaktinde

¹ Karaman v.dğ., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, V, 292.

² İnsan, 76/ 8-9.

³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 504; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, IV, 536; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XVI, 267; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, III, 493; İbn Hacer bu hadis ile ilgili olarak, güvenilir hadis âlimleri tarafından zikredilmediğini söyler. Irâkî de hadise vakıf olmadığını bildirir. Bkz. Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XVI, 267.

⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XVI, 267. Âlûsî bu haber hakkında “İbn Asâkir dışında kimsede görmedim, bana göre sıhhati güvenilir değildir, aynı zamanda âyetlerin medenî olmasını da gerektirir.” demiştir. Bkz. Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XVI, 267.

⁵ Vâhidî, *Esbâbu’n-Nuzûl*, s. 378; Emiroğlu, H. Tahsin, *Esbâb-ı Nuzûl*, Kuzucular Ofset, Konya, 1982, s. 232-233.

bir miskin, bir yetim ve bir esir kapıya gelip çöreğin üçünü vererek ailesine bir çöreğin kalması üzerine bu âyet nazil olmuştur.¹

Hız. Peygamber de çeşitli hadislerinde diğerkâmlık ve paylaşımcılık ahlâkının önemi ve üstünlüğüne vurgu yapmıştır. “*Müslümanların iş ve durumuna ehemmiyet vermeyen (onların derdiyle dertlenmeyen) onlardan değildir.*”² şeklindeki hadis önemli bir noktaya temas etmektedir. Buna göre bireyin iyi bir Müslüman veya İslâm toplumunun değerli bir ferdi sayılabilmesi için bu toplumun işlerini kendi işi gibi görmesi, kardeşlerinin başına gelen sıkıntı ve musibetleri de kendi başına gelmiş birer sıkıntı ve musibet olarak sayması gerekmektedir. Aksi takdirde İslâm toplumuna mensubiyet sadece bir iddia olarak kalacaktır. Kişinin kendisi ve ailesi hakkında dilediği tüm nimet ve güzelliklerin, taatler ve mübah olan şeylerin diğer Müslüman kardeşleri için de gerçekleşmesini arzu etmesinin kâmil bir imana sahip olabilmenin en temel şartlarından biri olduğunu bildiren³ bir başka hadiste de Hız. Peygamber şöyle buyurur: “*Kendisi için sevip beğendiği şeyi kardeşi için de istemedikçe hiç biriniz iman etmiş olmaz.*”⁴ bu hadise göre bir kimsenin kâmil bir imana sahip olabilmesi için kendisine dilediği şeylerin benzerini din kardeşine de dilemesi gerektiği gibi bunun zıddı yani kendisi için kötü gördüğü şeyleri din kardeşi için de kötü görmesi gerekmektedir.⁵ Konuyla ilgili oldukça kapsamlı bir başka hadiste ise Hız. Peygamber, “*Müslüman Müslüman’ın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu düşmanları karşısında yapayalnız bırakmaz. Her kim bir Müslüman kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da (c.c) onun ihtiyacını giderir. Her kim bir Müslüman’ı başındaki beladan kurtarırsa Allah (c.c) onu kıyamet gününün bir belasından kurtarır. Her kim bir Müslüman’ın ayıbını örterse Allah da (c.c) kıyamet günü onun ayıbını örter*”⁶ buyurur.

¹ Vehbi, *Hulâsatu’l-Beyân fî Tefsiri’l-Kur’ân*, XV, 6276; Emiroğlu, *Esbâb-ı Nuzûl*, s. 233.

² Bu hadisle ilgili yapılan değerlendirmeler şöyledir: Taberânî bu hadisin sadece bu isnâd ile rivayet edildiğini ve senetteki Yezîd b. Rabîa’nın bu hadiste teferrüd ettiğini kaydetmektedir (Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, I, 151, h.no: 471); Zehebî de “bu haberin mevzu olduğunu zannediyorum.” demiştir (Hâkim, *Müstedrek*, IV, 352, h.no: 7889); Aclûnî ise Beyhakî’nin bu haberi Enes’den (r.a) lafız farklarıyla merfu’ olarak rivayet ettiğini bildirmiştir (Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu’l-Hafâ ve Müzîlu’l-İlbâs Ammeştehera Mine’l-Ehâdîsi Alâ Elsineti’n-Nâs*, Müessesetü’r-Risale, Beyrût, 1418/1997, II, 368, h.no: 2617).

³ Kastallânî, *İrşâdu’s-Sârî lişerhi Sahîhi’l-Buhârî*, I, 96; Mubârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî bişerhi Cami’i’t-Tirmizî*, VII, 184.

⁴ Buhârî, İman, 7, h.no: 13; Müslim, İman, 71, 72, h.no: 45; Tirmizî, Sıfatu’l-Kıyâme, 59, h.no: 2515.

⁵ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme Ve Şerhi*, I, 268.

⁶ Buhârî, İkrâh, 7, h.no: 6951; Mezâlim, 3, h.no: 2442; Müslim, Birr, 58, h.no: 2580; Ebû Dâvûd, Edeb, 46, h.no: 4893.

Yukarıdaki hadisin metnindeki “لايسلمه” ifadesi önemlidir. Bu ifade “لايخذه”¹ olarak açıklanır. Nitekim hadisin bazı farklı rivâyetlerindeki² ifade de budur ki yardım ve desteğin terk edilmesi anlamına gelmektedir.³ Yani Müslümanların birbirlerini sahipsiz bırakması, düşmanları karşısında birbirlerine destek olmayıp top yekûn hareket etmemeleri mümkün değildir ve ümmet olma bilincine aykırıdır. Fiili imkân bulunduğu ve şer’î bir özür de olmadığı takdirde zalime karşı yardım isteyen Müslümana yardım etmek önemli bir görevdir.⁴

Kaydedilen hadislerde bildirilen diğerkâmlık ve paylaşımcılıkla ilgili üstün ahlâkî prensipleri Hz. Peygamber’in en mükemmel bir şekilde kendi davranışlarında sergilediği de görülmektedir. Onun bu yönü ile ilgili olarak Cabir b. Abdullah’tan (r.a) gelen “Hz. Peygamber’den bir şey istenip de hayır dediği görülmemiştir.”⁵ şeklindeki rivâyet bu sıfatı ne kadar güzel taşıdığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Hz. Peygamber’in bu özelliğini ortaya koyan bir başka rivâyet de şöyledir: “Müslüman olma karşılığında Rasûlullah’dan (s.a) bir şey istendiyse onu mutlaka vermiştir. Kendisine bir adam geldi de (ondan bir şeyler istedi) ona iki dağ arası koyun verdi. (Bunun üzerine adam) kavmine dönerek: “Ey kavmim, Müslüman olun! Çünkü Muhammed yokluktan korkmadan veriyor, ihsanda bulunuyor.” dedi.”⁶ bu hadisteki “iki dağ arası” ifadesi kesretten kinayedir. Yani o kadar çok ki nerdeyse iki dağ arasını dolduracak demektir.⁷

Hz. Peygamber’in diğerkâmlık açısından sahip olduğu yüksek düzeyi gösteren yaşanmış bir örnek ise şöyledir: “Bir kadın, Hz. Peygamber’e (hediye) bir “bürde” ile geldi ve “Yâ Rasûlallah! Bunu sana giydirebilir miyim?” dedi. Hz. Peygamber’in kendisi de buna muhtaçtı aldı ve giydi. Derken sahâbeden biri⁸ bunu Rasûlullah’ın (s.a) üzerinde gördü ve “Yâ Rasûlallah! Bu (elbise) ne de güzelmiş! Bana giydirsene” dedi. Hz. Peygamber de (s.a) “tabi ki” dedi (ve elbiseyi adama verdi). Hz. Peygamber oradan kalkıp gittikten sonra sahâbîler o adamı kınadılar (ve şöyle) dediler: “Rasûlullah’ın (s.a.) ihtiyacı olduğunu gördüğün halde onu istemekle hiç iyi yapmadın ve sen de

¹ Kastallânî, *İrşâdu’s-Sârî lişerhi Sahîhi’l-Buhârî*, X, 102; el-Hûlî, Muhammed Abdülaziz, *Edebu’n-Nebevî*, Dâru’l-Marife, Beyrût, 1982, s. 54.

² Tirmizî, *Birr*, 18, h.no: 1927.

³ Mubârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, VI, 46.

⁴ Mubârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, VI, 46.

⁵ Buhârî, *Edeb*, 39, h.no: 6034; Müslim, *Fedâil*, 56, h.no: 2311.

⁶ Müslim, *Fedâil*, 57, h.no: 2312.

⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, XV, 66.

⁸ Bu sahâbînin Abdurrahman b. Avf veya Sa’d b Ebî Vakkâs olduğuna dair farklı görüşler için bkz. Kastallânî, *İrşâdu’s-Sârî lişerhi Sahîhi’l-Buhârî*, IX, 33.

biliyorsun ki Rasûlullah kendisinden bir şey istendiğinde onu menetmez (vermem demez).” (Adam) şöyle dedi: “Hz. Peygamber giydiği için onun bereketini umdum, yine (öldüğümde de) onunla kefenlenmeyi umarım.”¹

Kaydedilen bu rivâyet de ortaya koymuştur ki diğerkâmlık ve paylaşımcılık ahlâkı Hz. Peygamber’in şahsiyetinde zirve noktasını bulmuştur. Bu özelliği sayesinde Hz. Peygamber, karşısındaki insanların konumu ve statüsüne bakmaksızın onlarla ilgilenmiş, genç yaşlı, kadın erkek, hür köle, çocuk büyük demeden herkese tevazu ve hoşgörüyü yaklaşmıştır. İstedikleri şeyleri eğer yanında varsa derhal vermiş yoksa da vaat etmiştir.² Ama hiçbir zaman hayır diyerek onları geri çevirmemiştir. Enes b. Malik’in şu rivâyeti de bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır: “Medine halkının cariyelerinden bir cariye Rasûlullah’ın (s.a) elinden tutar³ ve onu istediği yere götürürdü.”⁴

Sosyal statü açısından en gerilerde olan bir köle veya cariyenin bile Rasûlullah (s.a) ile hiç sıkıntı çekmeden görüşebilmesi hatta ona bazı işlerini hallettirmesi, Hz. Peygamber’in yüksek tevazuunu ve kibrin her türlüünden uzak olduğunu göstermesi açısından önemlidir.⁵ Ayrıca onun Medine’deki siyasi teşekkülün başı olduğu göz önünde tutulursa bu gerçek daha da iyi anlaşılmış olur.

Bu üstün ahlâkî özelliği birçok yerde öven Kur’ân ve Sünnet onun zıddı olan hodkâmlık ve cimriliği de her zaman yermiştir. Buna şu âyet örnek verilebilir: *“Allah’ın, bol ihsanından kendilerine verdiği şeylerde cimrilik edenler bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır; bu, onlar için şerdir; kıyamet günü, cimrilik ettikleriyle tasmalandırılacaklardır. Göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah yaptıklarınızdan haberi olandır.”*⁶

Hz. Peygamber de cimrilerle cömertlerin ahiretteki durumlarını aynı zamanda Allah (c.c) ve insanlar karşısındaki müspet ve menfi konumlarını bildirdiği bir hadisinde şöyle buyurur: *“Cömert, Allah’a (c.c) yakın, cennete yakın insanlara yakın ve cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah’tan (c.c) uzak, cennetten uzak insanlardan uzak,*

¹ Buhârî, Edeb, 39, h.no: 6036.

² Bkz. Buhârî, *el-Edebu’l-Müfred*, s. 105, h.no: 278.

³ Hadisteki “elinden tutar” ifadesi, Hz. Peygamber’in ona eşlik etmesi ve peşinden ayrılmaması anlamındadır. Bkz. Kastallânî, *İrşâdu’s-Sârî lişerhi Sahîhi’l-Buhârî*, IX, 51.

⁴ Buhârî, Edeb, 61, h.no: 6072.

⁵ Kastallânî, *İrşâdu’s-Sârî lişerhi Sahîhi’l-Buhârî*, IX, 51.

⁶ Âl-i İmrân, 3/180.

fakat cehenneme yakındır. Cahil bir cömert, Allah (c.c) katında cimri bir âbidden daha sevimlidir.”¹

Hodkâmlık ve cimrilik duygusunun mümin olma vasfıyla bir arada bulunamayacağı ve dolayısıyla kâmil imana da aykırı olduğu “İki özellik vardır ki mümin kişide bir araya gelmez: Cimrilik ve kötü ahlâk.”² şeklindeki bir hadiste açıkça bildirilmiştir.

2.2.2. Güvenilirlik

Arapçada “emanet” kelimesi ile ifade edilen kavram, gönül huzuru, korku ve endişelerin yok olması, güvenilir olmak, doğruluk, bir kimseye koruması için geçici olarak verilen şey gibi anlamlara gelmektedir.³ Kur’ân-ı Kerim’de emanet kelimesi iki yerde tekil ve dört yerde çoğul olmak üzere⁴ dini yükümlülükler, emanet ve Allah’ın (c.c) insanlara vermiş olduğu idarecilik, yöneticilik, malın idaresi gibi iş ve sorumluluklar manasında kullanılmaktadır.

İslâm literatüründe emanet oldukça geniş kapsamlı bir kavram olup, bir kimseye koruması için geçici olarak verilen malın yanında, ücret, kira, ortaklık hakkı, buluntu gibi maddi haklar ile iman, ibadet gibi dini yükümlülükleri; beden ve ruh sağlığı, servet, makam ve mevki gibi imkân ve kabiliyetleri; sözleşmeleri; mesken ve aile mahremiyetine saygı, nimet ve ikrama teşekkür, selâma karşılık verme, sırların saklanması gibi dini, ahlâkî, sosyal ilke ve kuralları kapsamaktadır.⁵

Aynı kökten gelen “Mümin” kelimesi Allah Teâlâ’nın güzel isimlerindendir. Çünkü O’nun nimetlerinden biri de “emniyet” tir. İnsan malı, canı, ırzı ve namusu için her saat korku ve endişe içinde kalsaydı bu büyük bir azap olurdu. Yüreğimizde böyle bir korku taşıyor, bilakis rahatlık ve iç ferahlığı içinde yaşıyorsak, bunun “Mümin” isminin tecellilerinden olduğunda şüphe yoktur.⁶ Ayrıca bu ismin bir anlamı da kullarına verdiği söze sadık ve onları kıyamet günü, azabından emin kılan demektir.⁷

¹ Tirmizî, Birr, 40, h.no: 1961.

² Tirmizî, Birr, 41, h.no: 1962.

³ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “e-m-n”, s. 35; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, “e-m-n”, I, 69, 71; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “e-m-n”, XIII, 21-22.

⁴ Bkz. Abdalbaki, *el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, “e-m-n”, s. 113.

⁵ Karagöz, İsmail, “Emanet”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 145.

⁶ Tatlısu, Ali Osman, *Esmâü’l-Hüsna Şerhi*, Başak Yayınları, ts. s. 53.

⁷ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, “e-m-n”, I, 69.

İman esaslarını ve İslâm'ın şartlarını kabul eden kimseler hakkında kullanılan “Mümin” kelimesi de emin, güven veren, şüphe ve tereddütleri kaldıran, korku, zorluk, sıkıntı içinde olanlara emniyet veren demektir. Dolayısıyla güvenilirlik inanan birey ve toplumların ayrılmaz bir vasfıdır. Bu manasıyla emanet, Kur’ân-ı Kerîm’e göre peygamberlerin de en bariz vasfıdır. “*Bilin ki ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim.*”¹ ifadesi Kur’ân-ı Kerim’de peygamberlerin dilinden birçok kere nakledilen bir ifadedir.²

Ayrıca emanet vasfının en üstün bir şekilde Hz. Peygamber’in yaşantısında kendini gösterdiği de belirtilmelidir. Kureyş toplumunun nübüvvetten önce Hz. Peygamber’in “emin” vasfı üzerinde ittifak etmesi ve Kâbe’nin yeniden inşası esnasında hacere’l-esvedin yerine konması meselesinde Hz. Peygamberin hakem yapılmasının Kureyş’in tüm boylarını memnun etmesi³ bunun en önemli göstergelerindendir. Yine bir başka örnek de şudur ki, Bizans İmparatoru Herakliyus ile Ebu Süfyan arasında geçen konuşmada İmparator, Hz. Peygamber’in hiç yalan ile itham edilip edilmediğini sormuş, “Hayır (Yalan söylediğini hiç duymadık)” şeklinde aldığı cevap üzerine de şöyle demiştir: “Bu davasına kalkışmadan evvel O’nun bir yalanını görmüş müydünüz diye sordum; hayır dedin. Ben ise muhakkak biliyorum ki (önceden) halka karşı yalan söylemeyi irtikâp etmemiş iken (sonradan) Allah’a karşı yalan söylemeğe cüret edemezdi.”⁴

Müslüman kimsenin güvenilirlik vasfı ile ilgili olarak da Hz. Peygamber’den çok sayıda hadis nakledilmiştir. Örneğin: “*Müslüman, diğer Müslümanların dilinden ve elinden selâmette olduğu kimsedir, muhacir ise Allah’ın (c.c) yasakladığı şeyleri terk edendir.*”⁵

¹ Şuarâ, 26/107, 125, 143, 162, 178.

² Müminlere, güvenilir olmayı, verdikleri sözde durmayı, özellikle yapılan anlaşmalara riâyet etmeyi ve özü sözü bir insanlar olmayı emreden diğer bazı âyetler şöyledir: “*Ey iman edenler, yapmayacağınız şeyi neden söylersiniz? Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allah katında bir gazap (konusu olması) bakımından büyüdü (büyük bir suç teşkil etti).*” Saff, 61/2-3. “*Antlaşma yaptığınız zaman, Allah’ın ahdini yerine getirin ve Allah’ı üzerinize şahit tutarak, pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Şüphesiz Allah, yapacağınız şeyleri pekiyi bilir.*” Nahl, 16/91. “*Verdiğiniz sözü yerine getirin. Çünkü verilen söz sorumluluğu gerektirir.*” İsra, 17/34.

³ İbn Hişâm, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, I, 146; İbn Sa’d, *Kitabu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, I, 121; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, I, 573; Ayrıca bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 70.

⁴ Buhârî, *Bed’ü’l-Vahy*, 1, h.no: 7.

⁵ Buhârî, *Rikâk*, 26, h.no: 6484.

Müslümanın bu özelliği ile ilgili bir diğer hadis de şöyledir: “*Müslüman, diğer Müslümanların dilinden ve elinden selâmette olduğu kimse, Mümin ise insanların canları ve malları konusunda güvendiği kimsedir.*”¹

Yukarıdaki hadislerde görüldüğü üzere güvenilirlik vasfı, Müslüman veya mümin kimliğin tanımında temel ve ayırıcı bir vasf olarak ortaya çıkmaktadır. Sözde ve vaatlerde güvenilirliğin önemini ise Hz. Peygamber şöyle ifade eder: “*Hiç şüphe yok ki doğruluk iyiliğe götürür. İyilik de cennete götürür. Kişi doğru söyleye söyleye Allah (c.c) katında sıddîk (doğru sözlü) diye yazılır. Yalancılık kötüye götürür. Kötülük de cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye Allah (c.c) katında kezzâb (çok yalancı) diye yazılır.*”²

Verdiği sözden caymanın ahiretteki kötü sonucuyla ilgili olarak da Hz. Peygamber şöyle buyurur: “*Verdiği sözünde durmayıp cayan her sadakatsiz kişi için, ahde vefasızlığı sebebiyle kıyamet gününde bir bayrak dikilir (de: Bu adam falan oğlu falana hıyanet etmiştir, diye ilan olunur).*”³

Yukarıdaki hadiste bahsedilen kimselerin kıyamet gününde gadir ve hıyanet sıfatı ile teşhir edilmeleri, mahşer halkının onları kötülerle içindir. Yine bunda, özellikle yöneticiler için hıyanet ve sadakatsizliğin haramlığını pekiştirme anlamı da vardır.⁴

Sözden caymak da dâhil bazı ahlâk zafiyetlerini meneden bir hadis de şöyledir: “*(Mümin) kardeşinle münakaşa etme, onun hoşuna gitmeyecek şakalar yapma ve ona yerine getirmeyeceğin bir söz verme.*”⁵

Müslümanın dil ve söylem açısından sahip olması gereken güvenilirliğini ifade etmesi yanında insanların namus ve şerefine karşı duyması gereken saygıya da vurgu yapan bir hadiste ise Hz. Peygamber “*Kim bana, iki çene ve apış arası mevzuunda söz verir kefil olursa, ben de ona cennet için kefil olurum.*”⁶ buyurmaktadır.

Müslümandaki emniyet vasfı mal, mülk ve diğer tüm maddi değerler hakkında da geçerlidir. Müslüman’ın diğer toplum fertlerinin servetine haksız yere tecavüz edip el uzatması düşünülemez. Nitekim Hz. Peygamber kendisine “Ey Allah’ın Rasûlü! Hangi

¹ Tirmizî, İman, 12, h.no: 2627.

² Buhârî, Edeb, 69, h.no: 6094; Müslim, Birr, 103, 104, 105, h.no: 2607.

³ Buhârî, Cizye ve Muvâde, 22, h.no: 3188.

⁴ Kastallânî, *İrşâdu’s-Sârî lişerhi Sahîhi’l-Buhârî*, V, 247.

⁵ Tirmizî, Birr, 58, h.no: 1995.

⁶ Buhârî, Rikâk, 23, h.no: 6474.

Müslüman en üstündür? diye soran Ebû Mûsâ'ya (r.a) *“Dilinden ve elinden Müslümanların emniyette olduğu kimse.”* diye cevap vermiştir.¹

Müslüman bireydeki bu emanet vasfı o kadar güçlüdür ki kendisine hıyanet eden bir kimseye dahi hıyanetle karşılık vermez. Nitekim Hz. Peygamber *“Seni güvenilir olarak görüp emanette bulunan kimseye emanetini eda et. Sana hıyanet edene sen hainlik etme!”*² diyerek bu hususa dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinde bazı hainlere ölüm cezası vermesi ise³ bu hadis ile çelişmemektedir. Çünkü hadiste nehyedilen, hıyanete hıyanetle karşılık vermektir. Ölüm cezası vermek ise hıyanet değildir. Bu cezanın, Hz. Peygamber'in ordu komutanı sıfatıyla, kamu düzenini sağlama adına uyguladığı idari ve siyasi bir tedbir olduğu söylenebilir.⁴

Ayrıca bu hadiste ifade edilen emanetten maksat yalnız mal ile ilgili emniyet olmayıp, gerek Allah hakkından gerek kul hakkından ifası lazım gelen haklardır. Bundan dolayı her iman sahibi namaz, oruç gibi Allah hakkını; zekât, sadaka, mal, can, ırz ve namusa ait Allah'a ve galip olarak kullara ait hakları yerine getirecek ve bu meyanda muhafazası icap eden emanet, vedia, ariyet, rehin gibi emanetler türünden olan malları güzelce muhafaza edip sahiplerine iade lazım olduğunda hemen iade edecektir.⁵

Bireylerin güven vermesi gereken kimseler arasında özellikle komşuların önemli bir yeri olduğu ve bu konudaki görevleri hakkıyla ifa etmenin kâmil bir imana sahip olmanın en temel belirtilerinden olduğu Ebû Hureyre'den (r.a) rivâyet edilen hadiste şöyle açıklanmıştır: “Rasûlullah (s.a) üç defa: *“Vallahi iman etmemiştir, vallahi iman etmemiştir, vallahi iman etmemiştir.”* dedi. Ashâb: “Kim İman etmemiştir ey Allah'ın Rasûlü?” dediler. Hz. Peygamber: *“Komşusu şerrinden emin olmayan kimse.”* buyurdu.”⁶

¹ Buhârî, İman, 4, h.no: 10; 5, h.no: 11; Rikâk, 26, h.no: 6484; Müslim, İman, 64, h.no: 40; 65, h.no: 41; 66, h.no: 42.

² Tirmizî, Büyû, 38, h.no: 1264.

³ İbn Sa'd, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 141; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, II, 124-125.

⁴ Müslümanın hıyanetten uzak durmasının önemi ve ayrıca bu konuyla da ilgili olarak Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh hakkındaki rivayet önem arz etmektedir. Hz. Osman (r.a) onu emân dilemek için Rasûlullah'ın huzuruna götürdüğünde Rasûlullah uzun bir süre susmuş sonrada emân vermiştir. O gittikten sonra da ashâbına: *“İçinizden birinin onu öldürmesi için sustum.”* demiştir. Ashâb: *“İşaret etseydin ya (ey Allah'ın Rasûlü!)”* dediklerinde ise Hz. Peygamber: *“Hiçbir peygambere işaret ile öldürmek (gizlice infaz emri vermek) yakışmaz. Peygamberlerin hain bakışları olmaz.”* dedi. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, II, 124; Bir başka rivayette de *“İmâ (ile öldürmek) hıyanettir. Bir peygamber imâ etmez.”* buyurmuştur. Bkz. İbn Sa'd, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 141; Bu rivayetler, hainlere böyle bir ceza verilmesinin meşruiyetini ortaya koymaktadır. Ancak bu durumda dahi sinsi ve haince davranılması Müslüman'daki emanet duygusu açısından uygun değildir.

⁵ Berki, Ali Himmet, *250 Hadis Terceme ve İzahı*, DİB Yayınları, Ankara, 1987, s. 17.

⁶ Buhârî, Edeb, 29, h.no: 6016; Buna benzer bir başka hadis için bkz. Müslim, İman, 73, h.no: 46.

“Yine Ebû Hureyre’den bir rivâyete göre Rasûlullah (s.a) oturmakta olan bir grup insanın başında durdu ve şöyle dedi: *“Sizin hayırlılarınızı ve şerlilerinizi haber vereyim mi?”* (Bu insanlar) sustular. Bu (suali) üç kere tekrarladıktan sonra ise içlerinden bir adam “evet Yâ Rasûlallah! Hayırlılarımızı ve şerlilerimizi haber ver” dedi. (Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle) dedi: *“Hayırlınız, kendisinden iyilik umulan ve kötülüğünden emin olunandır. Kötünüz de, kendisinden iyilik beklenmeyen ve kötülüğünden emin olunmayandır.”*¹

Her alandaki güvenilirlik vasfının, insanın ahiret saadetini temin etme hususundaki ehemmiyetini bildiren diğer bir hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurur: *“Bana altı konuda garanti verirsiniz, ben de size cenneti garanti ederim. Birincisi, konuşunca doğru konuşmak; ikincisi, söz verdiğinde sözünde durmak; üçüncüsü, emanet edilen bir şeyi iade etmek; dördüncüsü, namuslu olmak; beşincisi, gözleri haramdan korumak; altıncısı, ellere hâkim olmak.”*²

Bu anlamı vurgulayan diğer bir rivâyet de şöyledir: *“Kim helalinden yer, sünnete göre amel işler ve insanlar şerrinden emin olursa cennete girer.”*³

Buraya kadar kaydedilen hadislerde görüldüğü üzere Müslüman kimliği nasıl ki güvenilirlik vasfı ile iç içe ve ayrılmaz bir bütün ise yalan ve ihanet de nifak ve münafıklıkla iç içedir. Bunu Hz. Peygamber, münafığın alametlerini saydığı bir hadisinde şöyle bildirmektedir: *“Münafığın alameti üçtür; konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz, kendisine bir şey emanet edildiğinde hainlik eder.”*⁴

Bir başka rivâyette ise bu alametler dört maddede ifade edilir ki ilk üçü diğer rivâyettekilerle aynıdır: *“Dört şey her kimde bulunursa hâlis münafık olur; her kimde bunların bir parçası bulunursa onu bırakıncaya kadar kendisinde münafıklıktan bir huy kalmış olur. Bunlar şunlardır: Kendisine bir şey emniyet edildiği zaman hıyanet etmek; söz söylerken yalan söylemek; ahd ettiğinde ahdini tutmamak; husumet zamanında da haktan ayrılmaktır.”*⁵

Bütün bu âyet ve hadislerden anlaşıldığına göre İslâm’ın maksat ve gayesi, fert ve cemiyet olarak, insanlar arasında huzur ve emniyeti hâkim kılmaktır. Hangi hükmüne

¹ Tirmizî, Fiten, 76, h.no: 2263.

² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 323, h.no: 22809.

³ Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyâme, 60, h.no: 2520.

⁴ Buhârî, İman, 24, h.no: 33; Müslim, İman, 107, 108, h.no: 59.

⁵ Buhârî, İman, 24, h.no: 34; Müslim, İman, 106, h.no: 58.

bakılsa hep bu hedefe müteveccih olduğu görülür. İtimat ve emniyeti gideren her hareket İslâmî hükümlere muhaliftir.¹

2.2.3. Hilim Sahibi Olmak

Müslümanların birbirlerine karşı hak ve görevlerinden biri de her insani muamelede daima hilim ahlâkını taşımaktır. Sözlükte, sabırlı ve hazımlı, nefsine hâkim, sakin, öfkeye karşı kontrollü, akıllı ve ağırbaşlı olmak² anlamlarına gelen hilim, bir ahlâk kavramı olarak, akıllı ve kültürlü olmakla elde edilen, beşeri ilişkilerde bağışlayıcı, hoşgörülü ve uygarca davranmayı sağlayan ahlâkî erdem demektir.³ Ayrıca hilim sıfatına sahip kimse insanların kötülük ve isyanlarına kayıtsız kalamayacağı gibi böyle bir durumda dengesizce öfkelenip haddini de aşmaz. Nerede, nasıl davranması gerektiğini bilir.⁴ Kelime İslâm öncesi Arap edebiyatında da akıl anlamında kullanılmakta ve çok nadir kimselerin ulaşabildiği ve önemini takdir ettiği bir meziyet sayılmaktaydı.⁵

Allah Teâla'nın güzel isimleri içerisinde de çok hilim sahibi anlamında “halîm” ismi vardır ki suçluların cezasını vermeye gücü yetip dururken bunu yapmayan onlar hakkında yumuşak davranan ve cezalarını geriye bırakan anlamındadır.⁶ Kur’ân-ı Kerîm deki: “Eğer Allah, yaptıkları yüzünden insanları (hemen) cezalandırırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı. Fakat Allah, onları belirtilmiş bir süreye kadar erteliyor. Vakitleri gelince (gerekeni yapar). Kuşkusuz Allah, kullarını görmektedir”⁷ âyeti bu ismin bir açıklaması mahiyetindedir.

Kur’ân’a baştan sona hilim ruhu hâkimdir. İnsanlar arası ilişkilerde ihsan ile adaletle hareket etmek, zulümden kaçınmak, şehvet ve ihtiraslarına gem vurmamak, yersiz kibir ve gururdan sakınmak; bütün bunlar hilim ruhunun belirtileridir.⁸ Bu ahlâkî özelliğe vurgu yapan ve bunun erdemli müminlerin en temel özelliklerinden biri olduğunu ifade eden bir âyet şöyledir: “O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da

¹ Berki, 250 Hadis Terceme ve İzahı, s. 83-84.

² Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “h-l-m”, s. 136; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “h-l-m”, III, 355.

³ Canbulat, Mehmet, “Hilim”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 260.

⁴ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, “h-l-m”, I, 434.

⁵ Çağrı, Mustafa, “Hilim”, *DİA*, XVIII, 33.

⁶ Tatlısu, *Esmâü’l-Hüsna Şerhi*, s. 99.

⁷ Fâtır, 35/45.

⁸ İzutsu, Toshihiko, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ankara, ts., s. 204.

Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.”¹

Kur’ân ve Sünnet metinlerinde bu ahlâkî özelliğe yapılan yoğun vurgu, onun İslâm ahlâkının temeli veya özü olduğunu söylememizi mümkün kılmaktadır. İslâm’ın ahlâk sisteminde güzel ahlâk sahibi olmak neredeyse “halim” olmakla aynı anlamdadır. Örneğin Hz. Peygamber, kendisine, sağından, solundan, önünden, arkasından yaklaşarak “Hangi amel daha üstündür ?” diye soran sahâbîye “*Güzel ahlâk*” diyerek cevap vermiş bu sahâbînin sorusunu tekrarlaması üzerineyse “*Anlamıyor musun? Güzel ahlâktır (yani) gücün yettiği kadar kızmaman ve öfkelenmemendir.*” demiştir.² Böylelikle Hz. Peygamber, güzel ahlâk ile yumuşak kalpliliği özdeşleştirmiştir.

Yine Hz. Peygamber bir sahâbîyi överken “*Sende Allah’ın (c.c) sevdiği iki haslet vardır; bunlardan biri hilim diğeri de teennidir.*”³ buyurarak bu ahlâkî özelliğin Allah (c.c) katındaki değerine atıfta bulunmuştur.

“Hilim” ahlâkını öne çıkaran en çarpıcı örneklerden biride hiç şüphesiz Uhud harbinde mevzilerini terk ederek birçok sahâbînin şehid olmasına ve mağlubiyete sebep olan okçular hakkında⁴ inen Kur’ân âyetidir ki şöyledir: “*Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah’a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.*”⁵

Şüphesiz bu âyet Hz. Peygamber’in büyüklüğünü, yüksek ahlâkını ve yüreğinin katı olmadığını, aksine şefkat ve merhametle dolu olduğunu gösterir. O, Allah’ın (c.c) kendisine lütfettiği bu özellikleri sayesinde arkadaşlarına, özellikle Uhud Savaşı’nda emrine muhalefet ederek İslâm ordusunun yenilmesine sebep olanlara ve Müslümanları

¹ Âl-i İmrân, 3/134; Hilim ahlakının önemini bildiren diğer bazı âyetler için bkz. Bakara, 2/263; A’râf, 7/199; Nur, 24/22; Şûrâ, 42/37, 43; Fussilet, 41/34.

² Mervezî, Muhammed b. Nasr, *Ta’zimu Kadri’s-Salât*, thk., Abdurrahman Abdülcebbar el-Firyuâî, Mektebetü’l-Dâr, 1406, II, 864, h.no:878; Mervezî bu hadisin isnadının “İrsâl” nedeni ile zayıf olduğunu bildirmiştir. Çünkü hadisi Hz. Peygamber’den rivayet eden Yezîd b. Abdillâh b. eş-Şehîr el-Âmirî Ebû’l-Alâ el-Basrî sika bir râvî olmakla beraber tabîîndendir. (Nesaî, İbn Hibbân, İclî, İbn Sa’d gibi âlimler sika olduğunu bildirmişlerdir. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IV, 419) Onu sahâbî zannedenler ise yanlışlardır. Bkz. Mervezî, *Ta’zimu Kadri’s-Salat*, II, 864-865, h.no:878; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, II, 327.

³ Müslim, İman, 25, h.no: 17.

⁴ İbn Sa’d, *Kitabu’t-Tabakâtü’l-Kebîr*, II, 39; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, II, 48; el-Makrîzî, *İmtâu’l-Esmâ’*, I, 144.

⁵ Âl-i İmrân, 3/159.

imha edilme tehlikesiyle karşı karşıya getirmiş bulunanlara¹ merhametle muamele etmiştir. Eğer onlara karşı katı davransaydı ve onları sert bir şekilde cezalandırsaydı, çevresindekiler dağılıp giderlerdi.² Çünkü insanlar sürekli; şefkatli üstün bir gözetime, güler yüzlü bir hoşgörüyü, kendilerini saran bir sevgi atmosferine, bilgisizlikleri, zayıflık ve eksiklikleri yüzünden sıkmayan bir yumuşaklığa ihtiyaç duyarlar. Ayrıca, kendilerine veren; ancak onlardan bir şey beklemeyen, üzüntüleriyle ilgilendiği halde kendi derdiyle onları üzmeyen, yanında her zaman, ilgi, gözetim, şefkat, hoşgörü, sevgi ve hoşnutluk buldukları büyük bir kalbe muhtaçtırlar. İşte Rasûlullah'ın (s.a) kalbi böyle bir kalpti ve insanlarla birlikte böyle yaşıyordu. Bir kerecik olsun kendi şahsı için onlara kızmadı. Beşeri zaaflarından dolayı onlara karşı kalbinde bir sıkıntı hissetmedi. Hayatın nimetlerinden hiçbir şeyi kendine mal etmedi; aksine, elinde ne varsa hepsini büyük bir hoşgörü ve cömertlikle onlara verdi. Yumuşaklık, iyilik, şefkat ve yüce sevgiyle onları sardı. Onunla konuşan, onu gören hiç kimse yoktur ki, kalbi onun büyük ve geniş gönlünden fışkıran sevgi duygularıyla dolmasın.³

Yine Enes b. Malik'in (r.a) şu rivâyeti de bu üstün ahlâkî özelliğin Hz. Peygamber'de ne düzeyde var olduğunu gösteren en canlı örneklerden biridir: “Hz. Peygamber'e on yıl hizmet ettim. Bana hiçbir zaman öf bile demedi. Yapmadığım bir şey için neden yapmadın? Yaptığım bir şey içinde neden yaptın? demedi.”⁴

Bu hadis, Hz. Peygamber'in ahlâkının yüceliğini, insanlarla güzel muamelesini, hilim ve hoşgörüsünü beyan etmektedir.⁵ Küçük bir çocuk iken Hz. Peygamber'in hizmetine verilen Enes b. Malik'in on yıl gibi uzun bir zaman zarfında hiçbir hata yapmamış olması düşünülemez. Ancak Hz. Peygamber'deki bu hilim ahlâkı bunların cezalandırılması yerine affedilip üzerinin örtülmesi sonucunu doğurmuştur.

Hz. Âişe'nin (r.a) Hz. Peygamber hakkında verdiği şu bilgiler de bu ahlâkî özelliğin önemini vurgular: “Rasûlullah (s.a) iki iş arasında tercih yapmak durumunda kaldığında, günah olmadıkça en kolay olanını seçerdi. Şayet günah olursa, insanların ondan en çok uzak duranı idi. Ve yine Rasûlullah (s.a), Allah'ın (c.c) haramlarının

¹ İbn Sa'd, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 39; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, II, 48; el-Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ'*, I, 144.

² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, IX, 405; Karaman v.dğ., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I, 700.

³ Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, II, 226.

⁴ Buhârî, Edeb, 39, h.no: 6038; Müslim, Fedâil, 51, h.no: 2309. Müslim'in *Sahih* indeki diğer iki ayrı rivayette Enes b. Mâlik bu hizmet süresinin dokuz yıl olduğunu bildirmiştir. Bkz. Müslim, Fedâil, 53, 54, h.no: 2309.

⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, XV, 65.

çığnenmesi dışında nefsi için intikam almazdı. Böyle bir durumda Allah (c.c) için intikam alırdı.”¹

Kaydedilen bu tanımlardan, âyet ve hadislerden netice olarak şu anlaşılmaktadır ki Müslümanların birbirleri ile olan ilişkilerinde taşımaları gereken en önemli vasıflardan biri de hilim vasfıdır. Bu vasıf, toplumu oluşturan her bireyin diğerine karşı önemli bir görevi olduğu gibi aynı zamanda da en doğal hakkıdır.

Ancak şu da belirtilmelidir ki hilim, sabır, sekinet ve vakardır; öfkeye, ihtiraslara ve diğer bencil duygulara hâkimiyet, ağır başlılık ve yumuşak huyluluktur; fakat asla güçsüzlük ve onursuzluktan kaynaklanan bir zillet ve acz kabul edilmemelidir. Gazâlî’nin aktardığı bir söze göre halim, haksızlığa uğrayınca sabreden gücü yetince de intikam alan kimse değildir; asıl halim haksızlığa katlanan gücü yetince de affedebilen kişidir.²

2.2.4. Birlik ve Beraberlik

İslâm dini, kalpleri birleştirmek üzere gelmiştir. Bu birliği sağlamak için de bütüncül bir sosyal yapı oluşturmayı hedeflemiş, aynı zamanda ayrılığın sebeplerinden de sakındırmıştır. İslâm dininin birlik ve beraberliğe büyük bir önem atfetmesinde, Allah’a ibadet, O’nun kelimesini yüceltme, hakkı ayakta tutma, hayırlı işleri gerçekleştirme ve insanların güven içerisinde yaşadığı bir ortam oluşturma gibi üstün hedeflere ulaşma arzusu da vardır.³

Bu nedenle, Müslümanların birbirlerine karşı en önemli hak ve ödevlerinden biri de toplumsal birlikteliği sağlamak, bu birlikteliği sürdürmek için gereken tedbirleri almak ve bunu zedeleyici her olumsuz etkene karşı ortak ve önleyici bir tavır geliştirmek olmuştur. Müslümanların dini ve dünyevi işlerinin ideal manada yürümesi ve onlar için dünya ve ahiret mutluluğunun sağlanmasında bu hususun vazgeçilmez bir önemi vardır. Bu nedenle birlik ve beraberlikle ilgili olarak Kur’ân ve sünnet metinlerinde oldukça çok ve konunun önemini vurgulamaya dönük ifadeler yer almaktadır.

Kur’ân’a göre herhangi bir ayırma ve sınıflandırmaya tabi olmaksızın bütün müminler kardeşlik bağıyla birbirlerine bağlıdır. Olaylar karşısındaki duruşları, tutum

¹ Malik b. Enes, *Muvatta*, Hüsnü’l-Huluk, 8, h.no: 3351; Buhârî, Menâkıb, 23, h.no: 3560; Müslim, Fedâil, 77, h.no: 2327; Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, X, 192.

² Çağrı, Mustafa, “Hilim”, *DİA*, XVIII, 35.

³ Sâbık, *Fıkhu’s-Sünne*, III, 8.

ve refleksleri daima ortaktır. Şu âyet bunu ifade etmektedir: *“Hep birlikte Allah'ın ipine (kitabına, dinine) sımsıkı sarılın. Parçalanıp ayrılmayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani siz birbirinize düşmanlar idiniz de, O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun (bu) nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki, doğru yola eresiniz.”*¹

Yukarıdaki âyette yer alan *“O'nun (bu) nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz.”* ifadesi, İslâm'ın insanlar arasında birlik ve beraberliği sağlama konusunda ne derece kaynaştırıcı önemli bir unsur olduğunu,² hatta din kardeşliğinin, dolayısıyla inanç ve dava birliğinin soy kardeşliğinden daha kuvvetli olduğunu gösterir. Zira soy, dil ve vatan birliğinin, aynı ırktan olan Araplar arasında meydana getiremediği barış, kardeşlik ve dayanışmayı İslâm bu millet arasında başardığı gibi farklı ırklar ve soylar arasında da başarmıştır. İslâm tarihi bunun örnekleriyle doludur.³ Bu gerçeği bildiren bir başka âyet ise şöyledir: *“Müminler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz.”*⁴

Yukarıdaki âyetin hükmüne göre de Müslümanlar kardeşirler, kardeşçe geçinmelidirler. Allah'ın (c.c) rahmetine nail olmaları için barış içinde yaşamaları ve Müslüman kardeşler arasında çıkan olayları yatıştırmaya, kavgaları önlemeye, Müslümanların arasını uzlaştırmaya çalışmaları gerekir.⁵

İnananları bir araya getiren ve aynı zamanda onlara diğer milletlere karşı sorumluluk da yükleyen ortak vasıf ise ümmet olma vasfıdır. Kur'ân-ı Kerim buna şöyle işaret eder: *“Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz.”*⁶ Bir başka âyette de şöyle buyrulur: *“İşte sizin ümmetiniz bir tek ümmettir ve Ben de sizin rabbinizim; öyleyse benden korkup sakının.”*⁷ Bu manayı vurgulayan diğer bir âyet de şudur: *“Gerçekten, sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir. Ben de sizin rabbinizim, öyleyse bana ibadet ediniz.”*⁸

¹ Âli İmran, 3/103.

² Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 303; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 477.

³ Karaman, v.dğ., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I, 644.

⁴ Hucurat, 49/10.

⁵ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts., VIII, 520.

⁶ Âl-i İmrân, 3/110.

⁷ Müminûn, 23/52.

⁸ Enbiya, 21/92.

Yukarıdaki âyetlerde geçen “ümme” kelimesi “e-m-m” kökünden bir isim olup toplayıcı (ümme’l-hayr: bütün hayırları toplayan) demektir.¹ Buradaki anlamı ise, sınıf ve cemaattir.² Bu kelime Türkçede; bir Peygamber’e inananlar ve semavi dinlere mensup kavimler topluluğu; Kur’ân’da ise genel olarak din, müddet, zaman, önder (İbrahim Peygamber) ve topluluk anlamlarında kullanılmıştır.³

Kaydedilen ilk âyetteki, özellikle toplum ve cemaat anlamını ifade eden ümme kelimesi, Müminlerin, diğer tüm insanlar karşısında kendilerine has bir birlik ve bu birlikten doğan özel bir kimlik, konum ve göreve sahip olduğu anlamını ifade eder. Bu ümme birliğinin temel özelliği ve görevi ise iyiliği emir, kötülükten nehiy ve Allah’a (c.c) imandır. Müslümanları bir araya getiren bu gaye ve idealler onların tüm insanlık içinde en hayırlı, şerefli ve diğer insanlara faydalı bir toplum olmasını sağlamıştır.⁴

Yukarıdaki diğer iki âyette ise ümme kelimesi müfessirlerimizin çoğunluğuna göre “din” ve “millet” manasına⁵ gelmektedir ki bu da ortağı olmayan, bir olan Allah’a (c.c) ibadete davet üzerine kurulmuş olan tevhit dinidir.⁶ Buna göre çeşitli dinlerde zaman ve şartların değişmesine paralel olarak bazı uygulama farklılıkları olmuşsa da bütün peygamberler tertemiz nimetlerden yiyip içmek ve güzel işler yapmakta birleştikleri gibi tevhit inancında ve Allah’a (c.c) saygı duyup isyandan sakınmakta da birleşmişlerdir.⁷ Bu inancın geçmişte ve günümüzde tüm Müslümanları bir araya getirmedeki önemli rolü ise açıktır.

Zikretmiş olduğumuz bu âyetlerdeki ümme kelimesinin “din veya millet” değil de “toplum ve cemaat” manasına⁸ geldiği varsayıldığında ise ortaya çok daha yeni ve önemli bir anlam çıkmaktadır. Bu ifade, âyetlerdeki “*ben de sizin Rabbinizim; öyleyse benden korkup sakının*” veya “*öyleyse bana ibadet edin*” bölümleri ile birlikte ele alındığında, İslâm inanç sistemi açısından Allah’ın (c.c) birliği ne kadar önemli bir esas ise İslâm’ın toplum görüşü açısından Müslümanların birlik ve beraberliğinin de o derece önemli olduğu ve dolayısıyla toplumsal birliği ve ümme yapısını bozmanın neredeyse akideyi ve tevhit inancını bozmak kadar tehlikeli ve sakıncalı olduğu sonucuna varılabilir. Zaten İslâm tarihi boyunca görülen, akidedeki sapmaların toplumsal birliğe,

¹ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “e-m-m”, s. 32; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, “e-m-m”, I, 67;

² İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, “e-m-m”, I, 68.

³ Karagöz, İsmail, “Ümme”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 671.

⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 479.

⁵ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “e-m-m”, s. 33; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “e-m-m”, XII, 23.

⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 310.

⁷ Karaman v.dğ., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, IV, 28.

⁸ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “e-m-m”, s. 33; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “e-m-m”, XII, 28.

toplumsal çözülmenin de inançlara verdiği karşılıklı zarar ve tahribat bunun en açık göstergelerindendir. Şu âyet de buna işaret etmektedir: *“Kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra, parçalanıp ayrılan ve anlaşmazlığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır.”*¹

Yukarıdaki âyetin de işaret ettiği gibi geçmişte peygamberlerin getirdikleri kitaplara ve apaçık delillere rağmen insanlar, anlamsız ve faydasız tartışmalar yüzünden asıl görevlerini unutmuşlar ve kendilerine tevdi edilen emaneti koruyamamışlardır. İçine düştükleri ayrılık, toplumların bölünmesine ve parçalanmasına sebep olmuştur. Sonuçta insanlar hakkı ayakta tutamaz, iyilikleri tavsiye edemez, kötülükleri engelleyemez duruma gelmişlerdir. Fakirler, mazlumlar ve acizler ezilmiş, güçlülerin, zenginlerin ve zalimlerin haksızlıkları karşısında bir şey yapılamamıştır. Neticede insanlar mutsuz olmuşlar, dünya onlar için bir zindan, hayat katlanılamaz bir işkence haline gelmiştir. Bu yüzden Allah (c.c) Müslümanları uyarmakta, geçmiş milletlerin düştükleri hataya düşmemelerini emretmektedir.² Bu hakikate vurgu yapan ve Müslümanları tefrikadan meneden bir diğer âyet de şöyledir: *“Allah'a ve Rasûlü'ne itaat edin ve çekişip birbirinize düşmeyin, çözülüp yığınlaşırsınız, gücünüz gider. Sabredin. Şüphesiz Allah, sabredenlerle beraberdir.”*³

Bir başka âyette de şöyle buyrulur: *“Onlar kendilerine ilim geldikten sonra, sadece aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler...”*⁴

Kaydedilen bu âyetlerde görüldüğü gibi böyleleri cahil oldukları için görüş ayrılığına düşmemiş, kendilerini, peygamberlerini ve inanç sistemlerini birbirine bağlayan tek ve değişmez temel ilkeden habersiz oldukları için ayrılmamışlardır. Tam tersine, kendilerine yeterli ve aydınlatıcı bilgi geldikten sonra ayrılıp, parçalanmışlardır. Asıl gerekçe birbirlerini tepelemek, içlerindeki kıskançlık duygusunu tatmin etmek, hem kendilerine, hem de gerçeğe haksızlık etmektir. Azgın ihtirasların, sınır tanımaz arzuların etkisi ile parçalandılar. Doğru inançtan, dengeli ve tutarlı hareket metodundan kaynaklanan bir gerekçeye dayanmaksızın görüş ve inanç ayrılığına düştüler. Eğer inanç sistemlerini her şeyin üstünde tutsalardı, eğer hareket metotlarına uysalardı, parçalanmazlardı, bölünmezlerdi.⁵

¹ Âl-i İmrân, 3/105.

² Karaman v.dğ., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I, 649.

³ Enfâl, 8/46.

⁴ Şûrâ, 42/14; Birlik ve beraberliğin önemini vurgulayan diğer bazı âyetler için bkz. Âl-i İmrân, 3/19, 103; Nahl, 16/64; Şûrâ, 42/13; Câsiye, 45/17

⁵ Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, IX, 66.

Bunlardan özellikle kendilerine kitap verilenler, insanların dünya sevgisi ile çekişmelerine ve görüş ayrılıklarına tam anlamı ile hâkim olmak için bahşedilmiş bulunan hak kitabın âyetlerine ve delillerine karşı azgınlıkla ve haddi aşmakla, yeniden görüş ayrılıkları çıkarmak suretiyle insanların akıllarını karmakarışık ettiler. Hukuk ayaklar altında çiğnendi, ahlâk ve toplum düzeni bozuldu, nimetler sona erdi, bunun sonucu olarak da hatır ve hayale gelmez belâlara düştüler.¹

Yukarıda da kaydetmiş olduğumuz, “İşte sizin ümmetiniz bir tek ümmettir ve Ben de sizin rabbinizim; öyleyse benden korkup sakının”² ve “Gerçekten, sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir. Ben de sizin rabbinizim, öyleyse bana ibadet ediniz”³ âyetleri, bir başka açıdan da Müslümanların kardeşliğinin gücü ile ilgili oldukça açık bir görüş ortaya koymaktadır. Ümmet kelimesinin türediği “ümm” kelimesinin, bir şeyin aslı, kökü, temeli⁴ anlamlarına geldiğini dolayısıyla valide⁵ içinde “ümm” kelimesinin kullanıldığı göz önüne alındığında, Kur’ân’ın Müslümanların birlik ve beraberliği ile ilgili öngördüğü durumun öz kardeşler arasındaki birlik ve beraberliğin bir benzeri olduğu sonucuna varılabilir.

Ayrılıp bölünmeyi yasaklayan bu âyetler yanında Müslümanların birlik ve beraberliğini emreden şu âyete de dikkat çekilmelidir: “Şüphesiz Allah, kendi yolunda, sanki birbirlerine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever.”⁶ Bu birliği vurgulayan bir başka âyet de şöyledir: “Ve haklarına tecavüz edildiği zaman, birlik olup karşı koyanlardır.”⁷

Yukarıdaki âyetler Müslümanların özellikle düşmanları karşısında ve muharebe meydanlarındaki birlik ve kenetlenmesine, aralarında gedik ve çatlak olmayıp niyet ve sözlerinin de bir olmasına⁸ ve kendilerine yapılan haksızlık ve taşkınlıklar karşısında oluşturdukları ortak tavır ve duruşa işaret etmektedir. Âyette geçen “bünyanün mersus” tamlaması da bu birliğin ne derece sağlam⁹ olduğunu göstermektedir. İbn Abbas’tan (r.a) gelen bir rivâyete göre “Taş taş üstüne konur, sonra aralarındaki gedikler küçük taşlarla tıkanır, ardından harç ile sıvanırdı. İşte Mekkeliler bu şekilde sağlam olan

¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, II, 72.

² Müminün, 23/52.

³ Enbiya, 21/92.

⁴ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “e-m-m”, s. 32; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “e-m-m”, XII, 31.

⁵ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “e-m-m”, s. 32; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “e-m-m”, XII, 28.

⁶ Saff, 61/4.

⁷ Şûrâ, 42/39.

⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XV, 124.

⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XV, 124.

yapıya “mersus” derlerdi.¹ Ayrıca bu kavram, kurşunlu bina, parçaları kurşunla kenetlenerek yekpare bir cisim haline gelmiş olan sağlam ve düzenli bir bina anlamına da gelmektedir.² İşte müminlerin sosyal durumları gerek Saffât Suresi’nin başında ve gerek Fetih Suresi’nde yer alan *"Onlar, filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış ve gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ziraatçıların da hoşuna gider..."*³ âyetinde ifade edilen benzetme ve tasvir üzere sağlam bir irtibat ile bir diğerine bağlanmış kuvvetli bir yapı teşkil etmeli ve İslâm mücahitleri böyle birbirlerine kenetlenmiş tek bir saf halinde çarpışmalıdır. Şüphesiz bu benzetmede, fertlerin cismen tekdüzen bir şekil ve nizam ile terbiye ve asayişleri konu edildiği gibi, kalben niyet ve imanlarının da bir kelime etrafında toplanacak ve birbirlerini sevip sayacak bir surette samimiyet ve kararlılıkta olması mevzu söz konusudur.⁴

Ayrıca Elmalılı’ya göre “mersus” kelimesinin önemine yapılmış özel bir vurgu anlamı taşıyan bir ayrıntı daha vardır ki oda “sâd” harfinin sadece bu âyette fasıla oluşturmasıdır. Yine surenin “dizi, sıra, sıralanmış” anlamlarına gelen bir kelimeyle (Saf suresi olarak) isimlendirilmesinin de dayanışma fikrinin önemine dair bir uyarı anlamı taşıdığını belirtir.⁵

Kur’ân-ı Kerim’in birlik ve beraberliğe yaptığı bu vurgu yanında Hz. Peygamber de çeşitli hadislerinde ve uygulamalarında İslâm toplumu açısından bunun ehemmiyetini vurgulamıştır. Buna şu hadis örnek verilebilir: *“Müminlerin birbirlerine olan sevgide, merhamette, şefkat ve yardımda örneği tıpkı bir beden örneği gibidir. O bedenin bir uzvu rahatsızlansa bedenin tamamı uykusuzluk ve ateşte ona ortak olur.”*⁶

Diğer bir hadiste de şöyle buyrulur: *“Müminler tek bir adam gibidir. (Bu adamın) başı ağrırsa bedenin diğer organları ateş ve uykusuzlukta ona eşlik eder.”*⁷

Buna benzer bir başka hadis de şöyledir: *“Müslümanlar tek bir adam gibidir. (Bu adamın) gözü ağrırsa bedenin tamamı rahatsızlanır. Başı ağrırsa bedenin tamamı rahatsızlanır.”*⁸

¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XXIX, 527; Ayrıca bkz. Karaman v.dğ., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, V, 333.

² Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “r-s-s”, s. 202; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XV, 124.

³ Fetih, 48/29.

⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VIII, 11.

⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VIII, 11.

⁶ Müslim, *Birr*, 66, h.no: 2586.

⁷ Müslim, *Birr*, 67, h.no: 2586.

⁸ Müslim, *Birr*, 67, h.no: 2586.

Oldukça veciz ifadelere sahip bu hadisler, Müslümanların birliğinin anlamını ifade etme konusunda büyük değer taşımaktadır. Buna göre İslâm Ümmeti hakkında makbul ve geçerli olan durum bütün unsurları ve zerrelereyle birbirine bağlı yekpare bir beden gibi olmalarıdır. Bu bedenin azaları ayırım kabul etmemektedir. Bir parçasının varlığı, diğer bir parçasının varlığı ve sıhhati ile anlam bulmaktadır. Bir vücudun herhangi bir azası rahatsız olduğunda nasıl ki bütün vücut aynı rahatsızlığı, aynı acıyı duyarsa bir tek müminin -dünyanın öbür ucunda bile olsa- çektiği acıyı, duyduğu ıstırabı diğer mümin kardeşleri de derinden hissederek.¹

İslâm dini, Müslüman toplum hakkında bundan başka herhangi bir ilişki düzeyi kabul etmemektedir. Irkı, cinsi, teninin rengi, lisanı, uyruğu ne olursa olsun bütün müminler kardeşler. Birinin diğerine nispeti elin, ayağın, gözün tüm bedene nispeti gibidir. Bu azaların herhangi birinden vazgeçmek veya onu önemsememek mümkün değildir. Buna rağmen ortada bir kayıtsızlık ve vurdumduymazlık varsa aslında hakiki ve kâmil bir iman da kalmamış demektir. Şöyle ki ana gövdeden kopmuş bir el artık sadece bir et ve kemik yığıdır. Bundan sonra yazı yazamaz herhangi bir şeyi tutamaz bir müddet sonra da çürür gider. Yine böyle bir göz artık göremez çünkü ona görme işlevini veren bedenden kopmuştur. İşte bunun gibi müminler topluluğundan madden ve manen kopanların imanı da kâmil ve değerli bir iman olmaktan çıkar. Bu kimseler bir mümin olarak kendilerinden beklenen fonksiyonları yerine getiremezler.

Yine konuyla ilgili bir başka hadiste de şöyle buyrulur: *“Müslüman’ın Müslüman’a karşı durumu tuğlaları birbirine sıkıca kenetlenmiş bir binanın durumu gibidir. Efendimiz bunu söylerken parmaklarını iç içe geçirdi.”*²

Bu hadis de, Saf suresindeki ifadeyi açıklar mahiyettedir ve diğer hadisler gibi müminlerin birbirlerine karşı hak ve ödevlerinin büyüklük ve önemini ifade etmede ve onları karşılıklı olarak merhamete, lütufkârlığa ve günah ve kötülük içermeyen konularda yardımlaşmaya teşvik hususunda oldukça açıktır.³ Konunun öneminden dolayı Hz. Peygamber parmaklarını birbirine geçirerek, görsel bir anlatıma da başvurmuş ve manayı daha da pekiştirmiştir.

Birlik ve beraberlik Müslümanların dinini ve dünyasını korumada böyle önemli bir güç olunca bölünmüşlük ve tefrikanın da din ve dünyanın her ikisini birden yok edeceği ortadadır. Bu nedenle İslâm, kesin bir dille tefrikadan nehyetmiştir. Çünkü

¹ Gökçe, “İslâm Kardeşliğinin Temelleri”, s. 24.

² Buhârî, Edeb, 36, h.no: 6026; Müslim, Birr, 65, h.no: 2585.

³ Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 120.

tefrika hezimete götüren açık bir yoldur. Müslümanların tüm gücünü bitiren, geriye zarar, ümitsizlik, zillet ve sair sıkıntı ve cefa sebeplerini bırakan tefrikanın ortaya çıkardığı kötü durum başka hiçbir yönden Müslümanların başına gelmemiştir.¹ Bu nedenle Kur’ân-ı Kerim’de olduğu gibi hadislerde de tefrika yasaklanmıştır. Bununla ilgili bir hadis şöyledir: *“Cemaatten ayrılmayın. Tefrikadan önemle sakının. Çünkü şeytan, yalnız kalanla beraberdir ve (cemaat olan) iki kişiden daha uzaktır. Her kim, cennetin özünü istiyorsa, hemen cemaate yapışsın.”*²

Yukarıdaki hadis, Müslümanların birliğinin önemi ile ilgili olarak belîğ bir ifadeye sahiptir. Öyle ki iki kişi dahi olsa Müslümanlar bir arada olmalı ve tefrikadan uzak kalmalıdır. Aksi halde şeytan onları ayartacak, dünyada dirlik ve düzenlerini bozduğu gibi ahirette de mahrumiyete sevk edecektir. Cenneti kazanmanın temel şartı ise birlik ve beraberliktir. Birliği sağlamanın en önemli yollarından olan itaatin önemine de değinen Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kim itaatten dışarı çıkar ve cemaatten ayrılır ve bu halde ölürse, cahiliye ölümü ile ölür.”*³

Yukarıdaki hadis, itaatten ayrılıp tefrikaya meyleden kimseler için ciddi bir tehdit içermektedir. Ancak buradaki cahiliye ölümünden murat, dinsiz gider demek değildir. Cahiliye devri Arapları keşmekeş içinde olup hükümdar falan tanımaz; kimseye itaat etmezlerdi. Amirine itaat etmeyip cemaatten ayrılan bir Müslüman da onlara benzeyeceği için asi olmuş olur.⁴

Ayrıca Medine’ye hicretten sonra, İslâm’la birlikte kabileler ve fertler arasında öteden beri süregelen kavgalar büyük çapta önlenmişti. Ancak zaman zaman çeşitli sebepler yüzünden Müslümanlar arasında huzur bozucu ihtilaf ve çekişmeler çıktığı da oluyordu. Hz. Peygamber bu tür olayları cahiliye zihniyeti olarak değerlendiriyor ve anında önlemeye çalışıyordu. Bununla ilgili bir rivâyet şöyledir: Bir gün Evs ve Hazrec’e mensup bir grup Müslüman bir arada oturup sohbet ederlerken yanlarına uğrayan bir Yahudi, Müslümanların bu şekilde birlik, beraberlik ve sevgi içinde bulunmalarını kısıktı. Cahiliye dönemindeki düşmanlıklarından sonra İslâm sayesinde uzlaşıp barışmalarına öfkelenildi. Sonra bir Yahudi gence, onların yanına giderek, Evs ve Hazrec arasında meydana gelen Buâs Savaşı’nı ve ondan önce meydana gelmiş olan savaşları hatırlatmasını ve bu savaşlar üzerine birbirleri hakkında söylemiş oldukları şiirleri okumasını istedi. Genç adam kendisine verilen görevi yerine getirdi. Bunun

¹ Sâbık, *Fıkhu’s-Sünne*, III, 9-10.

² Tirmizî, *Fiten*, 7, h.no: 2165.

³ Müslim, *İmâret*, 53, h.no: 1848.

⁴ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IX, 19.

üzerine Evs ve Hazrec'e mensup Müslümanlar birbiriyle çekişmeye başladılar. Hatta işi, silaha sarılarak dövüşmek üzere harekete geçmeye kadar götürdüler. Durumu öğrenen Hz. Peygamber olaya müdahale ederek şunları söyledi: *“Ey Müslüman topluluğu! Allah'tan (c.c) sakının. Ben aranızda bulunuyorken, Allah (c.c) sizi İslâm'la şereflendirmiş, onunla size ikramda bulunmuş, cahiliyeden kurtarmış, küfürden uzaklaştırmış ve kalplerinizi birleştirmiş iken, nasıl oluyor da cahiliye davası güderek birbirinize düşüyorsunuz?”* Hz. Peygamber'in bu sözleri üzerine Müslümanlar bunun şeytandan bir ifsad ve vesvese, kendi düşmanlarının bir hilesi olduğunu anladılar. Birbirlerinin boynuna sarılıp ağlaştılar ve derhal kavgaya son verip birbiriyle barıştılar.¹

Böyle bir çekişme, Mustalikoğulları Savaşı'ndan sonra Muhacirler ile Ensâr arasında da meydana gelmiştir. Bu savaş Müslümanların galibiyetiyle sonuçlandıktan sonra, Muhacirlerden ve Hz. Ömer'in (r.a) ücretli seyisi Ğıfar oğullarından Cehcâh b. Mes'ûd ile Ensâr'dan Benî Avf b. el-Hazrec oğullarının müttefiki Sinan b. Vebre el-Cühenî arasında Müreysî' kuyusundan su çekerken kavga çıktı. Bunlar birbirlerine vurdular. Bunun üzerine Sinan b. Vebre el-Cühenî “Yetişin ey Ensâr!” Cehcâh da “Yetişin ey Muhacirler” diyerek Muhacirleri ve Ensâr'ı imdada çağırdılar. Muhacirlerle Ensâr birbirine girecekleri sırada ileri gelen kişiler araya girerek yatıştırıcı konuşmalar yaptılar. Bu arada Hz. Peygamber olay yerine gelerek duruma müdahale etti ve bunun cahiliye halkının davası olduğunu söyledi. Olayın mahiyetini öğrenince de *“Bırakın bunu! Bu kötü bir şeydir.”* buyurdu.²

Yukarıdaki rivâyetler de Müslümanların birlik ve beraberliğinin önemini ve ayrılığın dini ve dünyevi sakıncalarını açıkça ortaya koymaktadır.

2.2.5. Karşılıklı Sevgi, Saygı ve Merhamet

İslâm'ın toplumsal hayatta karşılıklı sevgi ve saygıya ne derece önem verdiği ortadadır. Birbirini sevmenin ve saymanın önemi sürekli vurgulanmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a) eğitimindeki insan sevgisine, başka bir düşüncede rastlamak mümkün değildir. Başta Hz. Peygamber, insanların sevilmesine vasıta olan yolları

¹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II, 413.

² İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, III, 216; İbn Sa'd, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 61; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, II, 81; el-Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ'*, I, 207; Ayrıca bkz. Buhârî, Menâkıb, 8, h.no: 3518; Müslim, Birr, 62, 63, 64, h.no: 2584; Algül, *İslâm Tarihi*, I, 418.

açmış; sevilmemesine yol açan sebepleri de ortadan kaldırmıştır. Bu iki yönlü tedbir, - iyi uygulandığı takdirde- her yönden insanın sevilmesi ve sayılmasını temin edecektir.¹

Sosyal dayanışma, barış ve kardeşliğin olmazsa olmazlarından bir tanesi de fertlerin birbirlerine karşı taşıdıkları içtenlik duygusudur. Toplumsal dayanışmanın psikolojik unsurları arasında yer alan bu hususun İslâmî terminolojideki karşılığı “nasihat” tır. Hz. Peygamber bu hususu o kadar önemsemiştir ki bir hadislerinde “*Din nasihattir; Allah’a (c.c) Peygamber’ine ve Müslümanların yöneticilerine ve bütün inanmışlara karşı duyulan içtenlik hissidir.*”² demek suretiyle dikkatleri bu hususa çekmiştir. Dinin içtenlik hissi olması, aynı zamanda insanın hemcinslerine karşı sevgi dolu olması demektir. Zira sevginin olmadığı yerde samimiyetten ve içtenlikten söz edilemez.³ Bu konunun, özellikle yaşça büyükler ve küçükler karşı alınması gereken örnek tavrın mahiyeti ve önemi ile ilgili olarak Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurur: “*Küçüklerimize merhamet etmeyen, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir.*”⁴

Bir başka hadis de şöyledir: “*Bir genç yaşından dolayı bir ihtiyara hürmet ederse, o yaşlandığında da Allah (c.c) ona hürmet edecek kimseler yaratır.*”⁵

Bu hadislerin ortaya koyduğu manaya göre toplumdaki büyük küçük her bir insan grubundan hak etmiş olduğu sevgi, saygı ve merhamet duygularını esirgemek, İslâm dininin ortaya koymuş olduğu örnek ahlâk ve adap sisteminin dışına çıkmak demektir. Hz. Peygamber’in “*bizden değildir*” sözüyle işaret ettiği gerçek budur. Ayrıca özellikle yaşlı kimselere gösterilecek saygının mükâfatı sadece ahirette değil, ceza ve mükâfat amelin cinsindendir kaidesine de uygun olarak dünyada da verilmektedir. Özellikle merhamet ahlâkına vurgu yapan bir hadis ise şöyledir: “*İnsanlara merhamet etmeyene Allah merhamet etmez.*”⁶

Bir diğer hadiste de şöyle buyrulur: “*Rahman sadece merhametli olanlara merhamet eder. Yerdekilere merhamet ediniz ki göktekiler de size merhamet etsin...*”⁷

Kaydedilen bu hadislerde bütün yaratılmışlara karşı merhametli olmaya teşvik vardır. Bunun kapsamına müminler, kâfirler, daha da ötesi evcil ve yabani bütün

¹ Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (s.a.v)*, Esra Yayınları, İstanbul, 1997, s. 99.

² Müslim, İman, 95, h.no: 55.

³ Özafşar, “Toplumsal Dayanışma ve Kardeşlik”, *İslam’a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, s. 381.

⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 66, h.no: 4943; Tirmizî, Birr, 15, h.no: 1919, 1920, 1921; Hâkim, *Müstedrek*, IV,197, h.no: 7353.

⁵ Tirmizî, Birr, 75, h.no: 2022.

⁶ Tirmizî, Birr, 16, h.no: 1922.

⁷ Tirmizî, Birr, 16, h.no: 1924.

hayvanlar ve bu hayvanların yedirilip içirilmesi, ağır yükler yüklenilmemesi, şayet vurulacak olursa haddi aşmadan vurulması gibi konularda titizlik gösterilmesi dahi girer.¹

Özellikle çocuklara yönelik sevgi ve merhametin önemi ile ilgili Ebû Hureyre'den (r.a) gelen bir rivâyet şöyledir: “Rasûlullah (s.a), Akra' b. Habis et-Temîmî yanında oturuyor vaziyette iken (torunu) Hasan b. Ali'yi öptü. (Bunu gören) Akra' şöyle dedi: “Benim on tane çocuğum var, onlardan hiç birini öpmedim.” Rasûlullah (s.a) ona baktı sonra şöyle dedi: “*Merhamet etmeyen kimseye merhamet olunmaz.*”²

Enes b. Malik'den (r.a) gelen “Rasûlullah (s.a) biz (çocuklar) ın arasına karışır (ve güler yüzle bize latife eder) di. Hatta (kuşu) olan küçük kardeşime: “*Ey Ebu Umeyr! Nüğayr (kuşçağızı) ne oldu.*” der (latife eder) di.”³ rivâyeti de Hz. Peygamber'in çocuklara yönelik sevgi, şefkat, cana yakınlık, güzel ahlâk ve tevazuunu⁴ göstermesi açısından önemlidir.

Yine imanın lezzetini almanın belirtilerinden üç tanesini sayan Hz. Peygamber, bunlardan birinin de “*sevdiği kişiyi Allah (c.c) için sevmek*”⁵ olduğunu vurgulamıştır.

Ayrıca hiçbir gölgenin olmadığı kıyamet gününde Allah'ın (c.c) gölgelendireceği yedi sınıf insan içinden bir sınıfında, “*Birbirlerini Allah (c.c) için sevip buluşmaları da ayrılmaları da Allah (c.c) için olan iki adam*” olduğunu bildirmiştir.⁶ Bu hadis dünya hayatındaki nizam ve huzur yanında ahiretteki ebedi saadet ve kurtuluşun temin edilmesinde de Allah (c.c) için sevmenin ne derece önemli olduğunu vurgular. Bununla ilgili bir başka hadiste de şöyle buyrulur: “*Allah Teâlâ kıyamet gününde şöyle der: Benim celalim için birbirini sevenler nerede? Zatımın gölgesinden başka bir gölge olmayan günde onları kendi gölgemde gölgeleyeceğim.*”⁷

Kardeşlerini sevmeye hususunda önde gitmeyi teşvik eden bir hadiste de şöyle buyrulur: “*Allah (c.c) için birbirini seven iki adamdan en üstünü arkadaşını (onun kendisini sevdiğinden daha) çok sevendir.*”⁸ Yine birbirini Allah (c.c) için seven kimselerin bunu saklamaları doğru değildir, açıklamaları da gerekir. Bununla ilgili hadis şöyledir: “*Bir kimse kardeşini sevdiği zaman, sevdiğini ona haber versin.*”⁹

¹ Mubârekfurî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, VI, 42.

² Buhârî, Edeb, 18, h.no: 5997.

³ Buhârî, Edeb, 81, h.no: 6129.

⁴ Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî lişerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 77.

⁵ Buhârî, İman, 9, h.no: 16.

⁶ Buhârî, Ezân, 36, h.no: 660.

⁷ Müslim, Birr, 37, h.no: 2566.

⁸ Hâkim, *Müstedrek*, IV, 189, h.no: 7323.

⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 123, h.no: 5124; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 189, h.no: 7322.

Sevgiyi paylaşmanın gereğiyle ilgili diğer bir rivâyette şöyledir: Bir adam Hz. Peygamber'in yanında bulunuyordu. Onların yanından başka bir adam geçti. Hz. Peygamber'in yanında bulunan kişi diğer adamı kastederek "Ben bu adamı çok seviyorum ey Allah'ın Rasûlü!" dedi. Hz. Peygamber "*Onu sevdiğini kendisine bildirdin mi?*" diye sordu. Adam da (cevaben) "Hayır" dedi. Hz. Peygamber "*Ona bu durumu bildir.*" dedi. Bunun üzerine adam gitti, sevdiği kişiye yetişt ve "Ben seni Allah için seviyorum." dedi. Diğer adam da "beni kendi rızası için sevdiğin Allah da seni sevsin." dedi.¹

Sevgiyi paylaşmanın teşvik edilmesinin ise hikmeti açıktır. Çünkü insan yapısı ve yaratılışı gereği kafa dengi kimselerle kaynaşmaya meyillidir. İnsan bazen ilk gördüğü kişiyi, ruhları arasındaki ülfet ve uygunluktan dolayı beğenir ve sever. İşte bu durum Hz. Peygamber'in: "*Ruhlar gruplara ayrılmış askerler gibidirler. Onlardan daha önce tanışanlar, dünyada tanışırlar, anlaşılırlar. Daha önce tanışmayanlar kaynaşamazlar.*"² sözünü doğrulamaktadır. Ancak kişi bazen ilk görüşte sevdiği insana olan sevgisini açıklayamaz, gizler. Buna karşılık diğerinin de bundan haberi yoktur. Bu sevginin kardeşlik ve birlik açısından hiçbir kıymeti yoktur. Ne zamanki taraflar birbirlerini sevdiklerini öğrenirlerse işte o zaman ilişkiler güçlenir, öncelikle fertler birbirlerinin tecrübesini paylaşır, sonra da gruplar birbirlerinin tecrübesini paylaşırlar. Böylece toplum birbirine sımsıkı bir şekilde kenetlenip, iyilik ve güzelliklerin egemen olduğu tek bir kitle haline gelir.³ Ayrıca şu da belirtilmelidir ki sevgi göstermek, söz ile olabileceği gibi, ihtiyaç zamanında yardıma koşmak ve hediye vermek gibi sevgiye delalet edecek fiil ve hareketlerle de olur. Çünkü insan, âdeten sevmediğinin yardımına koşmaz ve ona hediye göndermez.⁴

Sevgi ve kardeşlik duygularını güçlendiren bir başka yöntem de bir hadiste şöyle bildirilir: "*Bir kişi diğer bir kişiyi kardeş ve (dost) edinirse, onun ismini, babasının ismini ve nereli ve hangi kabileden olduğunu sorsun. Çünkü bu, muhabbet ve (dostluğun) devamına yarar.*"⁵

Müslümanlar birbirinin kardeşidirler. Din kardeşliğine has bir takım haklar vardır. Buna ayrıca hususi bir dostluk eklenince daha fazla ahlâkî vazifeler terettüp eder. Bu

¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 123, h.no: 5125; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 189, h.no: 7321.

² Buhârî, *el-Edebu'l-Müfred*, s. 310, h.no: 900.

³ Humeydî, Abdülaziz b. Abdullah, *İslam Kardeşliği*, çev. Ahmet Gündüz, Beka Yayınları, ts., s. 66-67; Sevgiyi paylaşmanın diğer faydaları ile ilgili olarak bkz. Azimabadî, Muhammed Şemsülhak, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1415 h., XIV, 21.

⁴ Berki, *250 Hadis Terceme ve İzahı*, s. 8.

⁵ Tirmizî, *Zühd*, 53, h.no: 2392.

vazifeleri ifa edebilmek için, dost edinilen kimsenin kimliğini ve ikamet yerini bilmeye ihtiyaç vardır. Ta ki, icabında yardım, ziyaret, hastalanınca iade ve vefat edince cenazesinde hazır bulunmak; ayrı ayrı mahalde iseler mektuplaşmak mümkün olsun. Bundan başka bu hususları sorup öğrenmek meveddet ve saygı ifade eder. İnsan kalben kuvvetli bir meyil hissetmediği kimseden bu gibi şeyleri sormaz. İşte Hz. Peygamber bu hadiste bunları talim ve tavsiye buyurmaktadır.¹

Hz. Peygamber, Müminler arasındaki sevgi duygusu ile gerçek bir iman arasındaki sıkı ilişkiyi ve bunun ahiret saadeti için hazırlamadaki önemli tesirini bildirirken de şöyle buyurur: *“Canımı elinde tutana yemin ederim ki iman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız.”*²

İslâm kardeşliğinin inşasında ve onun sağlamlaştırılmasında sırf Allah için sevmenin önemine binaen Hz. Peygamber bu kardeşlik anlayışını gerçekleştirenlere Allah'ın (c.c) hazırladığı mükâfatı şöyle haber vermiştir: *“Allah'ın (c.c) kulları arasında bir grup var ki, onlar ne peygamberlerdir, ne şehitlerdir. Üstelik Kıyamet günü Allah (c.c) indindeki makamlarının yüceliği sebebiyle peygamberler de, şehitler de onlara gıpta ederler.”* Orada bulunanlar sordu: “Ey Allah'ın Resulü! Onlar kim, bize haber ver!” Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *“Onlar aralarında ne kan bağı ne de birbirlerine bağışladıkları bir mal olmadığı halde, Allah'ın (c.c) ruhu Kur'ân adına birbirlerini sevenlerdir. Allah'a (c.c) yemin ederim, onların yüzleri mutlaka nurdur. Onlar bir nur üzeredirler. Halk korkarken, onlar korkmazlar. İnsanlar üzüldükçe, onlar üzülmezler.”*³ ve şu âyeti okudu: *“Haberiniz olsun, Allah'ın dostları var ya! Onlara ne korku var, ne de onlar üzülecekler.”*⁴

Allah (c.c) için sevmenin uhrevi mükâfatı (ki bu Allah tarafından sevilme) ile ilgili bir başka rivâyette de şöyle buyrulur: “Bir kişi, bir başka köydeki din kardeşini ziyaret için yola çıktı. Allah Teâlâ o kişiyi gözetlemesi için yolunun üzerine bir melek gönderdi. O şahıs meleğin yanına gelince, melek: “Nereye gidiyorsun?” dedi. O kişi: “Filân kişiyi ziyarete gidiyorum.” cevabını verdi. Melek: “O şahısla aranızda bir akrabalık var mı?” diye sordu. Adam: “Hayır.” cevabını verdi. Melek: “O adamdan elde etmek istediğin bir menfaat mi var?” dedi. Adam: “Hayır!” cevabını verdi. Melek: “Peki öyleyse niçin gidiyorsun?” diye sorunca adam: “Ben onu sırf Allah (c.c) rızası için severim. Onun için ziyarete gidiyorum.” dedi. Bunun üzerine melek: “Ben, Allah'ın

¹ Berki, 250 Hadis Terceme ve İzahı, s. 20-21.

² Tirmizî, İsti'zan, 1, h.no: 2688.

³ Ebû Dâvûd, Büyû, 78, h.no: 3527.

⁴ Yunus, 10/62.

(c.c) sana gönderdiği elçiyim. O kardeşini sırf Allah (c.c) için sevdiğinden dolayı Allah Teâlâ da seni seviyor.” dedi.”¹

Ayrıca Kur’ân-ı Kerim de müminlerin kendi aralarındaki bu örnek tutumuna sıkça vurgu yapar. Örneğin: *“Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler.”*²

Bir başka örnek de şu âyettir: *“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven, müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir.”*³

Kaydedilen bu iki âyette bildirilen hakikat şudur ki müminler, (İslâm ve Müslümanlarla savaştan) kâfirlere karşı oldukça çetin ve onurlu olduğu kadar kendi aralarında merhametli ve mütevazıdır. Bu itaatkârlıktan, uysallık ve yumuşaklıktan kaynaklanan bir sıfattır. Buna göre mümin bir diğer mümine karşı, son derece alçak gönüllüdür. Ona karşı serkeş değildir. Hiçbir zaman zorluk çıkarmaz. Son derece rahat ve uysaldır. Kolaylaştırıcıdır, kardeşinin ihtiyacını karşılamaya büyük özen gösterir. Oldukça hoşgörölü ve şefkatlidir. Müminlere karşı alçak gönüllü olmanın anlamı budur. Müminlere karşı alçak gönüllü olmada bir alçaklık, bir aşağılanmışlık söz konusu değildir. Bu kardeşliktir. Engellerin ortadan kalkması, zorlukların bertaraf edilmesidir. Gönül gönüle karışır, artık başkasına karşı serkeşlik ve ayrılık duygularına yer kalmamıştır. Kişiyi inatçı, isyancı ve kardeşine karşı cimri kılan, toplumdan uzak durmanın ve bağları koparmanın doğurduğu bireyselliktir. Ancak gönlünü mümin topluluğun gönülleriyle birleştiren artık, kendisini engelleyen ve isyan oluşturmaya neden olan duygulardan kurtulur.⁴

Bu örnek ahlâkın zıddı olan küslük ve ayrılığın da İslâm ahlâkında yeri yoktur. Bu konuyla ilgili bir hadiste şöyle buyrulur: *“Cennetin kapıları pazartesi ve perşembe günleri açılır. Allah’a (c.c) hiçbir şeyi ortak koşmayan her kul bağışlanır. Ancak kardeşiyle arasında düşmanlık ve kin bulunan kimse bunun dışındadır. (Bunlar hakkında şöyle) denilir: “Şu iki kişiye barışincaya kadar mühlet verin! Şu iki kişiye barışincaya kadar mühlet verin! Şu iki kişiye barışincaya kadar mühlet verin (bekletin)!”*⁵

¹ Müslim, Birr, 38, h.no: 2567.

² Fetih, 48/29.

³ Mâide, 5/54.

⁴ Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur’ân*, III, 300.

⁵ Müslim, Birr, 35, 36, h.no: 2565.

Bir başka hadis de şöyledir: “*Hiç kimseye kardeşi ile üç geceden fazla küs kalması helal olmaz. (Şayet) karşılaşırılar da birbirlerinden yüz çevirirlerse (bilsinler ki) ilk selam veren en hayırlı olandır.*”¹

Görüldüğü gibi hadisler, küslük ve ayrılığı açıkça yasaklamıştır. Özellikle, böyle bir küslük durumunda ilahi bağışlanmadan mahrum kalınacağına bildirilmesi konunun ehemmiyetini ortaya koyması açısından önemlidir.

2.2.6. Yardımlaşma

Yardımlaşma, toplumsal görevlerimizden biri, toplum içinde yaşamının gerektirdiği ahlâkî bir davranıştır. Yardımlaşma yardım eden ile edilenlerin ilişkilerinden doğan hayırlı bir iştir. Dinimiz, yardımlaşmaya büyük önem vermiştir. Kur’ân’da ve hadislerde yardımlaşma sadece teşvik edilmemiş, aynı zamanda emredilmiştir. İnsanlar arasındaki ilişkiler, yardımlaşma ile gelişir, dinimizin kazandırdığı kardeşlik duygusu da yardımlaşma ile güçlenir. Kur’ân-ı Kerim’de, “*iyilik ve (Allah’ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın.*”² buyrulurken, yardımlaşmanın ilkesi verilmekte ve sınırları çizilmektedir. Buna göre insanlar, ancak iyi olan işlerde ve kötülüklerden sakınmak için birbirleriyle yardımlaşmalıdırlar.³

Maide suresinin, zikretmiş olduğumuz bu âyetinde dinin kutsal değerlerinin çiğnenmesi yasaklanmış, ardından intikam duygularının insan haklarına tecavüze sebep olmaması gerektiği bildirilmiş; Müslümanların iyilik ve takva hususunda birbirlerine yardım etmeleri; günah işlemek, intikam almak, düşmanlık gütmek, insan haklarını çiğnemek gibi amaçlara yönelik faaliyetlerinde birbirlerine yardım etmemeleri ve Allah’a (c.c) karşı saygılı olmaları buyrulmuş; aksi takdirde uğrayacakları azabın şiddetli olacağı haber verilmiştir. Şüphesiz yardımlaşma ve dayanışma sosyal hayatın bir gereğidir. Ancak bu yardımlaşma, hukuk ve ahlâk kurallarına, insanlığın, İslâm dinince de benimsenen ortak değerlerine aykırı olmamalıdır. Hukuk ve ahlâk ilkeleri gözetilmeden yapılan yardımlaşmaların İslâm nazarında hiçbir değeri yoktur; aksine İslâm haksızlığa yardımı zulüm sayar ve engellenmesini ister. Hz. Peygamber, “*Zalim de olsa mazlumda olsa kardeşine yardım et!*” buyurunca, “Ey Allah’ın Rasûlü!

¹ Buhârî, Edeb, 62, h.no: 6077; İsti’zân, 9, h.no: 6237.

² Mâide, 5/2.

³ Uysal, *İslam’a Giriş Gençliğin İslam Bilgisi*, İnsanlara karşı görevler, s. 360-361.

Kardeşim mazlum ise yardım ederim, zalim ise nasıl yardım edeyim?” diye sorulmuş, Rasûlullah da “*Onu zulmetmekten engellersin, senin ona yardımın budur.*”¹ cevabını vermiştir.²

Oysa Kur’ân’ın indiği dönemde hem Arap toplumunda hem de o zamanki hemen hemen bütün yeryüzü toplumlarında, yardımlaşma ve dayanışma hususunda hak ve adalet kavramlarının hiçbir belirleyici etkisi yoktu. Maddi çıkar ve menfaatler özellikle de kavmiyetçilik duygusu, kayıtsız şartsız bir birliktelik ve yardımlaşma ölçütü idi. Özellikle İslâm’dan önceki Arap toplumunda, kan yoluyla yakınlık bağı, kan ilişkilerinin çok mühim oluşu üzerine bina edilmiş olan ve bir kişinin haklı ya da haksız olsunlar kavimdaşlarından yana olmasını zorunlu kılan o yakıcı haysiyet duygusu, kişinin kendi kavmine olan sevgisi, başkalarına dil uzatma; işte bunlar, cahiliye insanların kişisel değerleri ölçmekte kullandıkları nihai kriterlerdir. Putperestlik devrinde kavmiyetçiliği aşan bir iyi ölçüsü hiç yok gibi gözükmektedir.³

İslâm dini ise, birey ve toplum arasında bir ayrılık ve rekabet değil, birlik ve bütünlük olduğunu kabul eder. Bireyin mutluluğu, bir bütün olarak toplumun mutluluğuna, toplumun mutluluğu da tek tek bireylerin mutluluğuna bağlıdır. Toplumda bir kısım insanlar rahat ve refah içinde bir hayat sürerken diğerlerinin sıkıntı, acı ve darlık içerisinde bulunmaları, toplum barışını ve düzenini tehdit eden büyük bir sorundur. Zayıf ve kimsesizlerin ezildiği, para ve gücün her şeyi belirlediği bir toplumsal düzen, İslâm’ın en çok karşı çıktığı düzendir. Ahlâkî ilkelere dayalı adaletli bir toplumsal düzen fikri, Kur’ân’ın ilk inen âyetlerinin başta gelen konularından birini oluşturuyordu. Allah’a (c.c) ve ahirete imanın yanı sıra, toplumdaki zayıf ve çaresizlere yardım yükümlülüğü, Müslümanlığın temel şartı olarak sunulmuştur. Toplumsal sorunlara sırtını dönen, yalnızca bireysel olgunlaşma ve huzuru amaçlayan bir dindarlık anlayışı İslâm’ın özüne aykırıdır. Toplumsal bilinç, insanlar arası ilişkiler, ötekileri gözetme ve dünya zenginliklerini paylaşma, İslâm inancının ayrılmaz unsurlarıdır. Kur’ân’da pek çok yerde, imanın hemen yanı başında “güzel iş ve davranışlar” dan (sâlih amel) söz edilir. Buradaki güzel iş ve davranışların çoğu, toplumsal nitelikli görev ve hizmetlerdir.⁴

İslâm dininin öngördüğü toplumsal düzende sosyal adaletin tam anlamıyla mevcut olduğu ve her hak sahibinin hakkına kavuştuğu görülmektedir. Ancak hayatın doğal bir

¹ Buhârî, Mezâlim, 4, h.no: 2444; İkrâh, 7, h.no: 6952.

² Karaman v.dğ., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, II, 208.

³ İzutsu, *Kur’ân’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 88.

⁴ Hökelekli, Hayati, “İslâm’ı Bilmek”, *İslam’a Giriş Gençliğin İslam Bilgisi*, s. 216.

getirisi olarak bazı insanlar fazladan bir ilgi ve yardıma muhtaçtır. Dul ve yetimler, fakir kimseler her toplumda öncelikle el uzatılması gereken kimselerdir. Bunlarla ilgili olarak da Hz. Peygamber şöyle buyurur: *“Dul ve fakirlere yardım eden kimse, Allah (c.c) yolunda cihat eden veya gündüzleri (nafile) oruç tutup, gecelerini (nafile) ibadetle geçiren kimse gibidir.”*¹

Hadiste zikredilen özellikle dul hanımlar, geçimini sağlayan bir eşinin olmaması sebebiyle şiddetli ihtiyaç ve yokluk içerisindeyler. Bunlara ve diğer fakir kimselere yapılan maddi ve manevi yardımlar Allah yolunda cihad, nafile oruç ve gece namazı gibi ibadetlerle denk tutulmuştur. Çünkü insanın doğasında mal sevgisi vardır. Onu bu yolda harcamak, nefse muhalefet etmek ve Allah rızasını aramak anlamına gelir.²

Özellikle yetimlere yapılan yardım ve iyiliğin kişinin ahiret mutluluğunu temin etme noktasındaki önemini gösteren bir rivâyet şöyledir: Sehl b. Sa'd (r.a) demiştir ki: *“Peygamberimiz işaret parmağı ve orta parmağıyla işaret ederek: “Gerek kendisine ve gerekse başkasına ait herhangi bir yetimi görüp gözetmeyi üzerine alan kimse ile ben, cennette işte böyle yan yanayız.” dedi.”*³

Yetimi koruyanların ahiretteki durumu ile ilgili bir başka rivâyet de şöyledir: *“Bir kimse, Müslümanların arasında bulunan bir yetimi alarak yedirip içirmek üzere evine götürürse, affedilmeyecek bir suç işlemediği takdirde, Allah Teâlâ onu mutlaka cennete koyar.”*⁴

Yetimin, iyi muamele edildiği sürece bulunduğu eve ve aileye değer ve üstünlük kattığını aksi durumda ise bu değerın kaybedildiğini bildiren bir hadis de şöyledir: *“Müslümanların evleri içinde en hayırlı ev, içerisinde bulunan yetime iyi muamele edilen evdir. Müslümanların evleri içinde en kötü ev de içerisinde bulunan yetime kötü muamele edilen evdir.”*⁵

Bu hadislerde zikredilen, yetimin işlerini üzerine alma eylemi, geçim, giyim, tedip, terbiye ve bunun dışındaki diğer bazı faaliyetleri kapsar. Yine bunun fazileti, yetimi kendi öz malıyla geçindiren kimse hakkında geçerli olduğu gibi şer'î velâyet yoluyla yetimin kendi malını kullanarak ona bakan kimse hakkında da geçerlidir.⁶

¹ Buhârî, Nafakât, 1, h.no: 5353; Müslim, Zühd, 41, h.no: 2982; Tirmizî, Birr, 44, h.no: 1969; Nesâî, Zekât, 78, h.no: 2575.

² Mubârekfurî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, VI, 89.

³ Buhârî, Talâk, 25, h.no: 5304; Edeb, 24, h.no: 6005; Müslim, Zühd, 42, h.no: 2983; İbn Mâce, Edeb, 6, h.no: 3680; Ebû Dâvûd, Edeb, 132, h.no: 5150; Tirmizî, Birr, 14, h.no: 1918.

⁴ Tirmizî, Birr, 14, h.no: 1917.

⁵ İbn Mâce, Edeb, 6, h.no: 3679.

⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, XVIII, 89-90.

Ayrıca İslâm dini insana ve topluma faydalı olma ve yardımseverlik konusunda büyük küçük hiç bir eylemi göz ardı etmemiştir. Öyle ki birçok toplumda ve düşünce sisteminde adı bile anılmayan küçücük faydalı eylemler İslâm dininde inanç ve ideallerle doğrudan alakalı olarak görülmüştür. Örneğin bununla ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurur: “*İman yetmiş küsur bölümdür; En üstte 'Allah'tan (c.c) başka ilâh yoktur' sözünü kabul etmek ve en altta 'insanlara sıkıntı veren bir nesneyi yoldan çekmek/kaldırmak' bulunmaktadır, hayâ da imanın bir parçasıdır.*”¹

Bir başka hadis de şöyledir: “*Kardeşinizin yüzüne gülmeniz size sadaka sevâbı kazandırır. İyi şeyleri emredip kötülüklerden sakındırmak sadaka sevâbı kazandırır. Yabancı bulduğu bir bölgedeki kimseye yol gösterip yardımcı olmak sadaka sevâbı kazandırır. Gözünden rahatsız olan bir kimseye yardımcı olmanız sizin için yine sadaka sevâbı kazandırır. Yollardan insanların gelip geçmesine engel olabilecek taş, kemik, diken gibi şeyleri kaldırmak da yine sadaka sevâbı kazandırır. Kendi kabından ihtiyacı olan bir kimsenin kabına bir şeyler boşaltıvermek de yine sadaka sevâbı kazandırır.*”²

Kaydedilen bu hadisler, yoldan eziyet verici şeyleri kaldırmanın faziletini bildirme hususunda açıktır. Eziyet veren bu nesnenin bir ağaç, dikenli bir dal, tökezletip düşürecek bir taş, bir pislik, bir leş yahut bunların dışındaki herhangi bir nesne olması arasında fark yoktur. Ayrıca bu hadislerde Müslümanlara faydalı olacak veya onlardan zararı kaldıracak her işin değerine de işaret vardır.³

2.2.7. Her Türlü Karşılıklı Zarardan Kaçınma

Kur’ân ve sünnetin, toplumsal birliği, sevgi ve kardeşlik bağlarını koruma amacıyla ortaya koyduğu esaslardan biri de, toplum bireylerinin birbirlerine zarar vermesi anlamına gelen her türlü davranışı yasaklamasıdır. Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber’in: “*Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur.*”⁴ hadisi genel bir prensip ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla ferdi çıkarlar uğruna cemiyet menfaatlerini çiğnemek, görevi kötüye kullanmak, başaramayacak vazifeleri deruhte etmek, muhtaç toplum kesiminin zekât, fakir akrabanın nafaka hakkını vermemek, anaya babaya saygı göstermemek, ikramda

¹ Müslim, İman, 58, h.no: 35.

² Tirmizî, Birr, 36, h.no: 1956; Özellikle insanlara zarar verecek birtakım nesneleri yoldan kaldırmanın fazileti ile ilgili diğer bazı hadisler için bkz. Müslim, Birr, 127, 128, 129, 130, h.no: 1914; Tirmizî, Birr, 38, h.no: 1958.

³ Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 148.

⁴ Malik b. Enes, *Muvatta*, Akdiye, 31, h.no: 2758; İbn Mâce, Ahkâm, 17, h.no: 2340, 2341.

bulunmamak, faiz ve rüşvet almak, karaborsacılık yapmak, kamu veya şahıs menkul ve gayrimenkullerini zimmete geçirmek, gasp etmek, ilgililerini zarara uğratacak şekilde sözleşmeleri ihlal etmek, bayatı taze, çürüğü sağlam göstermek, eksik ölçüp tartarak mal satmak, mahsul ve mamulleri reklam ettirilen vasıfta piyasaya sürmemek, aldatmak, sövmek, dövmek, kalp kırmak, arkadan çekiştirmek, jurnal etmek, yalan söylemek, haksız yere baskıda bulunmak, gayrın yararına engel olmak gibi fertlere veya topluma zarar verecek söz, iş ve davranışları İslâm dini şiddetle yasaklamıştır. Çünkü İslâm dininde kişiyi kötülerden kılacağı, maddi ve manevi buhranlar tevhit edeceği açıklanan ve ahiret azabına maruz bırakacağı bildirilen en büyük suç, en azim günah fert ve cemiyet haklarına tecavüzdür.¹

İslâm dinindeki birçok ahlâkî, hukuki, ticari, ekonomik ve toplumsal düzenlemenin temelinde bu tür tecavüzleri önleme ve böylelikle bireyler arasında doğması muhtemel husumet ve dargınlıkları en başından engelleme hedefi vardır.

Müslümanların karşılıklı olarak birbirlerine zarar vermesini yasaklayan bir başka hadis de şöyledir: *“Birbirinize haset etmeyiniz, almayacağınız bir malın fiyatını alıcıyı zarar sokmak için arttırmayınız, birbirinize buğz etmeyiniz, birbirinize sırt dönmeyiniz, birbirinizin alışverişi üzerine alışveriş yapmayınız, ey Allah’ın kulları kardeş olunuz! Müslüman Müslüman’ın kardeşidir, ona zulmetmez, onu düşmanları karşısında yalnız ve sahipsiz bırakmaz, onu küçük görmez -Hz. Peygamber göğsüne işaret ederek üç defa “takva buradadır” dedi- kişiye kötülük olarak Müslüman kardeşini küçük görmesi yeterlidir. Tüm Müslümanların kanı, malı ve ırzı diğer Müslümanlara haramdır.”*²

Yukarıdaki hadiste nehyedilen “tenacüş” yani bayi ile müşteri arasına girerek ve kendisini alıcı gibi göstererek müşteriyi kandırıp fiyatı yükseltmeye çalışmak³ böylece aslında alınmayacak bir malın fiyatını alıcıyı zarara sokmak için kasten arttırmak ve insanların birbirlerinin alışverişi üzerine alışveriş yapması veya da bitmiş bir pazarlığa müdahale ederek müşteriyi mağdur etmek, kin ve nefret duygularını yaygınlaştıracığı için yasaklanmıştır. Bununla ilgili Ebû Hureyre’den gelen kapsamlı bir rivâyet şöyledir: “Rasûlullah (s.a) şehirlinin köylü adına alış-veriş yapmasını, alıcı olmadığı halde alıcı imiş gibi görünüp yüksek fiyat vererek fiyat artırmayı, iki kimsenin başlattığı alış-veriş muamelesi kesinlik kazanıp tamamlanmadan bir başkasının aynı mal üzerinde alış-

¹ Demircan, Ali Rıza, *Süleymaniye Minberinden İslam Nizamı*, Otağ Matbaası, İstanbul, 1978, II, 249.

² Müslim, Birr, 32, h.no: 2564; Ayrıca bkz. Buhârî, Edeb, 57, h.no: 6064, 6065; 58, h.no: 6066.

³ Miras, *Sahîh-i Buhari Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, VI, 457.

verişe girişmesini, bir kız istetilmiş iken ona talip olmayı, bir kadının, -kız kardeşinin kabındaki almak için- kocasından onu boşamasını talep etmesini yasakladı.”¹

Kaydedilen bu rivâyette, yukarıda sayılan mahzurların aynısını doğuracağı için ek olarak, karaborsa amaçlı simsarlık,² dünür olma hususundaki tecavüzler ve insanların refah ve mutluluğuna göz dikerek yuva yıkma gibi kötü davranışlar yasaklanmıştır. Hadisin son bölümündeki “*kız kardeşinin kabındaki almak için*” ifadesi mecâzi bir anlatımdır. Yabancı bir kadının bir erkekten, eşini boşayıp kendisi ile evlenmesini istemesi böylelikle onun nafakasının, iyiliklerinin, güzel geçiminin ve buna benzer, boşanan kadının sahip olduğu diğer bazı imkânların kendisinin olmasını istemesi bu şekilde ifade edilmiştir.³

İnsanların kardeşçe yaşamaları için, birbirlerini korkutacak, şüphelendirecek hareketlerden kaçınmaları da gerekir. Bu sebepten Hz. Peygamber mescid, pazar yeri vb. gibi insanların toplu bulunduğu yerlerde oklarla dolaşan kimselere, dikkatli olmalarını, bunları zarar vermeyecek şekilde tutmalarını emretmiştir.⁴ Bununla ilgili hadiste şöyle buyrulur: “*Yanında ok varken mescitlerimize veya çarşı-pazarımıza uğrayan kimse, Müslümanlardan herhangi birine onlardan bir zarar gelmemesi için, okunun ucunun demirlerini eliyle tutsun.*”⁵

Müslümanların, şaka yapma veya da herhangi bir gerekçe ile silah vb. aletleri din kardeşlerine doğrultması da yasaklanmıştır. Aksi takdir de dünyevi ve uhrevi anlamda telafisi zor hatta imkânsız bazı kötü sonuçlar ortaya çıkabilir. Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurur: “*Sakin sizin biriniz silâhını (çıkarıp da din) kardeşine işaret etmesin! Çünkü işaret eden kimse bilmez, belki şeytan eline hız verip çeker de (din kardeşini vurur) bu suretle cehennemden bir çukura yuvarlanır.*”⁶

Bu manayı ifade eden bir diğer hadis de şöyledir: “*Her kim bize karşı silah taşırsa o kimse bizden değildir.*”⁷

Yukarıdaki hadisin manası, diğerlerindeki kaza eseri yaralamadan farklı olarak, haksız yere Müslümanlarla harp etmek ve onları öldürmek için silah taşıyan kimse bizim yolumuzda değildir, demektir. Çünkü bir Müslüman’ın din kardeşi üzerindeki hakkı, ona karşı silahlanarak öldürmeye çalışması ve bu suretle onu korkutması değil

¹ Buhârî, Büyû, 58, h.no: 2140; Müslim, Nikâh, 38, h.no: 1408.

² Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, VI, 456.

³ Nevevî, *el-Minhâc*, IX, 167.

⁴ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (s.a.v)*, s. 101.

⁵ Buhârî, Salât, 67, h.no: 452; Fiten 7, h.no: 7075; Müslim, Birr, 123, 124, h.no: 2615.

⁶ Buhârî, Fiten, 7, h.no: 7072.

⁷ Müslim, İman, 161, 162, 163, 164, h.no: 98, 99, 100, 101.

bilakis ona yardım etmesi ve onun namına düşmanlarıyla çarpışmasıdır.¹ Buna benzer bir başka hadiste de şöyle buyrulur: *“Mümine zarar veren veya ona tuzak kuran melundur.”*²

Kur’ân âyetleri de ticari ve hukuki hayatta olması muhtemel karşılıklı zararları birçok yerde yasaklamıştır. Buna şu âyet örnek verilebilir: *“Eksik ölçüp tartanların vay haline ki onlar, insanlardan ölçerek aldıklarında noksansız alırlar. Kendileri onlara ölçtüklerinde veya tarttıklarında eksiltirler.”*³

Bir diğer örnek de şu âyettir: *“Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir.”*⁴

Yukarıdaki ayetteki “bâtıl” ifadesi, İslâm kanunlarına, prensiplerine aykırı olan yanlış ve gayri ahlâkî her şeyi ihtiva eder. “Ticaret”, alışveriş, endüstri vs. de olduğu gibi kâr, kazanç vb. faydalar için yapılan karşılıklı alışveriş akitleridir. Bu şekilde bir taraf, hizmetin karşılığını ödeyen karşı tarafın ihtiyaçlarını gidermiş olur. “Karşılıklı anlaşma” sözü, bu alışverişlerin korkutma ve tehdit ile değil, karşılıklı anlaşma ile yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Örneğin, faiz ve rüşvette de, karşılıklı anlaşma varmış gibi görünse de ihtiyacı olan tarafın, şartların zorlamasıyla bu anlaşmayı kabul ettiği ortadadır. Kumarda ise iki taraf da “kazanma” ümidi ile avunmaktadır. Aksi takdirde taraflardan biri kaybedeceğini bilse oynamaz. İçinde hile bulunan her iş de böyledir. Dolandırılan kişi, o işte hile olmadığı inancıyla kandırılmaktadır. Eğer kandırılacağını bilse, hiçbir zaman o anlaşmayı kabul etmez. *“Kendi kendinizi öldürmeyin”* ifadesi bir önceki âyetin devamı olabilir veya kendi başına apayrı bir âyet de olabilir. Birinci ihtimali kabul edersek şu anlama gelir: Haksız olarak başkalarının malını alanlar, gerçekte kendi sonlarını hazırlamaktadırlar. Çünkü böyle kötü işler, sosyal düzeni öyle bir bozar ki, sonunda kişi kendisi de bu kötü sonuçlardan kurtulamaz ve ahirette de mutlaka elem verici bir azapla karşılaşır.⁵ Bu manayı pekiştiren, aynı zamanda rüşveti de yasaklayan bir başka âyette ise şöyle buyrulur: *“Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından*

¹ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I, 405.

² Tirmizî, *Birr*, 27, h.no: 1941.

³ Mutaffin, 83/1-3.

⁴ Nisâ, 4/29.

⁵ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, I, 353.

bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hâkimlere (idarecilere veya mahkeme hâkimlerine) vermeyin.”¹

Bu âyetten hem kazanç hem de harcama faaliyetlerinin meşru zeminde yürütülmesi şeklinde genel bir ilke çıkmakta; haksız menfaat sağlamak, maddi veya manevi bir karşılık elde etmek için iş başındakilere mal (veya para) vermek yasaklanmaktadır. Bu şekilde çıkar elde etmek için yetkili kişilere menfaat sağlamaya rüşvet denir. Helal ve meşru yollardan kazanıp harcamayı emreden genel hükümlü başka birçok âyet ve hadis rüşvet yasağını da kapsamakla birlikte, bu âyette ve bazı hadislerde² rüşvet özellikle söz konusu edilerek yasaklanmış, hatta hadislerde buna tevessül edenler lanetlenmiştir.³

Adaleti çarptırarak insanların hakkını gasp etmenin bir yolu hâkimlere rüşvet vermek olduğu gibi diğer bir yolu da yalancı şahitliktir. Kur’ân-ı Kerim örnek Müslümanların özelliklerini sayarken bu sapkınlıktan uzak durduklarını da şöyle ifade eder: *“(O kullar), yalan yere şahitlik etmezler, boş sözlerle karşılaştıklarında vakar ile (oradan) geçip giderler.”⁴*

Müslümanları aldatıp onlara zarar vermeyi yasaklayan bir rivâyet de şöyledir: Rasûlullah (s.a) (bir gün pazarda) bir buğday sergisine uğradı. Elini buğday yığınının içine daldırınca parmaklarına rutubet değdi. (Bunun üzerine satıcıya) *“Bu (ıslaklık) ne ey ürün sahibi?”* diye sordu. (Adam): *“Yâ Rasûlallah! Yağmur vurdu”* dedi. (Hz. Peygamber de şöyle) dedi: *“İnsanların görüp (aldanmaması) için o (ıslak kısmı) ekinin üstüne çıkarman gerekmez miydi? (Bizi) aldatan, bizden değildir.”⁵*

Çeşitli konulardaki zararlardan sakındırmayı da içeren diğer bir rivâyet ise şöyledir: *“(İnsanı) helâk eden şu yedi şeyden kaçının. ‘Onlar nelerdir ya Rasûlullah!’ Dediler. Bunun üzerine: Allah’a (c.c) şirk koşmak, sihir, Allah’ın (c.c) haram kıldığı cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, suçsuz ve namuslu mümin kadınlara iftirada bulunmak buyurdu.”⁶*

Bir başka hadiste de şöyle buyrulur: *“Allah’a (c.c) ve ahiret gününe iman eden kimse, komşusuna eziyet etmesin. Allah’a (c.c) ve ahiret gününe iman eden misafirine*

¹ Bakara, 2/188.

² Ebû Dâvûd, Akdiye, 4, h.no: 3580; Tirmizî, Ahkâm, 9, h.no: 1336, 1337.

³ Karaman v.dğ., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I, 289.

⁴ Furkan, 25/72.

⁵ Müslim, İman, 164, h.no: 102.

⁶ Buhârî, Vasâât, 23, h.no: 2766; Müslim, İman, 145, h.no: 89.

*ikramda bulunsun. Allah’a (c.c) ve ahiret gününe iman eden kimse, ya hayır söylesin veya sussun.”*¹

2.2.8. Selâmlaşmak

Mana itibariyle, bir işten kurtulmak, ayıp, afet, noksanlık, acizlik, hastalık vb. şeylerden beri olmak anlamındaki “s-l-m” kökünden türeyen selâm, Allah’ın (c.c) ismi olarak insanlara arız olan ayıp, kusur, eksiklik, afet, hastalık, acizlik, ölüm vb. şeylerden beri olan; yaratıklarını afet ve belalardan kurtaran, zulmetmeyen, güven arayanları güvene erdiren demektir.² Selâmlaşma cümlesinde ise tıpkı “Allah seninle beraber olsun, Allah sana yar olsun” cümlelerinde olduğu gibi “Allah’ın (c.c) selam ismi senin üzerinde olsun yani onun koruması altında ol” anlamını ifade etmektedir. Bir diğer mana da selamet yani esenliktir. Her zaman esenlik içinde ol anlamına gelir.³

Toplumsal hayatın olduğu hemen her yerde insanların karşılaştıklarında veya ayrılırken birbirleri hakkında çeşitli dilek ve temennilerde bulundukları malumdur. Bu, adeta medeni hayatın vazgeçilmez bir eylemidir. Çeşitli milletler, kültür ve inanç çevrelerinde bu temennilerin farklı cümle ve kelimelerle ifade edildiği görülmektedir.

Cahiliye devrinde de çeşitli sözlerle selâmlaşma yapılır, ama selâmlaşmada köleliğin ve sınıf farkının izleri görülürdü. Selâm vermek mecburiyetinde olanlar, verirken bir takım kayıtlara bağlı bulunanlar köleler, zayıflar ve garipler olurdu. İslâm dini getirdiği eşitlik ve fazilet anlayışına uygun olarak bir selâmlaşma adabı oluşturdu. Sünnet ve örf bunun verilmesini “esselâmu aleyküm” veya “selâmun aleyküm”, alınışını da “aleykümselâm, aleyküm selâm ve aleykümselâm ve rahmetullah ve berekatuh” şeklinde belirledi.⁴ Böylelikle tabilerinin her alandaki fiil ve söylemlerine yön veren İslâm dini bu en mühim insani ve medeni görev ile ilgili olarak ta en ideal bir kalıp ve tarzı ortaya koymuştur.

Selâmlaşma için seçilen bu kelime öyle güzel ve yerindedir ki onun içerdiği anlamı veren başka bir kelime bulmak adeta imkânsızdır. Selâm esenlik temennisi, dirlik dileği ve barış ilanıdır. Selâm veren kimse, selâm verdiği muhatabına karşı kendisinin Müslüman olduğunu, selâm vermek suretiyle onunla barış içinde bir diyalog

¹ Buhârî, Edeb, 31, h.no: 6018, 6019; 85, h.no: 6136; Müslim, İman, 74, 75, h.no: 48; Ebû Dâvûd, Edeb, 133, h.no: 5154.

² Canbulat, Mehmet, “Selâm”, *Dini Kavramlar sözlüğü*, s. 586; Ayrıca bkz. Tatlısu, Ali Osman, *Esmâü’l-Hüsna Şerhi*, Başak Yayınları, ts., s. 47.

³ Nevevî, *el-Minhâc*, XIV, 125.

⁴ Karaman v.dğ., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, II, 107-108.

ve iletişime hazır olduğunu bildirir.¹ Allah Teâlâ'nın Müslümanların selamlaşmasında bu lafzı seçmesinin bir anlamı da onların dininin barış ve güven dini olduğunu ve yine Müslümanların barış ehli ve barışsever kimseler olduğunu hissettirmektir.² Bu büyük ve önemli etkilerinden dolayı Hz. Peygamber selâmlaşmayı Müslüman'ın Müslüman üzerindeki haklarından biri olarak saymıştır.³

Selâmın bu tarzının belirlenmesi ile ilgili rivâyet ise şöyledir: *“Allah Teâlâ Âdem'i yaratınca ona: Git şu oturmakta olan meleklerle selâm ver ve senin selâmına nasıl karşılık vereceklerini de güzelce dinle; çünkü senin ve neslinin selâmı bu şekilde olacaktır, buyurdu. Hz. Âdem meleklerle: es-Selâmü aleyküm, dedi. Melekler: es-Selâmü aleyke ve rahmetullâh, karşılığını verdiler. Onun selâmına 've rahmetullah'ı ilâve ettiler.”*⁴

Kur'ân-ı Kerim'e göre Melekler ve cennet bekçileri cennete giren müminlere bu tarzda selâm verecekleri gibi müminlerin cennette birbirlerine verecekleri selâmda bu şekildedir. Örneğin:

*“Cennetliklerle cehennemlikler arasında bir perde vardır. A'raf üzerinde de, her iki taraftakileri simalarından tanıyan kişiler vardır. Bunlar cennetliklere: “selâmun aleyküm” (selâm olsun size) diye seslenirler. Bunlar henüz cennete girmemiş, fakat girmeyi arzu eden kimselerdir.”*⁵

Selâmın bu tarzını ortaya koyan bir diğer âyet de şöyledir: *“Rablerinden korkanlar da bölük bölük cennete sevk edilmektedir. Nihâyet oraya vardıkları zaman kapıları açılır ve bekçileri onlara: "Selâmun aleyküm" (Selâm sizlere), ne hoşsunuz! Ebedî olarak içinde kalmak üzere haydi girin oraya!" derler.*⁶ *“(Melekler:) Sabrettiğinize karşılık “selâmun aleyküm” (size selâm olsun!) Dünya yurdunun sonu (cennet) ne güzeldir! (derler).”*⁷

Ayrıca Hz. Peygamber'den iman edenlere selâm verirken de bu tarzda selâm vermesi istenmiştir: *“Âyetlerimize inananlar sana geldikleri zaman onlara şöyle söyle: “Selâmun aleyküm” (Selâm olsun size!) Rabbiniz rahmeti kendi üzerine yazdı. Sizden*

¹ Erul, Bünyamin, *Hadislerin Dili İlk Hadis Belgesi Hemmâm'ın Sahifesi*, TDV Yayınları, Ankara, 2009, s. 186.

² Sâbık, *Fıkhu's-Sünne*, III, 5.

³ Buhârî, Cenâiz, 2, h.no: 1240; Müslim, Selâm, 4, 5, h.no: 2162.

⁴ Buhârî, İsti'zan, 1, h.no: 6227.

⁵ A'râf, 7/46.

⁶ Zümer, 39/73.

⁷ Ra'd, 13/24.

her kim bilmeyerek bir kötülük işleyip de sonra arkasından tevbe eder, kendini düzeltirse, muhakkak ki O, bağışlayan, esirgeyendir.”¹

Bunun dışındaki herhangi bir tarzın makbul olmadığı da şu şekilde ifade edilir: *“Onlar sana geldikleri zaman seni, Allah'ın selâmlamadığı bir tarzda selâmlıyorlar.”²*

İnananların selâmı alma adabıyla ilgili olarak ta şöyle buyrulur: *“Siz bir selâm ile selâmlandığınız zaman, siz de ondan daha güzeliyle karşılık verin veya verilen selâmı aynen iade edin. Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını gereği gibi yapandır.”³*

Bu ve bir önceki âyette “selâm” diye tercüme edilen tahiyye, hayat kelimesiyle aynı kökten olup lügat manası itibariyle “sağlık, uzun ömür dilemek” demektir. Tefsirciler buradaki tahiyye buyruğunu üç şekilde açıklamışlardır: a) Hapşıranın “elhamdülillah” demesiyle başlayan karşılıklı dualar; b) Hediye verene hediye ile mukabele; c) Selâm verip almak. Tahiyye kelimesi daha ziyade bu üçüncü manada kullanılmıştır.⁴

İnananların sevgi ve kardeşlik bağlarını güçlendirme noktasında ise selâmlaşmanın çok önemli bir yeri vardır. Hz. Peygamber bunu şöyle ifade eder: *“Canım kudret elinde olan Allah'a (c.c) yemin ederim ki sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmı yayınız!”⁵*

Bu hadis, İslâm toplumundaki sevgi bağlarının, neredeyse iman kadar önemli olduğunu bildirmektedir. Toplumsal yapının sağlamlığı için bu kaçınılmazdır. Hadisteki “ifşa” kelimesinin anlamı dağıtmak ve yaymaktır. Bu cümle tanıdık olsun olmasın bütün Müslümanlara adeta saçarcasına bol bol selâm vermeye teşviktir. Selâm vermek birleşip kaynaşmanın ve sevgi celbinin en başta gelen sebeplerindendir. Müslümanların birbirleriyle tanışmaları ve kendilerini başka milletlerden ayıran şiarlarını meydana çıkarmaları onun ifşası sayesinde mümkün olur. Aynı zamanda selâm vermekte nefsi tevazua alıştırma, Müslümanların hürmetini tazim, birbirleriyle küsüşüp alakayı kesmeyi ve ara bozmayı ortadan kaldırma gibi nice güzel manalar vardır.⁶ Bu önemli vazife özetle üç hususun gerçekleşmesinin sağlar:

¹ En'âm, 6/54.

² Mücâdele, 58/8.

³ Nisâ, 4/86.

⁴ Karaman v.dğ., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, II, 107.

⁵ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 340, h.no: 980; Müslim, İman, 93, h.no: 54; Ebû Dâvûd, Edeb, 143, h.no: 5193; Tirmizî, İsti'zan, 1, h.no: 2688.

⁶ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme Ve Şerhi*, I, 297-298.

a) Kişinin kardeşine güler yüzle ve neşeli bir şekilde yönelmesi, sıcak ve güçlü bir biçimde onunla musâfaha etmesi ve onu şefkat ve merhametle kucaklayıp, coşkulu ve sıcak bir hava içerisinde ona “es-Selâmu aleyküm ve rahmetullahi ve berekatuh” dedikten sonra ey kardeşim! Seni Allah (c.c) rızası için seviyorum deyip kardeşi de: Ben de seni Allah (c.c) rızası için seviyorum diye cevap verdiğinde işte bu selâm her ikisinin kalbini birbirlerine sevgi ve dostluk bağı ile bağlar.

b) İlk karşılaşma sırasında kişi kardeşine selâm verdiğinde ona beraberlikleri boyunca bir zarar vermeyeceği ve mutlu edeceği hususunda güven verir. Yine ona bir eziyet vermeyeceği ve onun için herhangi bir zarara sebep olmayacağını anlatır. Zira onunla ilk karşılaştığında selâm vermiştir. O halde aralarında hiçbir yalan, dolandırıcılık, ahlâksızlık ve düşmanlık olmaz. Kişi kardeşini incitecek su-i zan ve aldatmalarda bulunmaz.

c) Selâm vermenin anlamı sadece, kendisine selâm verilenden eziyeti alıkoymak değildir. Aynı zamanda onun için hayır ve Allah Teâlâ’dan onurlu bereketler de istemektir. Bu ise “rahmetullahi ve berekatuh” sözü ile açığa çıkıyor. Böyle diyen bir kişi arkadaşıyla hayır dışında bir şey konuşmamak ve onunla birlikte olduğu esnada hayır belirtisi bulunan davranışların dışında bir şey yapmamak üzere ahitleşir.¹

Selâmın yayılmasını teşvik eden bir başka rivayet, Buhârî’nin *Sahîh*’inde Kitabu’l-İman’da muallak olarak zikrettiği Ammâr b. Yâsir’in şu sözüdür ki merfu’ olarak da rivayet edilmiştir: “Üç özellik vardır ki her kim onları (kendinde) toplarsa imanı da toplamış olur. (bunlar şunlardır): Kendi nefesine insaf; selâmı dünyaya yaymak (herkese selâm vermek); kendi geçiminden (veya da fakir iken dahi) infak etmek.”²

Bu hadisteki selâmı dünyaya yaymak veya herkese selâm vermek ifadesi, kişinin tevazu sahibi olduğu ve hiç kimseye karşı kibirlenmediği anlamını içerir. Bilakis bu kimse küçük büyük, soylu olan ve olmayan, tanıdığı ve tanımadığı herkese selâmı bolca vermektedir. Kibirli kimse ise bunun tersidir. Şüphesiz ki o kibir ve gururundan dolayı kendisine her selâm verenin bile selâmını almaz. Bunu yapan kimse nasıl olurda herkese selâm verebilir.³

Ayrıca selâmlaşmada fertlerin birbirlerini tanıması da şart değildir. Nitekim bir sahâbî Hz. Peygamber’e “İslâm’ın hangi işi daha hayırlıdır?” diye sorduğunda,

¹ Cerrar, *İslam’da Sevgi ve Kardeşlik*, s. 25-26.

² Buhârî, İman, 20 (Hadis bu bölümde muallak olarak zikredilmiştir). Hadisin Hz. Peygamber’e ref’ine veya hükmen merfu’ olduğuna dair görüşler için bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-Barî*, I, 554.

³ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü’l-Meâd fi Hedyi Hayri’l-İbâd*, II, 410.

Rasûlullâh (s.a) şöyle buyurmuştur: *“Yemek yedirmen, tanıdığına ve tanımadığına selâm vermendir.”*¹

Kişinin tanıdığı kimselere selâm vermesi, çoğu kimsenin hemfikir olduğu bir şeydir. Hz. Peygamber, bu hadisi ile İslâm'ın emrettiği selâmın sadece tanıdığımız kimselere vermekle sınırlı olmadığını, bilakis tanıdık tanımadık herkese verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Selâmlaşmakla gerçekleştirilmek istenen en büyük amaç, birbirine yabancı kimselerin tanışmalarını sağlamaktır. Selâmlaşma sayesinde önce tanışma, sonra da peyderpey kardeşlik duygusu inşa edilir. Özellikle de selâmlaşmanın sayısı arttıkça bu daha çabuk gerçekleşir.²

Belirtilmelidir ki böyle mühim bir toplumsal görevin tam anlamıyla faydalı ve istenen hedefe götürücü olabilmesi için belli bir usul ve adab çerçevesinde ifa edilmesi gerekir. Bu noktada kimlerin kimlere öncelikle selâm vermesi gerektiği sorusu önem kazanır ki bununla ilgili bir hadis şöyledir: *“Küçük büyüğe, yaya yürüyen oturana, az (olan topluluk) da çok olana selâm versin.”*³

Diğer bir hadiste de şöyle buyrulur: *“Binek üzerindeki kimse yaya yürüyene, yaya yürüyen oturana, az (olan topluluk) da çok olana selâm versin.”*⁴

Eğer böyle bir üstünlük ve fazilet durumu söz konusu değilse, önce selâm veren daha iyi yapmıştır. Hz. Peygamber buna da şöyle işaret eder: *“İnsanların Allah (c.c) katında en makbulü ve O'na en yakın olanı, önce selâm verendir.”*⁵

Ayrıca yaygın olan kanaatin aksine sadece bir araya gelindiğinde değil ayrılırken de selâm vermek sünnettir. Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurur: *“Sizden biriniz bir meclise vardığında selâm versin. Oturduğu meclisten kalkmak istediği zaman da selâm versin. Önce verdiği selâm, sonraki selâmından daha üstün değildir.”*⁶

İşi sebebiyle ve herhangi bir sebeple yol kenarlarında ve insanların uğrak yerlerinde bulunan kimselerin ise selâmı alma konusunda daha fazla yükümlülüğü vardır. Bununla ilgili olarak Ebû Talha'dan (r.a) gelen bir rivâyet şöyledir: “Biz avlu içlerinde oturup konuşuyorduk, derken Rasûlullah (a.s) gelerek başımızda durdu ve: *“Size ne oluyor ki, yollarda oturuyorsunuz. Yollarda oturmaktan kaçının.”* buyurdular. “Biz ancak zararsız şeyler için oturduk, müzakere ediyor ve konuşuyoruz” dedik.

¹ Buhârî, İman, 20, h.no: 28; İsti'zan, 9, h.no: 6236; Müslim, İman, 63, h.no: 39; Ebû Dâvûd, Edeb, 143, h.no: 5194.

² Humeydî, *İslam Kardeşliği*, s. 65-66.

³ Buhârî, İsti'zan, 4, h.no: 6231; Ebû Dâvûd, Edeb, 146, h.no: 5198.

⁴ Buhârî, İsti'zan, 5, h.no: 6232; Dârimî, İsti'zan, 6, h.no: 2637; Ebû Dâvûd, Edeb, 146, h.no: 5199.

⁵ Ebû Dâvûd, Edeb, 145, h.no: 5197.

⁶ Ebû Dâvûd, Edeb, 151, h.no: 5208.

(Bunun üzerine) “Eğer bırakmayacaksanız bari hakkını verin! (Onun hakkı) Gözü yummak, selâmı almak ve güzel sözdür” buyurdular.¹

Hüküm olarak ise selâmı ilk vermek sünnet, almak vaciptir. Şâyet selam verme durumunda olan bir topluluksa onların hakkında selam sünnet-i kifâyedir. Onlardan bir kısmı selam verirse selam sünneti hepsi hakkında gerçekleşmiş olur. Eğer kendisine selam verilen tek kişi ise selâmı alması kesinlik kazanır. Şâyet topluluk ise selâmı almak onlar hakkında farz-ı kifâyedir. Onlardan biri selâmı aldığında diğerlerinden sorumluluk düşer. Daha faziletli olan ise hepsinin birden selam vermesi ve hepsinin birden almasıdır. Ebu Yusuf’tan nakledilen bir görüşe göre ise selâmı topluluğun tamamı almalıdır. İbn Abdilberr (v. 463/1071) ve diğer bazı âlimlerden bir rivâyete göre ise selâmı vermenin, sünnet almanın ise farz olduğuna dair Müslümanların icması vardır.²

Selâm verildiği takdirde alamayacak durumda olanlara ise, selâm vermek doğru değildir. Meselâ, namaz kılanlara, Kur’an-ı Kerim okuyanlara, hutbe dinleyenlere, ilimle meşgul olanlara, yemek yiyenlere, tuvalet ihtiyacını giderenlere, banyo yapanlara selâm verilmez. Dolayısıyla bu durumda iken verilen selâmı almamanın bir sorumluluğu yoktur.

2.2.9. Dâvete İcabet Etmek

Müslüman’ın Müslüman üzerindeki haklarından biri olan davete icabet, toplumsal dayanışma ve kaynaşmayı sağlamada en önemli unsurlardan biridir. Çünkü bu davranış, davete icabet edenler tarafından, davetine icabet edilen şahsa değer verildiğini, onun saygın bir kimse olarak görüldüğünü doğrudan ortaya koyar. İnsanların bu şekilde birbirlerine önem vermeleri ve saygı duymaları ise sevgi ve kaynaşmayı artırmada önemli bir etkiye sahiptir. Bunun tersi ise insanların birbirlerine karşı şüphe ve önyargı duymalarına sebep olacaktır. Böyle menfi bir duruma tahammülü olmayan İslâm dini’nin adap sistemi bu görevin önemine de sıkça vurgu yapmıştır. Örneğin bir hadiste, davete icabet etmeyen Allah (c.c) ve Rasûlüne karşı gelmiş sayılacağı bildirilir.³

¹ Müslim, Selâm, 2, h.no: 2161.

² Nevevî, *el-Minhâc*, XIV, 124.

³ Müslim, Nikâh, 107, 110, h.no: 1432.

Berâ b. Âzib'den gelen bir rivâyette ise Hz. Peygamber'in emir ve nehiy ettiği yedi şey sayılırken emredilenlerden birinin de davete icabet olduğu bildirilmiştir.¹

Ayrıca Hz. Peygamber Müslüman'ın Müslüman üzerindeki haklarını sayarken de “*davet ettiğinde icabet eder.*”² buyurarak bunun Müslümanlar arasında bir hak meselesi olduğunu ifade etmiştir.

Yine Hz. Peygamber'in, zengin, yoksul ve köle ayırımı yapmaksızın ashâb-ı kiramın davetlerine katıldığı da rivâyet edilmektedir.³ Bunu ortaya koyan bir hadiste şöyle buyrulur: “*Bana bir Kürâ (paça) bile hediye edilse kabul ederim. Bir Kürâ (paça) yemeğe davet edilsem mutlaka giderdim.*”⁴

Hadisteki Kürâ'dan maksat âlimlerin çoğu tarafından koyun ayağı olarak anlaşılmıştır. Hz. Peygamber bu misalle, davet edilen şey ne kadar küçük ve önemsizde olsa icabet etmenin gereği ve önemine vurgu yapmıştır.⁵

Davete icabetle ilgili hadisleri emir kuvvetinde gören bazı İslâm bilginleri icabetin vacip, bazıları ise mendub olduğunu söylemişlerdir. İslâm hukukçularının çoğunluğu, düğün velîmesine katılmanın vacip olduğunu hatta davetli oruçlu ise orucunu bozmasının da vacip olduğunu söylerken Hanefiler bunu müstehab kabul etmişlerdir.⁶

Kardeşlik hukuku açısından bakıldığında ise bu görev çok daha büyük önem kazanmaktadır. Kan dolaşımı bedeni nasıl diri ve sağlıklı yapıyorsa, davete icabet ve böylelikle karşılıklı gidip gelmeler de toplumsal yapıyı o derece diri ve sağlıklı yapacaktır.

Böyle önemli bir sosyal vazifenin ifasından en yüksek verimi almak için davet eden ve davet edilen tarafından dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Misafirleri güler yüzle tatlı sözle karşılamak, her birini mertebelerine göre ağırlamak, mevcut olan

¹ Buhârî, Cenâiz, 2, h.no: 1239; Edeb, 124, h.no: 6222.

² Buhârî, Cenâiz, 2, h.no: 1240; Müslim, Selâm, 4, 5, h.no: 2162; *Müstedrek*, IV, 293, h.no: 7685.

³ Tirmizî, Cenâiz, 32, h.no: 1017.

⁴ Tirmizî, Ahkâm, 10, h.no: 1338; Ayrıca bkz. Buhârî, Hibe, 2, h.no: 2568.

⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 347; İbn Hacer, bazı şarihlerin ve İmam Gazâlî'nin, Kürâ'dan maksadın Mekke ile Medine arasındaki “Kürâu'l-Ğamîm” denilen bir yer olduğunu zannettiklerini bildirmiştir. Kelimenin bu anlamı ise Hz. Peygamber'in, mesafe uzak da olsa davete icabet etmenin gereğini vurguladığını gösterir. Ancak İbn Hacer bu mananın sabit olmadığını kaydederek bir diğer anlamı olan “koyun ayağı”nı tercih etmiştir. Bu anlamın, davet edilen şey önemsizde olsa icabet etmenin gereğini gösterme hususunda daha belirgin olduğunu ve cumhur âlimlerinde bu görüşü benimsediğini ifade etmiştir. Nitekim “*Ey Müslüman kadınlar! Komşu bir kadın, kadın komşusunun hediyesini, hediye bir koyun ayağı olsa bile sakın küçük görmesin!*” (Buhârî, Hibe, 1, h.no: 2566; Edeb, 30, h.no: 6017) hadisi de bu manayı destekler. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 347; İbn Hacer, Kürâ kelimesinin bir yer ismi olmadığını gösterme amacıyla *Sünenü Tirmizî*'de geçen şu rivayete de işaret eder: “*Bana “kürâ” hediye edilse muhakkak kabul ederim. Onu yemek için davet edilsem kesinlikle giderim.*” (Tirmizî, Ahkâm, 10, h.no: 1338) Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 55; Bu Tirmizî hadisi, benzer lafızlar ile Buhârî metninde de geçmektedir. Bkz. Buhârî, Hibe, 2, h.no: 2568.

⁶ Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 280.

yiyeceği onlara ikram etmek, misafiri kendi üstünde tutup yemeğe teşvik etmek ve özendirmek, misafirin yanında gizli görüşmemek, söylenip durmamak, yüz ekşitmek, hizmetçilerine sert söylememek, çocuğunu dövmemek, misafire bir şey emretmemek, gideceği zaman kapıya kadar çıkarak son derece edep ve saygı ile uğurlamak, kusurlarının affını dilemek ve karşılık beklememek bu hususlara örnek verilebilir.¹

Davetli kimsenin de ev halkına selâm vermek ve izin istemek, evin gizliliklerini araştırmamak, ikram edilen şeylere burun kıvrırmamak, ev sahibinin gösterdiği yere oturmak, güler yüzlü ve sevecen olmak, temiz elbiseler giymek gibi dikkat etmesi gereken birtakım kurallar vardır ki ancak bunlara riâyet edildiği zaman sevgi ve kardeşliği pekiştirme de en etkin bir araç olan davet ve davete icabetten en yüksek oranda verim almak mümkün olabilecektir.

2.2.10. Aksıran Kişiye “Yerhamukellah” Demek (Teşmitü’l-Âtis)

Toplumsal hayatta uyulması gereken adap ve nezaket kurallarından biri de aksıran kimseye iyi dilek ve temennilerin sunulmasıdır. Bu da her bir toplum ve kültür çevresinde farklı bir takım ifadelerle gerçekleştirilir. Örneğin aksıran kimseye “çok yaşa” denilmesi, onun da karşılığında “sen de gör” demesi yaygın bir uygulama olarak görülmektedir.

Mensupları arasında her vesile ile karşılıklı hayır duada bulunma âdetini yaygınlaştırmak isteyen İslâm dininde ise bu görgü kuralı tıpkı selâmda olduğu gibi manevi ve uhrevi bir temele oturtulmuş, sadece bedeni sıhhat ve afiyet değil aynı zamanda ilahi merhameti ve hidâyeti de talep eden karşılıklı dualar öngörülmüştür. Hadis kaynaklarımızda “teşmitü’l-âtis” olarak geçen bu davranışın nasıl yapılması gerektiği ile ilgili bir rivâyette Hz. Peygamber şöyle buyurur: *“İçinizden biri aksırdığında “elhamdülillah” desin. (Bunu işiten) Kardeşi yahut arkadaşı da ona “yerhamukellah” desin. Arkadaşı ona “yerhamukellah” dediğin de ise aksıran kişi “Allah (c.c) sizi doğru yola iletsin (doğru yoldan ayırmayın) ve hal ve durumunuzu düzeltip ıslah etsin” desin.”*²

Hz. Peygamber’in yanlış bir uygulamayı da düzelttiği bir başka rivâyet ise şöyledir: Bir adam (Hz. Peygamber’in yanında) aksırdı ve “es-Selâmu Aleyküm” dedi. Hz. Peygamber o adama *“Selâm sana ve annene olsun!”* dedi ve ekledi: *“İçinizden biri*

¹ Akseki, Ahmet Hamdi, *İslam Dini*, Nur Yayınları, Ankara, 1983, s. 275.

² Buhârî, Edeb, 126, h.no: 6224.

aksırdığında, “*elhamdülillahi rabbi’l-âlemin (hamd âlemlerin rabbi olan Allah’a (c.c) mahsustur).*” veya “*Her hal ve durumda Allah’a (c.c) hamdolsun!*” desin.” (Bundan sonra bu şahsa) “*yerhamukellah!*” denilsin. O da buna mukabil “*Allah (c.c) beni ve sizleri bağışlasın!*” desin.”¹

Aksıran kişinin vereceği cevapla ilgili olarak kaynaklarımızda bundan başka kalıpların da zikredildiğini görmekteyiz. Bunlara şu örnekleri verebiliriz: “*Allah (c.c) bizleri ve sizleri ateşten muaf kılsın, Allah (c.c) sizlere merhamet etsin; Allah (c.c) bizlere ve sizlere merhamet etsin, bizleri ve sizleri bağışlayıp mağfiret etsin; Allah (c.c) beni ve sizleri mağfiret etsin.*”²

İslâm dininin aksıran kimselerle ilgili olarak belirlemiş olduğu bu gelenek de insanlar arası ilişkilerde tanışma ve kaynaşmayı sağlaması açısından oldukça etkilidir. Daha önce birbirlerini hiç görmemiş ve tanımamış kimselerin bu yolla aralarında dostluk köprüleri kurulduğu her zaman görülen durumlardandır. Ancak bunun için öncelikle aksıran kişinin “*elhamdülillah*” demesi gerekir. Çünkü Hz. Peygamber, hamdetmeyen kimseye teşmitte bulunmamıştır. Bununla ilgili rivâyet şöyledir: Enes b. Malik (r.a) şöyle dedi: Rasûlullah’ın (s.a) yanında iki kişi (ayrı ayrı) aksırdı. Hz. Peygamber bunlardan birine teşmitte bulundu (yerhamukellah dedi) diğerine ise teşmitte bulunmadı. Bunun sebebi sorulduğunda ise “*bu Allah’a (c.c) hamdetti diğeri ise hamdetmedi*” buyurdu. Diğer bir rivâyette ise soruyu soran kimse Hz. Peygamber’in teşmitte bulunmadığı kimsedir. “*Yâ Rasûlallah! Buna teşmitte bulundun da bana bulunmadın.*” dediğinde Hz. Peygamber “*çünkü o Allah’a (c.c) hamdetti sen ise hamdetmedin.*” buyurmuştur.³

Ayrıca bunun sadece bir nezaket ve görgü kuralı olmayıp aynı zamanda Müslümanların birbirleri üzerindeki haklarından olduğunu da ifade etmemiz gerekir. Bununla ilgili olarak da Hz. Peygamber şöyle buyurur: “*Bir kimse aksırıp da Allah’a (c.c) hamdettiği zaman, onun hamdettiğini işiten her Müslüman üzerine “Yerhamukellah” (Allah (c.c) sana merhamet eylesin) diye karşılık vermesi aksıran mümin için bir hak olur.*”⁴

¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 297, h.no: 7696.

² Buhârî, *el-Edebü’l-Müfred*, s. 320, 321, 322, h.no: 929, 933, 934; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 296, 297, h.no: 7694, 7696; İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, VII, 288.

³ Buhârî, Edeb, 123, h.no:6221; 127, h.no:6225.

⁴ Buhârî, Edeb, 125, h.no: 6223; 128, h.no: 6226.

Berâ'dan (r.a) gelen bir rivâyette ise Hz. Peygamber'in(s.a) yedi şeyi emredip yedi şeyi de yasakladığı bildirilmiş, emredilen şeyler içinde “teşmitü'l-âtıs” da zikredilmiştir.¹

Yine Müslüman'ın Müslüman üzerindeki haklarını sayan Hz. Peygamber bu haklardan birinin de “teşmitü'l-âtıs” olduğunu bildirmiştir.²

Bu hadislerdeki ifadelerden teşmitin, aksıran ve “elhamdülillah” diyen müminin işiten müminler üzerindeki bir hakkı olduğu ve bundan dolayı da işitenler üzerine “yerhamukellah” diye mukabele etmek vacip olduğu anlaşılırsa da, Nevevî *el-Ezkâr* adlı eserinde bunun vacip değil, sünnet-i kifâye olduğunu, orada bulunanların bir kısmının söylemesinin diğerlerinin söylemesine gerek bırakmayacağını fakat hadisteki “*Her Müslüman üzerine haktır.*” ifadesinden dolayı herkesin söylemesinin daha faziletli olduğunu, vacip olduğu ile ilgili bir ihtilafın ise Malikî mezhebinde mevcut olduğunu bildirmiştir.³

İfade edilmelidir ki, hukuki anlamda bunun vacip değil de sünnet veya müstehab olduğuna dair âlimlerin yaygın kanaatinin, insanlar arası ilişkileri güçlendirmesi, sevgi ve kardeşlik bağlarını pekiştirmesi gibi kardeşlik hukukunun son derece önemli esaslarına sağladığı büyük katkıdan dolayı bu insani ve medeni eylemin vazgeçilmez bir ödev olduğu hakikatini perdelemeyeceği de belirtilmelidir.

2.2.11. Hastaları Ziyaret Etmek

Kardeşlik ruhunu güçlendiren en önemli hususlardan biri de hasta ziyaretidir ki bazı fakihler farzı kifâye olduğunu söylemiştir.⁴ Bunu, Müslüman'ın Müslüman üzerindeki haklarını sayarken bunlardan birinin de “hasta ziyareti” olduğunu bildiren hadis de⁵ destekler. Fakat âlimlerin çoğunluğu hasta ziyaretinin aslında mendub olduğunu söylemiştir. Kimi zamanda, bazı insanlar hakkında, diğerlerinden ayrı olarak vacip hükmüne ulaşabilir.⁶

¹ Buhârî, Edeb, 124, h.no: 6222.

² Buhârî, Cenâiz, 2, h.no: 1240; Edeb, 124, h.no: 6222; Müslim, Selâm, 4, 5, h.no: 2162; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 293, h.no: 7685.

³ Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref, *Hilyetü'l-Ebrâr ve Şiâru'l-Ahyâr fî Telhîsi'd-Deavâti ve'l-Ezkârî'l-Müstehabbeti fî'l-Leyli ve'n-Nehâr*, Dâru İbn Kesîr, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrût, 1413/1992, s. 304.

⁴ Hûlî, *Edebu'n-Nebevî*, s. 107.

⁵ Buhârî, Cenâiz, 2, h.no: 1240; Müslim, Selâm, 4, 5, h.no: 2162; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 293, h.no: 7685.

⁶ Hûlî, *Edebu'n-Nebevî*, s. 107.

Hasta ziyaretinde öğütleşme, sevgi paylaşımı ve karşılıklı faydalar vardır. İnsana hayatın acılarını hatırlatır. İçinde bulunduğu ve bundan dolayı da, ihsan eden Allah’a (c.c) sürekli şükretmiş olduğu sağlık nimetinin kıymetinin öğretir. Hasta ile ziyaretçisi hatta bunların akrabaları arasına muhabbet tohumlarını eker. Hasta için çok faydalı olur, onu rahatlatır ve teselli eder. Belki de ziyaretçi hastalığı sonlandıracak bir ilaç tavsiye edebilir, deneyimli birini getirebilir veya alanında uzman bir doktora yönlendirebilir.¹ Ve daha bunun gibi nice yararlı sonuçlar doğurabilir. Bu önemli görev ile ilgili olarak da Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurur: *“Kim bir hastayı akşam vakti ziyaret ederse onunla mutlaka yetmiş bin melek çıkar ve sabaha kadar onun için istiğfarda bulunur. Ona cennette bir bahçe hazırlanır. Kim de hastaya sabahleyin giderse, onunla birlikte yetmiş bin melek çıkar, akşam oluncaya kadar ona istiğfarda bulunur. Ona cennette bir bahçe hazırlanır.”*²

Konuyla ilgili daha detaylı bir rivâyet ise şöyledir: “Allah (c.c) Kıyamet Günü’nde şöyle buyuracak: “Ey Âdemoğlu! Hastalandım da beni ziyaret etmedin” Âdemoğlu diyecek ki: “Ben seni nasıl ziyaret edebilirim ki, sen âlemlerin rabbisin” Allah (c.c) buyuracak ki: “Falan kulum hastalandı onu ziyaret etmedin. Bilesin ki onu ziyaret etseydin, beni onun yanında bulurdun.” (Sonra Allah Teâlâ şöyle diyecek): “Ey Âdemoğlu! Açıktım da beni doyurmadın.” Âdemoğlu diyecek ki: “Seni nasıl doyurabilirdim ki, sen âlemlerin Rabbisin” Allah (c.c) buyuracak ki: “Bilesin ki, kulum senden yiyecek istedi de vermedin. Eğer ona yiyecek verseydin, bunu benim yanımda bulurdun.” (Sonra Allah Teâlâ şöyle diyecek): “Ey Âdemoğlu! Senden su istedim de vermedin” Âdemoğlu diyecek ki: “Ya rabbi, Sana nasıl su vereyim? Sen âlemlerin rabbisin” Allah (c.c) buyuracak ki: “Kulum falan senden su istedi de vermedin, bilesin ki eğer ona su verseydin bunu benim yanımda bulurdun.”³

Hadislerde görüldüğü üzere hasta ziyaretine devam eden kimselere çok büyük uhrevi mükâfâtlar vadedilmiştir. Hz. Peygamber, ziyaretleşmeyi ve özellikle de hasta ziyaretini emrettiği gibi bizzat kendisi de bu önemli görevi hakkıyla ifa etmiştir. Bununla ilgili olarak şu örnekler verilebilir: Hz. Âişe’den (r.a) gelen bir rivâyette kendisi şöyle demiştir: “Sa’d b. Muâz, Hendek savaşı sırasında kol damarından

¹ Hûlî, *Edebu’n-Nebevî*, s. 107.

² İbn Mâce, Cenâiz, 2, h.no: 1442; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 7, h.no: 3098; Tirmizî, Cenâiz, 2, h.no: 969. Bu anlamdaki diğer bazı hadisler için bkz. Müslim, Birr, 39, 40, 41, 42, h.no: 2568; İbn Mâce, Cenâiz, 2, h.no: 1443; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 7, h.no: 3097; Tirmizî, Birr, 64, h.no: 2008; Cenâiz, 2, h.no: 967.

³ Müslim, Birr, 43, h.no: 2569.

yaralanınca, Rasûlullah (s.a) onun için mescide bir çadır kurdurdu. Maksudı, onu daha yakından ziyaret etmek (ve ilgilenmek) ti.”¹

Hiz. Enes’den (r.a) gelen bir rivâyet ise şöyledir: “Yahudilerden bir çocuk Rasûlullah’a (s.a) hizmet ediyordu. Bir gün hastalandı. Rasûlullah (s.a) onun ziyaretine geldi. Başucunda oturdu ve: “*Müslüman ol!*” buyurdu. Çocuk yanında durmakta olan babasına baktı. Babası da: “Ebû'l-Kasım'a itaat et!” diye emretti. Çocuk derhal Müslüman oldu. Rasûlullah (s.a) oradan ayrıldığı vakit şöyle diyordu: “*Onu benim vesilemlle ateşten kurtaran Allah'a (c.c) hamdolsun.*”²

Yine Zeyd b. Erkam da (r.a), gözündeki bir ağrı sebebiyle Rasûlullah’ın (s.a) kendisini ziyaret ettiğini rivâyet etmiştir.³

Hasta ziyareti bu derece önemli olmakla beraber toplumsal dayanışma ve kaynaşmayı ciddi manada güçlendirdiği için İslâm dini ziyaretleşmenin tüm çeşitlerini de teşvik etmiştir. Özellikle akrabalar arasındaki ziyaretleşme ve böylelikle akrabalık ilişkilerinin kesilmemesi Kur’ân ve sünnetin sıkça üzerinde durduğu konulardandır. Kur’ân-ı Kerimdeki: “*Ki (bu fâsıklar) Allah’ı ahdini, onu kesin olarak onayladıktan sonra bozarlar, Allah’ın kendisiyle birleştirilmesini emrettiği şeyi keserler ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarırlar. Kayba uğrayanlar, işte bunlardır.*”⁴ âyetinde geçen “Allah’ın kendisiyle birleştirilmesini emrettiği şey” bir kısım müfessirimize göre akrabalık bağlarıdır.⁵ Buna göre bu bağları kesip koparmak ancak fâsıkların özelliğidir. Hiz. Peygamber de bu önemli emir ile ilgili olarak, özellikle de uhrevi ve dünyevi, müspet ve menfi neticelerini bildirme sadedinde çeşitli hadislerinde şöyle buyurur: “*(Akrabalık bağlarını) kesen cennete giremez.*”⁶

Bu hadis, akrabalık bağlarını kesmenin uhrevi cezası ile ilgili oldukça ciddi bir uyarı içermektedir. Ancak buradaki cennete girememe akıbetinin gayri Müslimler ve inkârcılar gibi ebediyen girememe olmadığı belirtilmelidir. Hadisteki bu ifade ise iki şekilde tevîl edilebilir. İlk olarak sıla-i rahmi kesmenin haram olduğunu kesin olarak, hiç şüphe duymadan bildiği halde ve hiçbir sebep olmadan bunu helal gören kimseye hamledilir. Diğer yoruma göre ise cennete ilk girenlerle beraber en başta giremez, Allah’ın (c.c) dilediği bir müddet geciktirilerek cezalandırılır.⁷ Buna benzer ifadeler

¹ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 8, h.no: 3101; Nesâî, Mesâcid, 18, h.no: 708.

² Buhârî, Cenâiz, 79, h.no: 1356; Merdâ, 11, h.no: 5657; Ebû Dâvud, Cenâiz, 5, h.no: 3095.

³ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 9, h.no: 3102.

⁴ Bakara, 2/27.

⁵ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 87; Ayrıca bkz. Kutub, *Fi Zilâli’l-Ku’rân*, I, 72.

⁶ Buhârî, Edeb, 11, h.no: 5984; Müslim, Birr, 18, 19, h.no: 2556; Tirmizî, Birr, 10, h.no: 1909.

⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 98.

taşıyan diğer hadisleri de bu şekilde anlamak mümkündür. Örneğin: “İçerisinde akrabalık bağlarını kesen kimseler olan bir topluma Allah’ın (c.c) rahmeti inmez.”¹

Bir diğer hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurur: “İşleyene daha dünyada cezası çarçabuk gelmeye en layık günah; zulüm ve sıla-ı rahmin koparılmasıdır. Bu cezanın dünyada gelmesi, ahiretteki cezaya kefarettir.”²

Bir başka rivâyet de şöyledir: “Yüce Allah (c.c) mahlûkatı yaratıp ta yaratma işi tamamlandığı zaman, rahim (hısımlık): “(Yâ Rab!) Burası akrabalık münasebetlerini kesmekten sana sığınanların makamıdır.” dedi. Allah Teâlâ da: “Evet” (öyledir). Sen, seninle bağlılığını muhafaza edenlere benim iyilik ve ihsan etmeme; senden ilgiyi kesenlerden benim de ihsanı kesmeme razı olmaz mısın? Buyurdu. (Hısımlık): “Evet razı olurum” diye cevap verdi. Yüce Allah (c.c): “Bu hüküm sana mahsustur.” buyurdu. Bundan sonra Rasûlullah (s.a) (hısımlarla ilgiyi kesenlerin Allah’ın (c.c) rahmetinden mahrum olacaklarını beyan sadedinde): “İsterseniz şu âyetleri okuyunuz.” buyurdu: “Demek idareyi ve hâkimiyeti ele alırsanız hemen yeryüzünde fesat çıkaracak, akrabalık münasebetlerini bile parçalayıp keseceksiniz öyle mi?”³

Akrabalık bağlarını koparmanın bu ciddi vebali yanında buna devam etmenin maddi-manevi fayda ve mükâfâtı ile ilgili olarak da şöyle bir rivâyet vardır: “Her kim rızıkının genişlemesini ve ömrünün uzamasını isterse akrabalık bağlarını gözet sin.”⁴

Bu anlamdaki bir diğer rivâyet de şöyledir: “Nesebinizden sıla-i rahim yapacaklarınızı öğrenin Zira sıla-i rahim akrabalarda sevgi, malda bolluk, ömürde uzamadır.”⁵

Sıla-i rahmin gerçek manası ise karşılık beklemeden yapılanıdır. Diğer akrabalar bu görevi terk etse bile konunun önemini idrak etmiş kimseler akrabalık bağlarını kesmeyecektir. Bununla ilgili olarak da Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Misliyle karşılık vererek ihsan eden kişi hısımlara hakiki sıla-i rahim yapmış değildir. Lâkin hakiki sılacı, kendisinden akrabalık sıla ve ihsanı kesildiği hâlde, sıla ve ihsanda bulunan kimsedir.”⁶

Yine “O (peygamber) size neyi emrediyor?” diye soran (İmparator) Herakliyas’ a Ebu Süfyan şöyle cevap vermiştir: “Tek olan Allah’a (c.c) kulluk edin, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın, babalarınızın sözlerini ve iddialarını terk edin diyor, bizlere namaz

¹ Buhârî, *el-Edebü’l-Müfred*, s. 36, h.no: 63.

² Ebû Dâvûd, *Edeb*, 51, h.no: 4902.

³ Muhammed, 47/22.

⁴ Buhârî, *Edeb*, 12, h.no: 5985, 5986; Müslim, *Birr*, 20, 21, h.no: 2557.

⁵ Hâkim, *Müstedrek*, IV,178, h.no: 7284.

⁶ Buhârî, *Edeb*, 15, h.no: 5991.

kılmayı, doğruluğu (sadaka vermeyi), iffetli olmayı ve akrabalık bağlarını gözetmeyi emrediyor.”¹ Görüldüğü üzere Hz. Peygamber’in(s.a) henüz nübüvvetin ilk yıllarında emrettiği ve davet ettiği esaslar içerisinde Allah’a (c.c) iman ve şirkten uzaklaşma gibi temel inanç esasları olduğu gibi akrabalık bağlarının devam ettirilmesi gibi bir dizi ahlâkî ve medeni erdem de yer almaktadır. Bu da göstermektedir ki, sayılan bu yüce ahlâkî özellikler bir Allah’a (c.c) imandan kaynaklanan ve neredeyse onun kadar önemli bir takım özelliklerdir.

Nübüvvetin ilk yıllarında inanç esaslarının yanında akrabalık bağlarına riâyet gibi ahlâkî erdemlerin de emredildiğini gösteren bir başka rivâyet de şöyledir: Amr b. Abese şöyle dedi: Peygamber olarak gönderilişinin ilk yıllarında, Rasûlullah Mekke’de henüz gizli davet dönemindeyken yanına gittim ve (O’na) “sen nesin?” dedim. (Cevaben) “*Ben nebiyim*” dedi. “Nebi nedir?” dedim. “*Allah’ın (c.c) elçisidir*” dedi. “Seni ne ile gönderdi?” dedim. “*Allah’a (c.c) kulluk etmek, putları kırmak, iyilik yaparak ve irtibatı devam ettirerek akrabalık bağlarını gözetmek vazifesi ile (gönderdi).*” dedi.²

Yine kendisine “Yâ Rasûlallah! Beni cennete yaklaştıracak ve cehennemden uzaklaştıracak şeyi bana haber verir misin?” diye soran sahâbîye de Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: “*Allah’a, (c.c) O’na hiçbir şeyi şirk koşmadan ibadet edersin, namazı kıalarsın, zekâtı verirsin ve akrabalık bağlarını gözetirsin.*”³

Bu hadislerde, tevhid inancı ve en temel ibadetler olan namaz ve zekât ile beraber zikredilmesi, akrabalık bağlarını gözetmenin önemini vurgulaması açısından önemlidir.

Yine bir adam: “Yâ Rasûlallah! Benim akrabalarım var. Ben onları ziyaret ediyorum, onlar beni ziyaret etmiyorlar, ben onlara iyilik ediyorum, onlar bana kötülük ediyorlar, ben onlara yumuşak davranıyorum, onlar bana cahil (öfkeli kaba) davranıyorlar.” dedi. Allah’ın Rasûlü buyurdu ki: “*Eğer dediğin gibiyse sen onlara sıcak kül yedirir gibi olursun (Sana yaptıkları kötülükten ötürü onlar sıcak kül yiyenin çektiği eziyet gibi bir vicdan azabına ve işkenceye maruz kalırlar) Sen böyle kaldığın sürece Allah (c.c) onlara karşı sana yardım eder.*”⁴

Kaydedilen bu hadislerde önemi vurgulanan akrabalık bağlarını gözetme, birçok alandaki hakları ve görevleri kapsar. Örneğin sıra yapan ve bunun sıra yaptığı akrabalarının durum ve imkânına göre iyilik ve yardım etmek, onlara harcama yapmak,

¹ Buhârî, Edeb, 8, h.no: 5980.

² Hâkim, *Müstedrek*, IV, 165, h.no: 7240.

³ Buhârî, Edeb, 10, h.no: 5983; Zekât, 1, h.no: 1396; Buhârî, *el-Edebü’l-Müfred*, s. 31, h.no: 49; Müslim, İman, 12, h.no: 13.

⁴ Müslim, Birr, 22, h.no: 2558.

selam göndermek, ziyarette bulunmak, saygı ve hürmet göstermek ve bunun dışındaki bir takım haklar ve görevler zikredilebilir.¹ Ancak bütün bunların temelinde her vesileyle ziyaretleşme, birbirini hatırlama ve arayıp sorma olduğu da açıktır.

Akrabalar dışındaki dost ve arkadaşların ve özellikle de komşuların ziyareti de yine Kur'ân ve sünnetin önem verdiği işlerdendir. Bunların fert üzerindeki hakları konusunda da Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurur: *“Allah'a ibadet edin ve O'na hiç bir şeyi ortak koşmayın. Anne-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaş, yolda kalmış ve sağ ellerinizin malik olduklarına güzellikle davranın. Çünkü Allah, her büyüklük taslayıp böbürleneni sevmez.”*²

Âyette iyilik etme görevi ana-babadan başlatılıyor, sonra akrabaları içerecek şekilde genişletiliyor. Arkasından evleri komşulardan uzakta da olsa yetimlere ve yoksullara sıra getiriliyor. Çünkü bu iki kesim, komşulardan daha çok yardıma muhtaçtır. Sonra akrabadan olan komşuya sıra geliyor ve onu yabancı komşular izliyor. Gerek akraba ve gerekse yabancı komşular yakın arkadaşların önüne geçiriliyor. Çünkü insan komşusu ile sık sık yüz yüze gelir; oysa yakın arkadaşı ile ara sıra karşılaşır. Sonra yakın arkadaşlara sıra getiriliyor. “Yakın arkadaş” bir yoruma göre normalde “samimi dost” ve yolculuk sırasında da “yoldaş” anlamına gelir. Arkasından sıra ailesinden ve malından uzak kalmış yolcuya gelir. Sonra da çeşitli hayat cilveleri yüzünden, başkalarının eline düşen kölelere sıra geliyor. Bunlar gerçi özgürlük nimetinden yoksun kalmışlardır, ama birbirlerine ortak bağlar ile bağlı tüm insanlık ailesinin birer üyesidirler.³

Allah için ziyaretleşmenin önem ve fazileti ile ilgili olarak da Hz. Peygamber şöyle buyurur: *“Bir kişi, bir başka köydeki din kardeşini ziyaret için yola çıktı. Allah Teâlâ o kişiyi gözetlemesi için yolunun üzerine bir melek gönderdi. O şahıs meleğin yanına gelince, melek: “Nereye gidiyorsun?” dedi. O kişi: “Filân kişiyi ziyarete gidiyorum.” cevabını verdi. Melek: “O şahısla aranızda bir akrabalık var mı?” diye sordu. Adam: “Hayır.” cevabını verdi. Melek: “O adamdan elde etmek istediğin bir menfaat mi var?” dedi. Adam: “Hayır!” cevabını verdi. Melek: “Peki öyleyse niçin gidiyorsun?” diye sorunca adam: “Ben onu sırf Allah (c.c) rızası için severim. Onun için ziyarete gidiyorum.” dedi. Bunun üzerine melek: “Ben, Allah'ın (c.c) sana*

¹ Nevevî, *el-Minhâc*, I, 174.

² Nisâ, 4/36.

³ Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, II, 473.

gönderdiği elçiyim. O kardeşini sırf Allah (c.c) için sevdiğinden dolayı Allah Teâlâ da seni seviyor.” dedi.”¹

Toplumsal hayatın ve birlikte yaşamanın gereği olarak tüm insanlar hatta çok samimi dostlar arasında bile kimi zaman anlaşmazlıklar, küslükler olabilmektedir. İslâm ahlâkı açısından bu olağan dışı bir durum değildir. Ancak, İslâm dini küs tarafların bu durumu devam ettirebilecekleri süre için bir üst sınır belirlemiştir ki bu da en fazla üç gündür. Normal olmayan bu sınırı aşan küslüklerdir. Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber, bu günahın son derece ağır cezasını da bildirdiği bir hadisinde şöyle buyurur: *“Bir Müslümana kardeşiyle üç (gün) den fazla küs kalması helal olamaz. Her kim üç (gün) den fazla küs kalır da (bu halde) ölürse cehenneme girer.”²*

Bir başka hadiste de Hz. Peygamber: *“Bir Müslüman’a kardeşiyle üç geceden fazla küs kalması helal olamaz. İkisi karşılaşsınlar ve bu da yüz çevirir öteki de. (Bu ikisinin) En hayırlı olanı ise ilk önce selâm verendir.”³* buyurarak küslüğü yasakladığı gibi böyle durumlarda barışmaya ilk adımı atanların üstünlüğünü de açıkça bildirmiştir.

2.2.12. Cenazeye İştirak Etmek

En uygarından en iptidai olanına kadar yeryüzündeki bütün toplum ve inanç çevrelerinde hayatını kaybeden bireylere karşı geride kalanların yapması gereken bir takım görevler, çeşitli tören ve merasimler olduğu malumdur. Semavi dinler ve bunların yürürlükte olduğu toplumlarda cenazenin toprağa verilmesi genel bir uygulama iken Hinduizm gibi çeşitli insan kaynaklı dinlerde cenazenin yakıldığı da görülmektedir.⁴

Cenazenin ortadan kaldırılması ile ilgili bu uygulamalarda dini inançların etkisi bir yana özellikle cenazenin toprağa verilmesinin doğal ve fitri bir yönünün olduğu da görülmektedir. Kur’ân-ı Kerim’deki Âdem’in iki oğlu ile ilgili kıssa buna işaret etmektedir: *“Derken Allah (c.c), kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyeyen bir karga gönderdi. (Katil kardeş) “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar da olamadım mı ki, kardeşimin cesedini gömeyim” dedi ve ettiğine yananlardan oldu.”⁵*

¹ Müslim, Birr, 38, h.no: 2567.

² Müslim, Birr, 25, 26, 27, h.no: 2560, 2561, 2562; Ebû Dâvûd, Edeb, 55, h.no: 4914.

³ Müslim, Birr, 25, h.no: 2560; Ebû Dâvûd, Edeb, 55, h.no: 4911.

⁴ Bkz. Yitik, Ali İhsan, “Hinduizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yayınları, İstanbul, 2007, s. 300.

⁵ Mâide, 5/31.

Ayrıca şunu da ifade edilmelidir ki insan bu yeryüzünün hammaddesinden yaratıldı. Organizmasının bütün hücreleri ve dokuları yeryüzünün elementlerinden oluşmuştur. Yeryüzünün bitkileri ile besleniyor, suyunu içiyor ve havasını teneffüs ediyor. Kısacası insan yeryüzünün çocuğudur, burası onun beşiğidir. Günü gelince döneceği yer de burasıdır. Bu yeryüzünün toprağı vücudunu yutacak çürümüş kemiklerini elementlerine karıştıracak ve çürüyen bedeninin yayacağı gazlar havadaki gazlara katılacaktır. Sonra yine diriltilerek oradan çıkarılacaktır.¹ Bu gerçeklere de şu âyet işaret eder: “*Sizi ondan (topraktan) yarattık; yine sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi ondan çıkaracağız.*”²

Şu âyette cenazenin toprağı verilmesinin hem ilahi irade gereğı olduğuna hem de ölüm kadar doğal ve fitri olduğuna işaret eder mahiyettedir: “*Sonra da onu öldürdü, böylece kabre gömdürdü.*”³

İşte bütün bu gerçeklerden dolayı özellikle vahiy kaynaklı dinlerde cenazenin gömülmesi bir gelenek olmuştur. Bu konuda en doğal, basit, sade ve makul uygulamanın ise İslâm dinin de olduğunda kuşku yoktur. Çünkü İslâm’da diğer bazı dinlerde olduğu gibi ölünün en güzel elbiseleri veya da gündelik hayatta kullandığı bazı eşyaları ile beraber gömülmesi gibi akli temeli ve faydası olmayan uygulamalar yoktur.

Cenazeye karşı hayatta olanların yapması gereken, yıkanıp kefenlenmesinden sonra, tabuta konulup musallaya ve cenaze namazından sonrada kabristana taşınması işlemine ise İslâmî literatürde “teşyi” denir.⁴ Hadislerdeki ifadeler kimi zaman bunu Müslüman’ın diğer Müslümanlar üzerindeki haklarından biri olarak kimi zamanda Hz. Peygamber’in emrettiği hususlar içerisinde gösterir.⁵ Özellikle cenaze sahipleri yaşadıkları acı ve meşguliyet nedeni ile sayılan bu görevlerden birçoğunu yerine getiremezler, bu noktada diğer Müslümanların onların imdadına yetişmesi ve bu işleri üzerine alması önemli bir toplumsal görevdir.

Ayrıca ölünün aile ve yakınlarına büyük bir üzüntü isabet eder. Dünyevi açıdan onların maslahatı, kendilerinin taziye edilmesi ve acılarının paylaşılmasıdır. Bu onların duymakta oldukları acı ve ıstırapı kısmen hafifletir. Ayrıca onlara, ölünün defninde yardımcı olunması, o gün ve gecede kendilerine yemek verilmesi gerekir. Ahiret açısından ise, içinde bulundukları sıkıntı halinden kurtulmaları ve Allah’a (c.c) teveccüh

¹ Kutub, *Fi Zilâli’l-Ku’rân*, VII, 216.

² Tâhâ, 20/55.

³ Abese, 80/21.

⁴ Paçacı, İbrahim, “Teşyi”, *Din Kavramlar Sözlüğü*, s. 656.

⁵ Buhârî, Cenâiz, 2, h.no: 1240; Edeb, 124, h.no: 6222; Müslim, Selâm, 4, 5, h.no: 2162; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 293, h.no: 7685.

etme kapısını açmaları için kendilerine ecr-i cezil dlenir. Ayrıca ağıt yakarak ağlamaları, yaka paça yırtmaları, dövünmeleri ve benzeri acı ve ıstırapı artıran tahammülsüzlük belirtisi davranışlarda bulunmaları önlenir. Çünkü bu durumda onlar tedaviye muhtaç hasta mesabesindedirler; bu halde iken onların kendi hallerine bırakılmaları ve dahası yangına körükle gidilmesi uygun olmaz.¹ Duygusal yoğunluğun en üst düzeyde yaşandığı zor zamanlardaki bu yardımlaşma da toplum fertlerinin birbirlerine olan sevgi ve bağlılığını büyük oranda geliştirecek varsa aradaki dargınlık ve kırgınlıkları da ortadan kaldıracaktır.

2.2.13. Kendisi İçin Sevdığını Kardeşi İçin Sevmek

Müslüman'ın Müslüman üzerindeki haklarını bildiren hadislerden, İbn Mâce ve Dârimî'nin *Sünen*'lerinde geçen Hz. Ali (r.a) rivâyetlerinde "*Kendisi için sevdiğini kardeşi içinde sever.*"² ifadesi de yer almaktadır.

Kişinin kendisi için sevip arzuladığı her güzel şeyi toplumdaki yakın uzak, kadın erkek³ diğer fertler içinde istemesinin kardeşlik bağlarını güçlendirmedeki etkisi açıktır. Kuşkusuz bunun tersi de doğrudur. Mümin kendisi için arzulamadığı ve kerih gördüğü şeyleri kardeşleri içinde istememelidir.⁴ Bu güzel ahlâka işaret eden ve bunun kâmil imanında⁵ en önemli göstergelerinden olduğunu bildiren bir başka hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurur: "*Hiç biriniz kendisi için sevip arzuladığı bir şeyi kardeşi içinde istemedikçe (kâmil manada) iman etmiş olmaz.*"⁶

Ebû Hureyre'den (r.a.) gelen, çeşitli dînî ve ahlâkî faziletleri de içeren bir rivâyet ise şöyledir: "*Kim şu birkaç kelimeyi benden alarak onlarla amel eder? Veya onları amel ederek bir kimseye öğretir?*" Ebû Hureyre diyor ki: "Ben Ey Allah'ın Rasûlü!" dedim. Bunun üzerine elimi tuttu ve beş konu sayarak şöyle buyurdu: "*Haram şeylerin her çeşidinden sakın ki insanların en çok ibadet edeni olasın, Allah'ın sana ayırdığına razı ol ki insanların en zengini olasın, komşuna iyilik et ki gerçek mümin olasın. Kendin*

¹ Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Hüccetullahi'l-Baliğa*, çev. Mehmet Erdoğan, Yeni Şafak Yayınları, Ankara, 2003, II, 102.

² Dârimî, *İsti'zan*, 5, h.no: 2636; İbn Mâce, *Cenâiz*, 1, h.no: 1433.

³ Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî lişerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, 96.

⁴ Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî lişerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, 96.

⁵ Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî lişerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, 96.

⁶ Buhârî, *İman*, 7, h.no: 13; Müslim, *İman*, 71, 72, h.no: 45; Tirmizî, *Sıfatu'l-Kıyâme*, 59, h.no: 2515.

için sevdiğini insanlar içinde sev ki gerçek mümin olasın. Gülmeyi çoğaltma çünkü gülmenin çokluğu kalbi öldürür.”¹

Kaydedilen bu hadiste, kişinin kendi için sevdiğini kardeşi içinde sevmesi, haramlardan sakınmak gibi oldukça önemli bazı ahlâkî ve dînî görevler ile aynı bağlamda zikredilmiştir. Bu durum, konumuz olan bu hasletin önemini göstermektedir. Hz. Peygamber’in, gerçek bir mümin olmak ile irtibatlandırması da bu ahlâkî erdemini önemini gösteren bir başka husustur.

Müminlerin birbirlerine olan bu duyarlılığını bildiren bir başka hadis ise şöyledir: *“Mümin müminin aynasıdır ve Mümin müminin kardeşidir. Olmadığı yerde onu korur, ona arka çıkar, savunur.”²*

Bu hadislerin ifade ettiği ortak anlama göre Mümin kimsenin kardeşini kendi şahsından ayırt etmemesi, onu kendisinin bir parçası olarak görmesi gerekmektedir. Aksi takdirde kardeşlik ruhunun gelişip pekişmesi mümkün olmayacaktır.

2.2.14. Nasihat Etmek

Toplumsal yapının sağlamlığının, sevgi ve kardeşlik duygularının yaygınlığının en önemli göstergelerinden aynı zaman da bu ideal yapıyı temin etmenin en önemli araçlarından biri de toplumu oluşturan bireylerin birbirlerine nasihat etme, birbirlerini iyiye, doğruya ve güzele yönlendirme hususundaki bilinç ve gayretleridir. Çünkü bu gayretin temelinde, nasihat eden kimsenin, kendisine nasihat ettiği kimseye karşı içten ve samimi olma, onun hakkında en hayırlı ve en güzel olanı murad etme gibi bir durumu söz konusudur ki nasihatın kelime anlamlarından biri de zaten budur.³

Nasihatın dini açıdan önemini bildirmek maksadıyla da Hz. Peygamber: *“Din nasihattir.”* buyurmuş, sahâbîler kendisine: *“Kimin için nasihattir? Dediğinde ise Hz. Peygamber (cevaben): “Allah (c.c), kitabı, Rasûlü, Müminlerin yöneticileri ve tüm Müslümanlar için nasihattir.”* buyurmuştur.⁴

¹ Tirmizî, Zühd, 2, h.no: 2305; Tirmizî, hadisile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Bu hadis garib olup sadece Cafer b. Süleyman’ın rivâyetiyle bilmekteyiz. Hasan Ebû Hüreyre’den bir şey işitmemiştir. Aynı şekilde Eyyûb, Yunus b. Ubeyd ve Ali b. Zeyd; Hasan, Ebû Hüreyre’den hadis işitmemiştir, demektedirler. Ebû Ubeyde en-Nâci, Hasan’dan bu hadisi kendi sözü olarak rivâyet etmiş olup senedinde Ebû Hüreyre’nin Hz. Peygamber’den rivayet ettiğini zikretmemiştir.”

² Ebû Dâvûd, Edeb, 57, h.no: 4918.

³ Hülî, *Edebu’n-Nebevî*, s.17.

⁴ Buhârî, İman, 42 (Hadis burada bâb başlığı olarak kaydedilmiştir); Müslim, İman, 95, h.no: 55; Tirmizî, Birr, 17, h.no: 1926; Nesaî, Bey’at, 31, h.no: 4194.

Dinin tam anlamıyla nasihat olduğunu bildiren bu hadiste özellikle “Müslümanların tamamı için nasihattir” kısmı konumuzla ilgilidir. Buna göre din ve dünyalarına faydalı olan şeyleri kendilerine göstermek, onları öğretmek, kusurlarını görmezden gelmek, onlara eza etmemek, yardımlarına koşmak, zararlarını gidermek, iyiliği emir; kötülüğü nehyetmek, büyüklerine hürmet, küçüklerine şefkatte bulunmak, aldatmamak, haset etmemek, kendisi için dilediğini onlar için de dilemek, kötü gördüğünü onlar içinde kötü görmek, onların mallarını, canlarını, ırzlarını müdafaa etmek, kendilerini bu sayılan şeylerle ahlâklanmaya teşvik etmek ve ilgilerini taatlere yönlendirmek¹ Müslümanların birbirlerine karşı nasihatçi olmalarının gereğidir.

Müslümanlığa girişte daha ilk adımda Hz. Peygamber tarafından şart koşulması açısından bu görevin önemini belirten bir başka rivâyette şöyledir:

Cerir b. Abdullah’tan (r.a) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Ben Hz. Peygamber’e (a.s) gelip Müslüman olmak üzere sana bey’at edeceğim dedim. Şart ettiği şeyler arasında her Müslüman’a karşı nasihati (onlara karşı samimi, içten olma, hayırhah olma, hayırlarını murad edip buna yönlendirme) de şart etti. Ben de bu şart üzere beyat ettim. Şu mescidin rabbine yemin ederim ki ben sizin nasihat edicinizim.”²

Bu önemli görev aynı zamanda Müslüman bireylerin birbiri üzerindeki haklarındandır. Hz. Peygamber Müslüman’ın Müslüman üzerindeki hakkını sayarken şöyle de buyurmuştur: “*Senden nasihat isterse ona nasihat et.*”³

Hadisin ifade ettiği anlam şöyle genişletilebilir: “Senden nasihat talep ederse kardeşine nasihat vermek görevindir. Söylemen gereken şeyleri söylemeyip ikiyüzlülük yaparak onu yanıltma ve aldatma, nasihatini açıklamaktan da geri durma.”⁴ Hadisteki ifade her ne kadar nasihat etme fiilini nasihatın talep edilme şartına bağlamışsa da âyet ve hadislerin genelinden çıkan sonuca göre böyle bir talep olsun veya olmasın Müslümanların karşılıklı nasihatleşmeleri bir hak ve görevdir.

Bu hak gözetilip ifa edildiği sürece sosyal yaşamdaki aksaklıklar, hata ve kusurlar düzeltilecek ve fertler daha nezih bir yaşantıya kavuşacaktır. İslâm toplumunun doğasından kaynaklanan ve her bir ferdi toplumsal hayatın seyrinden sorumlu olarak gören bu yapı kamu otoritesinin huzuru sağlama konusunda taşıdığı yükü de hafifletecektir.

¹ Davudoğlu, Ahmet, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1977, I, 301.

² Buhârî, İman, 42, h.no: 58; Müslim, İman, 97, 98, 99, h.no: 56.

³ Müslim, Selâm, 5, h.no: 2162.

⁴ Nevevî, *el-Minhâc*, XIV, 127.

Kur’ân ve sünnet de bu toplumsal görevin önemini defalarca vurgulamıştır. Öyle ki Hz. Peygamberin hadislerinde bu görevin bir başka adı da denilebilecek olan, “emr-i bi’l-maruf ve nehy-i ani’l-münker” (iyiliği emretmek ve kötülüğü nehy etmek) İslâm ümmetinin varlık sebebi olarak da zikredilmiştir. Şöyle ki: *“Canım elinde olan Allah’a (c.c) and olsun ki ya iyiliği emreder kötülükten sakındırırsınız veya da Allah (c.c) kendi katından sizin üzerinize bir azap gönderir sonra O’na dua edersiniz de duanız kabul olmaz.”*¹

Hadiste de görüldüğü üzere iyiliğin yaygınlaştırılması kötülüğün yollarının tıkanması ve toplumun bu konuda yüksek bir bilince sahip olması, İslâm ümmetinin ve medeniyetinin varlığını devam ettirebilmesi açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu görevin terk edilmesi ise toplumsal bünyeyi hasta etmektedir. Çok geçmeden de ilahi ceza gelmekte ve İslâm toplumu birliğini ve gücünü kaybetmektedir. Buna benzer bir başka hadis te şöyledir: *“Allah’a (c.c) yemin ederim ki, ya iyiliği emreder, kötülüğe engel olursunuz ve zalimin iki elini tutup onu hakka çevirir, doğruluğa zorlarsınız veya (bunu yapmazsanız) Allah (c.c) sizin iyilerinizin kalplerini de kötülerinkine benzetir ve daha önce İsrâiloğulları’na olduğu gibi size de lanet eder.”*²

Yine bu görevin her vesile ile ifa edilmesi gerektiğine işaret eden bir rivâyette şöyledir: Hz. Peygamber: *“Yollarda oturmaktan sakının!”* buyurdu. Sahabîler: “Yâ Rasûlallah! Oturmaktan başka çaremiz yoktur. Biz oralarda konuşuyoruz” dediler. Rasûlullah (s.a): *“Oturmaktan başka bir şey yapmayacaksınız, bari yolun hakkını verin!”* dedi. Ashâb: “Onun hakkı nedir?” diye sorduklarında ise Hz. Peygamber: *“Gözü yummak, ezayı def etmek, selâmı almak, iyiliği emir ve kötülüğü yasak etmektir”* buyurdu.³

Toplumda zuhur eden kötülük ve sapmalara karşı kalbi ve manevi de olsa mutlaka bir tavır alınması gerektiğini vurgulayan bir başka rivâyet daha vardır. Ancak kalbi ve manevi bu duruşun makbul ve geçerli olabilmesi için fiili ve kavli diğer tedbirlere bireyin imkân bulamaması şart koşulmuştur. Rivâyet şöyledir: *“Sizden her kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin. Eğer (eliyle değiştirmeye) gücü yetmezse diliyle (uyarsın). Şayet (ona da) gücü yetmiyorsa kalbiyle (buğz etsin). Ve işte bu, imanın en düşük mertebesidir.”*⁴

¹ Tirmizî, Fiten, 9, h.no: 2169.

² Ebû Dâvûd, Melâhim, 17, h.no: 4336, 4337.

³ Müslim, Selâm, 3, h.no: 2121.

⁴ Müslim, İman, 78, h.no: 49; Ebû Dâvûd, Melâhim, 17, h.no: 4340; Tirmizî, Fiten, 11, h.no: 2172.

Bu görevin önemine değinen bir Kur’ân âyeti ise şöyledir: *“Sizden; hayra çağıran, iyiliği (marufu) emreden ve kötülükten (münkerden) sakındıran bir topluluk bulunsun. Kurtuluşa erenler işte bunlardır.”*¹

Bir başka âyette de şöyle buyrulur: *“Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız.”*²

İnanan erkek ve kadınların kendi aralarındaki örnek durumu bildiren bir âyet de şöyledir: *“Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velileridirler. İyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler ve Allah'a ve Rasûlüne itaat ederler. İşte Allah'ın kendilerine rahmet edeceği bunlardır. Şüphesiz, Allah, üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.”*³

Kaydedilen son âyette mümin erkekler ve hanımlar birbirlerinin velisi ilan edilmektedir. Yani onlar birbirlerinin dostu ve yardımcısı olarak birbirlerinden sorumludurlar. İçinde bulundukları, özellikle manevi ve ahlâkî duruma kayıtsız kalamazlar. Hataları, kusurlar ve sapmaları düzeltip birbirlerini iyiye ve doğruya yönlendirirler. Bu ise ancak bireylerin karşılıklı sevgi ve saygı duygularının, birbirlerini değerli ve saygın birer şahsiyet olarak görme yeteneklerinin gelişmişliği ile mümkündür. Bu görevin (nasihat) hakkıyla ifa edilmesinin ise sevgi, saygı ve birliktelik ruhuna yapacağı katkı ortadadır.

2.3. Kardeşlik Duygusunu Zayıflatan Etkenler

İslâm dini toplumsal birliği ve kardeşlik bağlarını güçlendirecek etkenleri bildirip inananları bunları uygulamaya teşvik ettiği gibi Müslümanların birliğine hanel getirecek ve aralarındaki kardeşlik bağlarını zedeleyecek kötü hasletleri de bildirmiştir. Hz. Peygamber oldukça kapsamlı bir hadisinde bunları şöyle sayar: *“Birbirinize haset etmeyiniz, almayacağınız bir malın fiyatını alıcıyı zarar sokmak için arttırmayınız, birbirinize buğz etmeyiniz, birbirinize sırt dönmeyiniz, birbirinizin alışverişi üzerine alışveriş yapmayınız, ey Allah'ın (c.c) kulları kardeş olunuz. Müslüman Müslüman'ın kardeşidir, ona zulmetmez, onu düşmanları karşısında yalnız ve sahipsiz bırakmaz, onu küçük görmez -Hz. Peygamber göğsüne işaret ederek üç defa “takva buradadır” dedi -*

¹ Âli İmrân, 3/104.

² Âli İmrân, 3/110.

³ Tevbe, 9/71.

kişiyi kötülük olarak Müslüman kardeşini küçük görmesi yeterlidir. Tüm Müslümanların kanı, malı ve ırzı diğer Müslümanlara haramdır.”¹

Bir başka hadiste de şöyle buyrulur: *“Zandan kaçının. Çünkü zan, sözlerin en yalanıdır. Birbirinizin içyüzünü araştırmayın, tecessüste bulunmayın, birbirinizle yarışmayın, birbirinizi çekememezlik etmeyin, birbirinize karşı buğzetmeyin, birbirinize sırtınızı dönmeyin ve ey Allah'ın kulları kardeşler olun!”²*

Ayrıca bu hadisin çeşitli rivâyetlerinde hemen hemen aynı manalara gelen, *“birbirinizle küsmeyiniz!”³* ve *“ilgi ve alakanızı kesmeyiniz!”⁴* ifadeleri de yer almaktadır.

2.3.1. İftira ve Yalan

Sözlükte, yalan söylemek, uydurmak, asılsız isnatta bulunmak⁵ gibi anlamlara gelen iftira, ahlâk terimi olarak bir kimseye işlemediği bir suçu isnat etmek demektir. Hukuk ve ahlâkta iftira yerine daha çok “ifk” ve “bühtan” terimleri, zina iftirası içinde “kazf” kelimesi kullanılır.⁶

İftira çok büyük bir günah, toplumsal yapıyı tahrip eden ciddi bir tehdit olmakla beraber özellikle namuslu Müslüman kadınlara iftira atmak çok daha büyük ve yıkıcı bir suçtur. İnsanların şeref ve haysiyetine onarılması çok güç hasarlar verebilir. Bundan dolayı da Hz. Peygamber “kazf” denilen bu günahı yedi büyük günah arasında saymıştır.⁷ Bu suçun toplumundaki kötü tesirleri, buna karşı alınması gereken tedbirler ve iftira peşinde koşanların kötü akıbeti ile ilgili olarak Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulur: *“Çünkü siz bu iftirayı, gelişi güzel birbirinizin ağzından alıyor ve hakkında bilgi sahibi olmadığınız (bu uydurma haberi) ağızlarınızda geveleyip duruyorsunuz. Bunun önemsiz olduğunu sanıyorsunuz. Hâlbuki bu, Allah katında çok büyük bir suçtur. Onu duyduğunuzda "Bunu konuşup yaymamız bize yakışmaz. Haşa! Bu, çok büyük bir iftiradır..." demeli değil miydiniz? Eğer inanmış insanlarsanız, Allah, bir daha buna benzer tutumu tekrarlamaktan sizi sakındırıp uyarıyor. Ve Allah âyetlerini size açıklıyor. Allah, (işin iç yüzünü) çok iyi bilir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir.*

¹ Buhârî, Edeb, 57, h.no: 6064, 6065; 58, h.no: 6066; Müslim, Birr, 32, h.no: 2564.

² Buhârî, Edeb, 57, h.no: 6064, 6065; 58, h.no: 6066; Müslim, Birr, 28, 29, 30, 31, h.no: 2563.

³ Müslim, Birr, 29, h.no: 2563.

⁴ Müslim, Birr, 30, h.no: 2563.

⁵ Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “f-r-y”, s. 381; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, “f-r-y”, III, 443; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “f-r-y”, XV, 154.

⁶ Canbulat, Mehmet, “İftira”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 298.

⁷ Buhârî, Vasâyâ, 23, h.no: 2766; Müslim, İman, 145, h.no: 89.

İnananlar arasında kötü söz ve davranışın yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada da, ahirette de acı veren bir azap vardır. (Her şeyi) Allah bilir; siz bilmezsiniz. Ya sizin üstünüze Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı; Allah çok şefkatli ve merhametli olmasaydı (haliniz nice olurdu)?”¹

Yukarıdaki âyetler Hz. Âişe (r.a) atılan bir iftira hakkında inmiştir. Medine’de Müslümanların dirlik ve düzenine, sevgi ve kardeşliğine göz diken münafıklar, bu sağlam yapıyı bozmak amacıyla böyle bir iftira kampanyası başlatmışlardı. Su-i zan bahsinde de değinileceği gibi bazı Müslümanlar kötü hislerinin esiri olarak bu söylentilere kanmıştı. Ancak imanî olgunluğa sahip olanlar bunun apaçık bir iftira olduğunu görebilmişti. İftiranın, özellikle de kendi işlediği bir suçu başkasına yüklemenin kötülüğünü bildiren bir başka âyette ise şöyle buyrulur: *“O halde her kim bir hata veya günah kazanır da sonra bu kazandığını hiç ilgisi olmayan temiz bir kimseye atarsa, muhakkak ki bir iftira ve açık bir günah yüklenmiş olur.”²*

Yukarıdaki âyette yer alan “hatie” (hata) ile “ism” in ayırımında üç şekil vardır: Birincisi, “hatie”, küçük günah; “ism”, büyük günahdır. İkincisi, “hatie”, yapanda kalan küçük günah; “ism” ise zulüm ve öldürme gibi başkasına tecavüz eden geçici günahdır. Üçüncüsü, “hatie”, gerek isteyerek olsun, gerek bilmeden olsun, yapılması layık olmayan; “ism” ise, isteyerek meydana gelendir. Demek ki, başkasına iftira edilen günah, gerek büyük, gerek küçük olsun, her iki takdirde iftiranın kendisi pek büyük bir günahdır. İftiranın mahiyeti birdir. Başkasına, yapmadığı bir kötülüğü iftira etmek, aslında ağır ve büyük bir günah olduğu gibi, kendi günahını başkasına yüklemek, o günaha bu ağır ve büyük günahı ilave etmektir. Bundan dolayı bütün bunlardan kaçınmak ve şayet böyle bir şey olmuşsa, derhal tevbe ve istiğfar edip helalleşmek lazım gelir.³

Yine içlerinde iftiranın da olduğu bir dizi günahın uhrevi cezasını bildiren bir başka rivâyete göre Hz. Peygamber ahabına: *“Müflis kimdir, biliyor musunuz?”* diye sordu. Ashâb: *“yâ Rasûlallah! Bizim aramızda müflis, parası ve malı olmayan kimsedir.”* dediler. (Bu cevap üzerine) Rasûlullah (s.a): *“Şüphesiz ki ümmetimin müflisi, kıyamet günü namaz, oruç ve zekât sevabıyla gelip, fakat şuna sövüp, buna zina isnat ve iftirası yapıp, şunun malını yiyip, bunun kanını döküp, şunu dövüp, bu sebeple iyiliklerinin sevabı şuna buna verilen ve üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları*

¹ Nur, 24/15-20.

² Nisâ, 4/112.

³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, III, 81.

biterse, hak sahiplerinin günahları kendisine yükletilip sonra da cehenneme atılan kimsedir.” buyurdular.¹

Yukarıdaki hadis de insanların şeref ve haysiyetlerine saldırmanın kişiyi gerçek bir iflasa götüreceğini bildirmiştir. Hadise göre müflis kavramının hakiki anlamı da budur. İnsanların, malı olmayan veya da az malı olan kimseyi müflis olarak isimlendirmesi ise bu kavramın gerçek anlamını ifade etmez. Çünkü bu durum geçicidir ve bu şahsın ölümü ile son bulabilir. Belki de kişi henüz hayatta iken kavuşacağı bolluk ve bereket ile de son bulabilir. Hadiste zikredilen bu hakiki müflis ise tam bir helake ve kesin bir yokluğa mahkûm olmuştur. Çünkü yaptığı güzel işlerin sevabı alacaklılarına (hakını yediği kimselere) verilmiş, bunlar bittiği ve yetmediği zaman da bu kimselerin (alacaklıların) günahı kendi üzerine yüklenmiş ve sonra da cehenneme atılmıştır. Böylelikle onun hüsranı, helaki ve iflası tam ve kesin olmuştur.²

İftira ile beraber, kötü neticeler doğurması açısından ondan geri kalmayan, aynı zamanda ciddi bir kişilik bozukluğunun da belirtisi olan yalanın da toplumsal hayatın huzur ve güven içinde devamının sağlanması yolunda en büyük tehditlerden olduğunu söylemek mümkündür. İnsanın hakikati ters yüz etmesi, gerçekliğe ihanet etmesi ve hepsinden önemlisi kişinin öz doğruluğunu dumûra uğratması açısından yalan ve iftira, toplumsal dayanışmanın manevi zeminini yok eden çok ciddi bir insani ve ahlâkî sapmadır. Bu nedenle gerek Kur’ân-ı Kerim’de gerekse Hz. Peygamber’in hadislerinde bu sapmaya özenle dikkat çekilmiştir. Kur’ân’da pek çok vesile ile yalan ve yalancılar yerilirken, Hz. Peygamber, yalancılığı nifak ahlâkı olarak nitelemiş ve *“Münafığın/ikiyüzlünün göstergesi üç tanedir: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde sözünü tutmaz ve kendisine bir şey emanet edildiğinde emanete ihanet eder.”*³ demek suretiyle de toplumun güvenlik yapısını kemiren mikroplara dikkat çekmiştir.⁴

İftira gibi yalan da Kur’ân ve Sünnet tarafından birçok kere yasaklanmıştır. Örneğin bir âyette şöyle buyrulur: *“O halde, pislikten, putlardan sakının; yalan sözden sakının.”*⁵

Kaydedilen bu âyette yalan söz ile şirkin aynı bağlamda gelmesi önemlidir. Kur’ân bu iki suçu birbirine denk görmüştür ki Hz. Peygamber de bir hutbesinde üç

¹ Müslim, Birr, 59, h.no: 2581; Tirmizî, Sıfatu’l-Kıyâme, 2, h.no: 2418.

² Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 117.

³ Buhârî, İman, 24, h.no: 33; Müslim, İman, 107,108, h.no: 59.

⁴ Özafşar, “Toplumsal Dayanışma ve Kardeşlik”, *İslam’a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, s. 385.

⁵ Hac, 22/30.

defa: “*Ey insanlar! Yalancı şahitlik Allah’a şirk koşmak ile denk tutulmuştur.*”¹ diyerek bu anlama işaret etmiştir.

Örnek müminlerin vasıflarını bildiren bir başka âyette de şöyle buyrulur: “(O kullar), yalan yere şahitlik etmezler, boş sözlerle karşılaştıklarında vakar ile (oradan) geçip giderler.”²

Bu âyette geçen “şehâdetü’z-zûr” ifadesi kişinin kasten bir başkası aleyhinde doğrulardan sapması³ anlamına gelir. Âyet, örnek müminlerin yalan söz ve yalancı şahitlikten uzak durduklarını bildirmektedir.⁴ Yine, şerden kaçınmak ve dinlerini muhafaza etmek amacıyla yalancıların bulunduğu ortamlardan uzak durdukları da âyetin ifade ettiği anlamlardandır.⁵

Hz. Peygamber de en büyük günahları sayarken, yalancı şahitlik ve yalan söz⁶ ve yine yalan yere yemin etmeyi de bunlar arasında saymıştır.⁷

Yalanın pratikte çok büyük zararlara yol açmaması veya da bir hakkın zayi olması sonucunu doğurmuyor olması da onu yalan ve günah olmaktan çıkarmaz. Bu gerçek çeşitli rivâyetlerde ortaya konulmaktadır. Örneğin Hz. Esmâ’nın (r.a) naklettiği bir rivâyet şöyledir: “Bir kadın gelerek: “Ey Allah’ın Rasûlü! Benim bir kumam var. Ona karşı (yalan söyleyerek) kocamın vermediği şeyle karnımı doyurmuş göstersem bana bir mahzur getirir mi?” diye sordu. Hz. Peygamber: “*Verilmeyenle karnını doyurmuş gösterip övünen, tıpkı, iki yalan elbisesini giyen gibidir.*” cevabını verdi.”⁸

Abdullah İbn Âmir’in (r.a) naklettiği bir başka rivâyet ise şöyledir: “Bir gün, Rasûlullah (s.a), evimizde otururken, annem beni çağırdı ve: “Hele bir gel sana ne vereceğim!” dedi. Hz. Peygamber anneme: “*Çocuğa ne vermek istemiştin?*” diye sordu. “Ona bir hurma vermek istemiştin” deyince, Hz. Peygamber: “*Dikkat et! Eğer ona bir şey vermeyecek olursan, üzerine bir yalan yazılacak!*” buyurdular.”⁹

¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 321 h.no: 18918; Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XXIII, 223.

² Furkan, 25/72.

³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 409.

⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 225; Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XXIV, 485; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 409.

⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 225; Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XXIV, 485; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 409.

⁶ Buhârî, Şehâdât, 10, h.no: 2653, 2654; Müslim, İman, 143, 144, h.no: 87, 88; Tirmizî, Tefsîru Sûreti’n-Nisâ, 5, h.no: 3018, 3019.

⁷ Buhârî, Eymân, 16, h.no: 6675; Tirmizî, Tefsîru Sûreti’n-Nisâ, 6, h.no: 3020; 7, h.no: 3021.

⁸ Buhârî, Nikâh, 107, h.no: 5219; Müslim, Libas, 126, 127, h.no: 2129, 2130; Ebû Dâvûd, Edeb, 91, h.no: 4997.

⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 88, h.no: 4991.

Görüldüğü gibi bu rivâyetlerde Hz. Peygamber'in yalan olarak nitelediği davranışlar netice itibariyle çok ciddi sakıncalar ve zararlar doğurmayan davranışlardır. Ama her hâlükârda hakikate aykırı olmasından dolayı yalan olarak görülmüştür.

İnsanları güldürüp eğlendirme gibi bir gerekçenin, yalan konuşmayı ve hakikati çarpıtmayı meşru ve mubah hale getirebileceği gibi yaygın bir kanaatinde İslâm adabında yeri olmadığı görülmektedir. Şaka ve espriler dahi her halükârda hakikate uygun olmalıdır. Bununla ilgili bir hadiste ise Hz. Peygamber şöyle buyurur: *“Yazıklar olsun o kimseye ki, insanları güldürmek için konuşur ve yalan söylerler! Yazık ona, yazık ona!”*¹

Abdullah b. Mesud'un (r.a) nakletmiş olduğu, yalan söylemenin kişinin manevi ve ruhani dünyasında yaptığı tahribata işaret eden bir hadiste ise Hz. Peygamber şöyle buyurur: *“Kul yalan söylemeye ve yalan söyleme niyetini taşımaya devam edince bir an gelir ki, kalbinde önce siyah bir nokta belirir. Sonra bu nokta büyür ve kalbinin tamamı simsiyah olur. Sonunda Allah (c.c) nezdinde yalancılar arasına kaydedilir.”*²

Yalan söylemenin, iman vasfıyla bir araya gelmesi mümkün olmayan bir kişilik bozukluğu olduğunu ifade eden bir başka rivâyet ise Safvân İbn Süleym'in (r.a) nakletmiş olduğu şu rivâyettir: “Ey Allah'ın Rasûlü! Mümin korkak olur mu?” dedik, “Evet!” buyurdular. “Pekiye cimri olur mu?” dedik, yine “Evet!” buyurdular. Biz yine “Pekiye yalancı olur mu?” diye sorduk. Bu sefer “Hayır!” buyurdular.”³

Hz. Peygamber, yalancılıkla doğruluğun mukayesesini yaptığı bir hadisinde de şöyle buyurur: *“Hiç şüphe yok ki doğruluk iyiliğe götürür. İyilik de cennete götürür. Kişi doğru söyleye söyleye Allah (c.c) katında sıddîk (doğru sözlü) diye yazılır. Yalancılık kötülüğe götürür. Kötülük de cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye Allah (c.c) katında kezzâb (çok yalancı) diye yazılır.”*⁴

Kaydedilen bu hadis, doğruluk ve yalancılığın insanı kademeli olarak taşıdığı akıbeti haber vermektedir ki bu doğrular için cennet, yalancılar içinse cehennemdir.

¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 88, h.no: 4990; Tirmizî, Zühd, 10, h.no: 2315.

² Muvatta, Kelâm, 18, h.no: 3629.

³ Muvatta, Kelâm, 19, h.no: 3630.

⁴ Buhârî, Edeb, 69, h.no: 6094; Müslim, Birr, 103, 104, 105, h.no: 2607.

2.3.2. Sû-i Zan

Zan kelimesi zıt anlamlı kelimelerdendir. Şüphe ve yakîn (kesin bilgi) anlamına gelir. Fakat bu kesinlik gözle görmenin değil düşünmenin sonucu oluşan bir kesinliktir.¹ Sû-i zan terkinde ise kelime, sanma, sezme, şüphe, kesin olmayan, işaret ve emarelerin ortaya koyduğu bilgi anlamına gelmektedir.² İslâm ahlâk sisteminin yasaklamış olduğu su-i zan ise sebebi ve gerekçesi olmayan itham, üzerinde belirti ve emareleri görülmediği halde bir kimse hakkında varılan olumsuz yargı ve kanaatlerdir.³

Toplumsal hayatın sağlıklı bir şekilde devam etmesinin en temel şartlarından biri de toplumu oluşturan bireylerin birbirlerine karşı temiz bir kalp, önyargısız bir düşünce ve güven duygusuna sahip olmalarıdır. İnsanların birbirleri hakkında olabilecek en kötü ihtimalleri düşünmesi ve böylelikle peşin hükümlere varması, örneğin selâmlaşma gibi en basit medeni ilişkileri dahi ortadan kaldıracak ve böylelikle çürük bir toplumsal bünye meydana getirecektir. O nedenle Kur’ân ve Sünnet bu kötü ahlâkın tam adı olan su-i zannı çeşitli yerlerde yermiştir. Örneğin bir âyette şöyle buyrulur: *“Ey iman edenler, zandan çok kaçın; çünkü zannın bir kısmı günahdır. Tecessüs etmeyin (birbirinizin gizli yönlerini araştırmayın).”*⁴

Bu ilahi uyarıdan, kişinin zanna dayanan bir kanaat elde etmeye çalışırken veya bir kimse hakkında karar vermek için harekete geçerken bunları düşünüp taşıyıp ölçmesi ve bu zan ve tahminin günah olup olmayacağını göz önüne alması gerektiği sonucu çıkmaktadır. Hakikaten bu zan gerekli midir, böyle bir zan için makul sebeplerim var mıdır, kendisine dayanarak davranış gösterdiğim bu zan caiz midir gibi tedbirleri, Allah’tan (c.c) korkan herkes elbette almalıdır. Zan ve tahminlerini alabildiğine başıboş bırakmak ve rastgele, sebepsiz olarak zanlara dayanmak Allah’tan (c.c) korkmayan ve ahirette hesaba çekileceğini düşünmeyen kişilerin işidir.⁵

Sû-i zannı yasaklayan bir başka âyette de şöyle buyrulur: *“Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme; çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.”*⁶

¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “z-n-n”, XIII, 272.

² Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “z-n-n”, s. 320; Karaman, Fikret, “Zan”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 706.

³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “z-n-n”, XIII, 272; Hülî, *Edebü’n-Nebevi*, s. 136-137.

⁴ Hucurat, 49/12.

⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, V, 452.

⁶ İsra, 17/36.

Buna göre bir haber, bir olay ve bir hareket hakkında kesin hüküm vermeden önce ciddi bir araştırma yapılması Kur’ân-ı Kerim’in çağrısı gereğidir ve İslâm’ın hassas metodunun gereğidir. Kalp ve akıl bu yol üzere hareket ettiğinde artık inanç dünyasında kuruntulara ve saçmalıklara meydan verilmez. Hüküm, yargı ve sosyal ilişkiler dünyasında tahmine ve şüphelere yer verilmez.¹ Böylelikle güvene dayalı sağlam bir toplumsal yapı meydana gelir. Zan ile hareket etmeyi meneden diğer bir âyet de şöyledir: *“Eğer yeryüzündekilerin çoğuna uyarasan seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyuyorlar ve onlar sadece yalan uyduruyorlar.”*²

Bir başka âyet de şöyledir: *“Onların çoğu zandan başka bir şeye uymaz. Şüphesiz zan, haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz. Allah onların yapmakta olduklarını pekiyi bilendir.”*³

Yukarıdaki âyetler de zannın hakikati gösteren bir bilgi kaynağı değil sadece vehim ve hayalden ibaret olduğunu bildirir.⁴

Hz. Peygamber de çeşitli hadislerinde bu kötü ahlâktan sakındırmıştır: *“Zandan sakınınız. Çünkü zan (yersiz itham), sözlerin en yalan olanıdır.”*⁵

Sû-i zannın kötülüğü ile ilgili en etkili örneğin ise asrısaalette yaşanan “ıfk” hadisesi olduğu söylenebilir.⁶ Münafıkların Hz. Âişe (r.a) hakkında ortaya attıkları zina iftirası ile müminler denenmiş ve içlerinden bazıları⁷ kötü duygularının etkisinde kalarak bu sözün peşinden gitmiş ve su-i zanna kapılmışlardır. Bununla ilgili Kur’ân âyetleri şöyledir: *“Erkek ve kadın müminlerin, bu iftirayı işittiklerinde kendi vicdanları ile hüsnü zanda bulunup da, "bu apaçık bir iftiradır" demeleri gerekmez miydi? (Bu iddiayı ortaya atanların) da bu konuda dört şahit getirmeleri gerekmez miydi? Mademki şahitler getirip ispat edemediler, öyle ise onlar Allah nezdinde yalancıların ta kendisidirler. Eğer dünyada ve ahirette Allah’ın lütuf ve merhameti üstünüzde olmasaydı, size mutlaka büyük bir azap isabet ederdi. Çünkü siz bu iftirayı, gelişi güzel birbirinizin ağzından alıyor ve hakkında bilgi sahibi olmadığınız (bu uydurma haberi) ağızlarınızda geveleyip duruyorsunuz. Bunun önemsiz olduğunu sanıyorsunuz. Hâlbuki bu, Allah katında çok büyük bir suçtur. Onu duyduğunuzda "Bunu konuşup yaymamız bize yakışmaz. Haşa! Bu, çok büyük bir iftiradır..." demeli değil miydiniz? Eğer inanmış*

¹ Kutub, *Fi Zilâli’l-Kur’ân*, VII, 40.

² En’am, 6/116.

³ Yunus, 10/36; Sû-i zan hakkındaki diğer âyetler için bkz. Necm, 53/28, Feth, 48/12.

⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 258; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, II, 514.

⁵ Buhârî, Edeb, 58, h.no: 6066; Müslim, Birr, 28, h.no: 2563.

⁶ el-Makrîzî, *İmtâu’l-Esmâ’*, I, 214.

⁷ Bu iftiraya kulak veren kimselerle ilgili olarak bkz. el-Makrîzî, *İmtâu’l-Esmâ’*, I, 216.

insanlarsanız, Allah, bir daha buna benzer tutumu tekrarlamaktan sizi sakındırıp uyarıyor. Ve Allah âyetlerini size açıklıyor. Allah, (işin iç yüzünü) çok iyi bilir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir. İnananlar arasında kötü söz ve davranışın yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada da, ahirette de acı veren bir azap vardır. (Her şeyi) Allah bilir; siz bilmezsiniz. Ya sizin üstünüze Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı; Allah çok şefkatli ve merhametli olmasaydı (haliniz nice olurdu)?”¹

Yukarıdaki âyetlerle, buna benzer, mesnetsiz bir söylenti karşısında inananların alması gereken örnek tavır bildirilmiş ve toplumsal yapının sıhhatini tahrip etmeye meyilli kimselere fırsat verilmemesi öğütlenmiş ve bunu sağlamak için bir takım hukuki müeyyideler de konulmuştur. Şu rivâyetler de, her işte sû-i zannı bırakıp hüsnü zanna göre hareket etmenin ne derece önemli olduğunu göstermektedir: Rivâyet edildiğine göre Mikdâd b. Amr (r.a) şöyle demiştir: “Rasûlullah’a (s.a) “Kâfirlerden bir adamla karşılaşsam ve onunla vuruşsam, o benim ellerimden birini kılıçla koparsa, sonra da benim elimden kurtulmak için bir ağacın arkasına sığınsa ve: “Ben, Allah (c.c) için Müslüman oldum” dese, böyle dedikten sonra onu öldürebilir miyim, yâ Rasûlallah! Ne dersin?” dedim. Rasûlullah (s.a): “*Sakın onu öldürme!*” buyurdu. Ben: “Ey Allah’ın Rasûlü! Adam benim iki elimden birini kopardı, ondan sonra benden korktuğu için bu sözü söyledi” dedim. Bunun üzerine: “*Sakın öldürme, eğer onu öldürürsen, o, senin kendisini öldürmezden önceki durumundadır. Sen ise, onun o sözü söylemeden önceki durumuna düşersin!*” buyurdu.”² Diğer rivâyet de Üsâme b. Zeyd’in (r.a) kendisi ile alâkalı naklettiği şu rivâyettir ki buna benzer niteliktedir: Rasûlullah (a.s), bizi Cüheyne kabilesinin Huraka kolu üzerine göndermişti. Sabahleyin sularının başında iken onlara hücum ettik. Ben ve Ensâr'dan bir kişi onlardan bir adama yetiştik. Üzerine yürüyünce, adam; “Lâ ilâhe illallah” dedi. Bunun üzerine Ensâr'dan olan arkadaşım ona hücumdan vazgeçti; ben ise mızrağımı sapladım ve adamı öldürdüm. Biz Medine'ye gelince, bu olay Hz. Peygamber'in kulağına gitti ve bana: “*Ey Üsâme! ‘Lâ ilâhe illallah’ dedikten sonra adamı öldürdün mü?*” buyurdu. Ben: “Yâ Rasûlallah! O, bu sözü sadece canını kurtarmak için söyledi.” dedim. Hz. Peygamber: “*Lâ ilâhe illallah’ dedikten sonra, adamı öldürdün mü?*” diye sözünü tekrar etti. Diğer bir rivâyette: “*Kalbini yarıp baktın mı ki, bu niyetle söyleyip söylemediğini bilesin?*” diye tekrar sordu. Bu sözü o kadar çok tekrarlardı ki, ben, keşke daha önce değil de şimdi Müslüman olsaydım, diye temenni

¹ Nur, 24/12-20.

² Buhârî, Meğâzî, 12, h.no: 4019; Müslim, İman, 155, h.no: 95.

ettim.¹ Rivâyetlere göre “Ey iman edenler, Allah yolunda adım attığınız (savaşa çıktığınız) zaman gerekli araştırmayı yapın ve size (İslâm geleneğine göre) selâm verene, dünya hayatının geçiciliğine istekli çıkarak: “Sen mümin değilsin” demeyin.”² âyeti de bu olay hakkında inmiştir.

2.3.3. Hased

İnsanların ruhi hastalıklarından biri de; kıskançlık, çekememezlik duygularıdır. Özellikle bir kimsenin diğer bir kimseyi, sahip olduğu nimetlerden dolayı kıskanması, bu nimetlerden mahrum olmasını arzulaması, bununla beraber bütün bu nimetlere kendisinin sahip olmayı istemesi hasettir.³ Bu manada haset, insanları ruhen yiyip bitirdiği gibi, cemiyet içinde de güvensizlik ve düşmanlığa kadar varan içtimai yaralara yol açar. Bu duygular içinde olan insanların teşkil ettikleri aileler parçalanır. Sosyal hayatın gereği olarak, değişik mevki ve makamda bulunan idarecilere karşı itaatsizlikler zuhur eder. Amir memura, memur amire; işçi patrona, patron işçiye karşı daimi olarak haset besler durursa, güven ortamı ortadan kalkar. Güven ortamının yerini, güvensizliğin doğurduğu huzursuzluk ve tedirginlik alır. Bu sebeple, haset ve benzeri duygular, bir toplumda fertler arasında sosyal dayanışmanın gerçekleşmesine engel teşkil eder.

Nitekim İslâm’da haset, münafıklık alameti sayılmıştır. Hâlbuki her hangi bir mala, mülke, evlat ve iyale, makam ve mevkiye, sıhhat ve şerefe sahip olan bir kimsenin sahip olduğu bu nimetlerden dolayı ona özenilmesi, ama o kimsenin sahip olduğu şeylerin noksanlaşmadan, azalmadan kendisinde de bulunmasının arzulaması demek olan gıpta Müslümanlar için hoş karşılanmış, normal bir davranış olarak kabul edilmiştir.⁴ Bu hakikate vurgu yapan bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Ancak iki kişiye hased edilebilir (imrenilebilir). Bunlardan biri, Allah’ın (c.c) kendisine mal verdiği ve bu malı hak yolunda harcamaya muvaffak kıldığı kimse, diğeri de Allah Teâlâ’nın kendisine hikmet (ilim) verip, bununla hükmeden (amel eden) ve başkalarına da öğreten kimse.”⁵

¹ Buhârî, Diyât, 2, h.no: 6872; Müslim, İman, 158, 159, h.no: 96.

² Nisâ, 4/94

³ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “h-s-d”, s. 125; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, “h-s-d”, I, 383; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “h-s-d”, III, 148-149.

⁴ Şeker, Mehmet, *İslam’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, DİB Yayınları, Ankara, 2007, s. 100-101.

⁵ Buhârî, İlim, 15, h.no: 73; Müslim, Salâtü’l-Müsafirîn, 268, h.no: 816.

Yukarıdaki hadiste zikredilen hased aslında gıptadır. Buna hased denilmesi mecâzidir. Gıpta ise -yukarıda ifade edildiği gibi- başkalarında olan nimetlerin, onlardan alınmaksızın kendisinde de olmasını dilemektir. Bu konuda şiddetli arzu duymak ise “münâfese” olarak adlandırılır. Şâyet taatlerde, hayırlı işlerde olursa bu övülen bir davranıştır. İsyan anlamına gelen davranışlarda olursa yerilmiştir. Caiz olan durumlarda da mubahtır. Hz. Peygamber bu hadiste, “bu iki duruma gıpta etmekten daha büyük ve faziletli bir gıpta yoktur” demek istemiştir.¹

Müslüman’ın diğer Müslümanların elindeki nimet ve güzelliklere karşı takınması gereken örnek tavrı bildiren bir âyet de şöyledir: “*Daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler.*”²

Yukarıdaki âyet, Medineli Müslümanlarla onların Mekkeli muhacir kardeşlerinin arasındaki örnek bir durumdan bahsetmektedir. Buna göre Medineli Müslümanlar muhacir olan kardeşlerinin elde ettiği bir takım imkân ve avantajlara karşı hiçbir haset ve kıskançlık hissi beslememişlerdir. Bundan dolayı onların yürekleri daralmamış, gam ve kedere düşmemişlerdir. Haset duygusundan uzak olmaları nedeniyle de övülmüşlerdir.³ Âyetin son cümlesindeki “*kim nefsinin cimriliğinden (şuhh) korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.*”⁴ ifadesin de yer alan “şuhh” kelimesi de birçok müfessire göre “cimrilik huyunun ileri derecesi” veya “cimri olmanın yanı sıra başkalarının elindeki imkânları da kıskanma” anlamına gelir.⁵ İşte bütün bu kötü duygulardan kendisini koruyabilenlerin mükâfatı dünyada ve ahirette felaha kavuşmaktır. Aksi bir durum ise, yukarıda işaret ettiğimiz, toplumsal hayata, birlik ve kardeşlik duygusuna verdiği zararın yanı sıra, bireyin manevi hayatı açısından da büyük bir yıkım olacaktır. Bununla ilgili bir hadiste şöyle buyrulur: “*Hasetten sakının! Muhakkak ki haset, ateşin odunu yediği gibi iyilikleri yer.*”⁶

Bu hadise göre haset duygusuna sahip olan kişi aynı zamanda bir takım güzel hasletler taşıyor da olsa, servetini kaybetmiş müflis bir tüccar gibi iyiliklerinin mükâfatından yoksun kalacaktır. Çünkü haset onun işlediği taatleri giderip yok etmiştir. Bu ise hasedin, sahibini, haset ettiği kişinin gıybetini yapma ve buna benzer diğer bazı

¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, I, 622.

² Haşr, 59/9.

³ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, III, 179.

⁴ Haşr, 59/9.

⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 380; Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XXIX, 508; Ayrıca bkz. Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “ş-h-h”, s. 259; Karaman v.dğ., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, V, 293-294.

⁶ Ebû Dâvûd, Edeb, 52, h.no: 4903.

davranışlara sürüklemesinden kaynaklanır. Böylelikle bu şahsın ırzı ve namusuna saldırması sebebiyle iyilikleri boşa gider. Neticede haset ettiği kişi bu mağduriyetinden dolayı manevi anlamda kazanç sağlarken, hasetçi kişi zarar üstüne zarar görmüş olacaktır. Bu durum “*O, dünyasını da, ahiretini de kaybetmiştir. İşte bu, apaçık zıyanın ta kendisidir*”¹ âyetindeki mana ile de örtüşür.²

Hasedin dini hayata verdiği zarar ve tahribatı bildiren bir başka hadiste ise şöyle buyrulur: “*Geçmiş toplumların hastalığı size de bulaştı ki hased ve kin beslemektir. (Bunlar ise) tıraş edici, kazıyıcıdır. (Dikkat edin) saç tıraş eder, kazır demiyorum fakat dini kökünden kazıyıp yok eder.*”³

Hadiste görüldüğü üzere haset, kin besleme ile beraber bir hastalık olarak nitelendirilmiştir. Çünkü bunlar kalbin hastalığıdır. Bu hastalık bedenin dışından herhangi bir parçayı koparsaydı bu kolay bir durum olurdu. Fakat dini (ve dini hassasiyetleri) kazıyıp ortadan kaldırmaktadır ki bunun dünya ve ahiretteki zararları çok daha büyüktür.⁴

2.3.4. Tecessüs

Sözlükte “dikkat ve gayretle araştırmak” anlamına gelen tecessüs,⁵ dini bir kavram olarak, başkalarının gizli taraflarını, kötülük ve kusurlarını araştırmak demektir.⁶ Sosyal hayat açısından önemli mahzurları olan bu kötü ahlâk da Kur’ân ve sünnet tarafından kesin ifadelerle yasaklanmıştır.⁷

İnsan doğası gereği hata yapabilen bir varlıktır. Sosyal statüsü, eğitim durumu, ahlâkî ve irfani düzeyi ne olursa olsun her insan hata yapma, kusur işleme potansiyeline sahiptir. Kur’ân-ı Kerim’de Allah Teâlâ’nın sevip beğendiği örnek müminlerin özellikleri sayılırken bile bu hakikat göz ardı edilmemiştir. Bir âyette şöyle buyrulur: “*Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah’ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah’tan*

¹ Hacc, 22/11.

² Azimabadî, *Avnu’l-Ma’bud Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, XIII, 168.

³ Tirmizî, *Sıfatu’l-Kıyâme*, 56, h.no: 2510.

⁴ Mubarekfurî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, VII, 180.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “c-s-s”, VI, 38.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “c-s-s”, VI, 38; Canbulat, Mehmet, “Tecessüs”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 640.

⁷ Hucurat, 49/12; Tecessüsü yasaklayan hadisler için ise bkz. Buhârî, Edeb, 57, h.no: 6064; 58, h.no: 6066; Müslim, Birr, 28, 29, 30, h.no: 2563.

başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler.”¹

Yine Allah Teâlâ’nın “Gafur, Rahim, Tevvab” gibi isimleri de aslında insanda hata ve günah işleme potansiyelinin doğal olarak mevcut olduğunu gösterir. Çünkü insan nefis ve irade sahibidir. Hayatın her anında sürçme ve hata yapma ihtimali vardır. Allah Teâlâ’nın kullarından istediği ise bu hataları itiraf edip samimiyetle tevbe ve istiğfar etmeleridir. Bundan sonra yukarıda zikrettiğimiz isimler tecelli edecek ve kul ilahi bağışlamaya kavuşacaktır.

Ancak bu hata ve kusurlar her zaman herkes tarafından bilinmez ve görülmez. Zaten hiç kimse de bu hatalarının bilinip duyulmasını istemez ve bunun için de azami gayret gösterir. Allah Teâlâ da “Settar” isminin bir tecellisi olarak kullarının hata ve kusurlarını örter. Böylelikle toplumsal hayat daha yaşanılabilir bir hale gelir, insanlar arası ilişkiler sağlıklı bir şekilde devam eder. Bunun tersi düşünüldüğünde ise ortaya sevgi ve kardeşlik kavramları açısından oldukça menfi bir manzara çıkar. Çünkü bir kısım insanlar çıkıp da diğer bazılarının ayıp ve kusurlarını araştırır ve bunu çevreye de yayarlarsa bunun sonucunda kalplere önyargı, kin ve nefret tohumları ekilmiş olacaktır. Toplumsal hayattaki kardeşlik bağlarının zedelenmesine tahammülü olmayan İslâm dini bu nedenle tecessüsü de kesin bir dille yasaklamıştır. Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulur: *“Birbirinizin kusurunu araştırmayın.”²*

Hız. Peygamber de Kur’an’daki ifadelerin aynısıyla tecessüsü yasaklamış ve şöyle buyurmuştur: *“Birbirinizin içyüzünü araştırmayın, tecessüste bulunmayın.”³*

Tecessüs fiilinin, imani olgunluğa sahip olmamaktan kaynaklandığını ima eden aynı zamanda ‘cezalar amelin cinsindendir’ kuralına da uygun olarak ayıp araştıran kimsenin kendi ayıplarının ortaya dökülerek uhrevi cezadan önce dünyada da cezalandırılacağını bildiren bir başka hadis de şöyledir: *“Ey diliyle iman edip de imanın kalbine nüfuz etmediği kimseler! Müslümanların gıybetini yapmayınız. Onların gizliliklerinin ardına düşüp araştırmayınız. Çünkü kim Müslümanların gizliliklerinin arkasına takılıp araştırarak olursa, Allah da (c.c) onun gizliliklerini takip eder. Allah’ın (c.c) gizliliklerini takip ettiği kimse ise evinin içinde bulunsa dahi Allah (c.c) onu rezil eder.”⁴*

¹ Âl-i İmrân, 3/135.

² Hucurat, 49/12.

³ Buhârî, Edeb, 57, h.no: 6064; 58, h.no: 6066; Müslim, Birr, 28, 29, 30, h.no: 2563.

⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 40, h.no: 4880.

İnsanların ayıplarını araştıranlara, ayıbı araştırılan mağdur kimselerin vermiş olduğu zararın, uhrevî ve diyet, tazmin gibi dünyevî-hukukî anlamda mesuliyeti olmadığını¹ bildiren bir hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurur: *“Bir kimse senin iznin olmaksızın evinin içine ve mahremlerine bakacak ve muttali olacak olur ise, sen de attığın bir çakıl taşı ile onun gözünü çıkartacak olursan, bundan dolayı senin için bir vebal yoktur.”*²

Bu anlamdaki bir başka hadis de şöyledir: *“Her kim başkalarının evine onların izni olmaksızın muttali olursa, içeriği görürse gözünü çıkartmaları onlara helâl olur.”*³

Bu kötü ahlâkın yol açacağı sosyal problemler ve sapmalara işaret eden bir hadiste ise Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: *“Eğer insanların gizli hallerinin peşine düşüp araştırırsanız onları ifsat eder yoldan çıkarırsınız veya nerdeyse yoldan çıkar hale getirirsiniz.”*⁴

İnsanların ayıplarını araştırmanın vebalinin büyüklüğü yanında onların bir şekilde ortaya çıkan, istenmeden vakıf olunan çeşitli hata ve kusurlarını örtmenin mükâfâtı da çok büyüktür. Özellikle, yukarıda da değinildiği gibi ceza ve ödülde karşılığın amelin cinsinden olması prensibi ile de örtüşen, ayıp örtücü kişinin ahiret gününde kendi hata ve ayıplarının örtülmesi önemli bir mükâfât olarak zikredilmelidir. Bununla ilgili bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurur: *“Her kim bir Müslüman’ın ayıbını örterse Allah da (c.c) kıyamet günü onun ayıbını örter.”*⁵

Bir başka hadiste de Hz. Peygamber kişinin şeref ve itibarının adeta insan hayatı kadar değerli olduğunu veya şeref ve itibarın insanı hayata bağlayan en önemli manevi varlıklar olduğunu ima etmiştir. Dolayısıyla bir insanın ayıp ve kusurlarını örterek bu kıymetlerini muhafaza etmek neredeyse onu hayata döndürmek gibidir. Hadis-i şerif şöyledir: *“Kim birinin gizli kusurunu görür ve üzerine bir perde çekerse, sanki o, diri olarak toprağa gömülmüş kız çocuğunu ölümden kurtarmış gibi olur.”*⁶

Hz. Peygamber’in bu hadislerinin yanında, ayıpları araştırmanın ne derece büyük bir suç olduğunu ifade eden, çeşitli yaşanmış örnekler de vardır. Bununla ilgili bir rivâyet şöyledir: *“Adamın birisi Nebi’nin, (s.a) kapısındaki bir delikten bakmıştı. Rasûlullah’ın (s.a) elinde de o an başını kaşıdığı bir demir vardı. Rasûlullah (s.a) onu*

¹ Bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VIII, 51; Nevevî, *el-Minhâc*, XIV, 122.

² Buhârî, Diyât, 23, h.no: 6902; Müslim, Adab, 44, h.no: 2158.

³ Müslim, Adab, 43, h.no: 2158.

⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 44, h.no: 4888.

⁵ Buhârî, Mezâlim, 3, h.no: 2442; Müslim, Birr, 58, h.no: 2580; Ebû Dâvûd, Edeb, 46, h.no: 4893; Tirmizî, Birr, 19, h.no: 1930; Bu manadaki diğer bir hadis için bkz. Müslim, Birr, 72, h.no: 2590.

⁶ Ebû Dâvûd, Edeb, 45, h.no: 4891.

görünce : “*Beni gözettiğini bilsem şu demirle senin gözünü oyardım.*” dedi. Ve (bir de) Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: “*İzin ancak ve ancak gözden dolayı icat edilmiştir. (İzin isteme emri görmeyi önlemek için verilmiştir.)*”¹

Tecessüsün sakıncaları ile ilgili bir başka rivâyet de Hz. Ömer'in (r.a) başından geçen şu olaydır: Ömer b. el-Hattab bir gece Medine’de halkı teftiş ederken bir evde şarkı söyleyen bir adamın sesini duydu. Hemen evin damına çıkıp bağırdı: “Ey Allah düşmanı! İşlemekte olduğun günahı Allah’ın örteceğini mi sandın? (Bunun üzerine adam) şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emiri! Dur, hakkımda hemen karar verme! Ben bir günah işledimse sen üç günah işledin. Şöyle ki: Allah Teâlâ “*Tecessüs etmeyin! (insanların gizli hallerini araştırmayın)*”² buyurduğu halde sen tecessüste bulundun (gizli hallerimi araştırdın). Allah Teâlâ “*Evlere kapılarından girin.*”³ dediği halde sen damdan girdin. Ve yine Allah Teâlâ “*ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi fark ettirip (izin alıp) ev halkına selâm vermedikçe girmeyin.*”⁴ buyurduğu halde sen yanıma izinsiz girdin.” Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a) “şâyet seni bağışlarsam bu işten vazgeçer misin?” dedi. (Adam da) “evet” dedi. Hz. Ömer de (r.a) adamı bağışladı ve bir işlem yapmadan çıkıp gitti.⁵

Yukarıdaki rivayet de hangi gerekçe ile olursa olsun insanların ayıplarını araştırmanın doğru olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

2.3.5. Nemîme (Koğuculuk)

Sözlükte, hafif ses, fısıltı, hafif ve belirtisiz hareket, gürültü, söz taşıma⁶ gibi anlamlara gelen nemime, dini bir kavram olarak, kırıcı, üzücü ve dargınlığa sebebiyet veren, çekiştirme ve kötöleme amaçlı sözleri, şer ve fesat çıkarmak için birinden diğerine taşımak demektir.⁷ Söz taşıyan kimseye nemmam denir.⁸ Türkçede buna koğuculuk denilir.⁹ İnsanların arasının açılmasına, toplumda fitne ve fesadın çıkmasına

¹ Buhârî, Diyât, 23, h.no: 6901; Müslim, Adab, 40, 41, h.no: 2156.

² Hucurat, 49/12.

³ Bakara, 2/189.

⁴ Nur, 24/27.

⁵ Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayâtü's-Sahâbe*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1998, II, 217.

⁶ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “n-m-m”, s. 508; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “n-m-m”, XII, 592; Ayrıca bkz. Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XVI, 46.

⁷ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “n-m-m”, s. 508; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, “n-m-m”, V, 120; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “n-m-m”, XII, 592; Ayrıca bkz. Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî lişerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 41.

⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, “n-m-m”, V, 120.

⁹ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 982.

ve kardeşlik bağlarının kopmasına sebebiyet verdiği için İslâm koğuculuğu haram kılmıştır.¹ Bu kötü eylemin dini yaşantıya verdiği zarar ile ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurur: “*İnsanlar arasında düşmanlık ve kin sokmaktan sakının! Çünkü böyle bir hareket (dini) yok eder.*”²

Koğuculuğun uhrevi cezası ile ilgili bir hadis de şöyledir: “*İnsanlar arasında söz götürüp getiren (kattât) cennete giremez.*”³

Kaydedilen ikinci hadisin metnindeki “kattât” kelimesi, “nemmâm” demektir.⁴ Ve -yukarıda ifade edildiği gibi- koğuculuk etmek manasına olan “nemm” lafzından mübalağa siygasıdır. Kattat ile nemmâm arasında şârih Hattabî ve Seyyid Şerif’ten rivâyet edildiğine göre şöyle bir fark vardır: Nemmâm, insanlar arasında söz getirip götürerek birbirine düşüren kimsedir. Kattât, görünmez gizli bir yerden söz dinleyen, sonra bu dinlediği sözü nakleyliyen kimsedir ki, bunun fesat ve melaneti daha büyüktür.⁵ Bu kötü ahlâkın uhrevi cezası ile ilgili diğer bir rivâyet de şöyledir: “Bir gün Peygamber Efendimiz, iki kabrin yanından geçerken şöyle buyurdu: “*Şu iki kabirde yatanlar azap görmektedirler. Ama bu azapları büyük günahlardan dolayı değildir. Birisi küçük abdestini yaparken idrardan korunmazdı, ötekisi de insanlar arasında söz götürüp getirirdi.*” sonra yeşil bir hurma dalı istedi, onu ikiye ayırdı ve bir parçayı kabirlerin birine, diğerini de diğer kabre dikti ve: “*Umulur ki, bu dal kuruyuncaya kadar onların azapları biraz hafifletilir.*” buyurdu.”⁶

Görüldüğü üzere söz taşıma fiili hadiste büyük günahlardan olmamakla nitelendirilmiştir. Ancak bu, diğer bazı hadislerde bildirilen, Kur’ân ve sünnetin şiddetle ve defalarca sakındırdığı ve üstelik bir kısmı hakkında da had cezaları tertip edilmiş olan meşhur yedi büyük günah kapsamında olmadığı şeklinde anlaşılabilir. Neticede bu günah da sosyal hayatta açmış olduğu tedavisi zor yaralar nedeni ile büyük günahlardan olmakla nitelendirilebilir.

Nemimecilik, İslâm kardeşliği yapısını bozmada gıybetten daha fazla etkilidir. Çünkü gıybet bazen hakkında konuşulan kimsenin kulağına gider, bazen de gitmez. Kulağına gitmediği zaman bu kimse ile hakkında konuşulan kimse arasındaki ilişkiler kopmaz. Nemimecilik ise birine, başka birinin onun hakkında yaptığı yermeyi

¹ Canbulat, Mehmet, “Nemime”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 526.

² Tirmizî, *Sıfatu’l-Kıyâme*, 56, h.no: 2508.

³ Buhârî, Edeb, 50, h.no: 6056; Müslim, İman, 169, 170, h.no: 105; Ebû Dâvûd, Edeb, 38, h.no: 4871.

⁴ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, “k-t-t”, IV, 11; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “k-t-t”, II, 70. Müslim’in *Sahîh*’indeki bir başka rivayette “kattât” yerine “nemmâm” kelimesinin kullanıldığı da görülmektedir. Bkz. Müslim, İman, 168, h.no: 105.

⁵ Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve şerhi*, XII, 139-140.

⁶ Buhârî, Edeb, 46, h.no: 6052; 49, h.no: 6055.

ulaştırmaktır. Bu ise hakkında konuşulan kimsenin kesinkes kulağına ulaşır ve işlevini yerine getirir ki, bu işlev sevenlerin arasını ayırmaktır. Bu, günah yüklü yok edici bir silahtır. Bu silahı haset ve kin taşıyan kimseler, birlik olmalarını ve birleşmelerinin istemedikleri kimselerin arasını ayırmak için kullanırlar. Nice aileler bu sebeple dağılmış, bu sebeple çatışmalar yaşanmış ve bundan dolayı toplumun menfaatine olan birçok şey uçup gitmiştir. Bu sebeple yüce Allah (c.c) başkaları hakkında söylenen bir sözü özellikle de önemli mevzulardaki sözleri çarçabuk kabullenmekten sakınmamızı emretmiştir.¹ Bununla ilgili olarak Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulur: “*Ey iman edenler, eğer bir fâsık, size bir haber getirirse, onu etraflıca araştırın. Yoksa cehalet sonucu, bir kavme kötülükte bulunursunuz da, sonra işlediklerinize pişman olursunuz.*”²

Bu âyet, söz götürüp getirmenin İslâm toplumunda yapacağı tahribata karşı bir önlem niteliğindedir. Buna göre her iddia, özellikle de dini emir ve yasaklar konusunda ciddiyetsiz davranan kimselerin taşıdığı haberler hemen kabul edilmeyecek, öncelikle bir tetkik sürecinden geçirilecektir. Bu haberi takip etmenin bireysel ve toplumsal açıdan faydası varsa, haberin arkası takip edilecektir. Aksi takdirde, verilecek fevri kararlar telafisi mümkün olmayan kayıplara yol açabilir.

Birçok müfessir bu âyetin Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt hakkında nazil olduğunu beyan etmektedir. Hadise özetle şöyle cereyan etmiştir: Hz. Peygamber, Mustalıkoğulları kabilesi İslâm’ı kabul ettikten sonra, zekât tahsil etmesi için Velid b. Ukbe’yi onlara gönderdi. Velid oraya gitti, ama onlardan korktuğu için geri dönerek, Hz. Peygamber’e onların zekât vermeyi reddettiklerini ve kendisini öldürmeye kalkıştıklarını söyledi. Bu haberi duyan Hz. Peygamber öfkeleni ve onları cezalandırmak amacıyla bir ordu göndermeye niyetlendi. Bazı rivâyetler bu ordunun, onlara saldırmak için harekete geçtiğini, bazı rivâyetler ise sadece harekete hazır olduğunu bildirmektedirler. Fakat tam bu esnada, Mustalıkoğullarının reisi Haris b. Dırâr (Ümmü’l-Müminin Hz. Cüveyriye’nin (r.a) babasıdır) yanında bir heyetle Hz. Peygamber’e geldi ve “Allah’a (c.c) yemin ederiz ki, değil zekât vermeyi reddedip onu öldürmeye kalkışmak, biz Velid’i görmedik bile. Biz iman üzerindeyiz ve zekât vermeye de hazırız.” dedi ve bunun üzerine söz konusu âyet nazil oldu.³ Nazik bir dönemde, böylesine asılsız bir habere dayanılarak büyük bir faciaya yol açılabilirdi. Bu bakımdan Allah Teâlâ, önemli bir konuda getirilen bir habere hemen güvenmemelerini, haberi

¹ Humeydî, *İslam Kardeşliği*, s. 102-103.

² Hucurat, 49/6.

³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, IV, 245-246; Vehbi, *Hulâsatu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, XIII, s. 5490.

getiren şahsın itimada layık olup olmadığını araştırmalarını, bu şahsın fâsık ve zahiren itimada layık bir kişi olmadığı anlaşılırsa, getirdiği haber doğrultusunda harekete geçmeden önce haberin doğruluğunu tahkik etmelerini Müslümanlara bir ilke olarak vazetmiştir.¹

Mesed Suresi de bazı müfessirlerimize göre bu ahlâkın kötülüğü ve yıkıcılığına vurgu yapmaktadır. Suredeki, Ebû Leheb'in karısı Ümmü Cemil hakkında kullanılan "hammâlete'l-hatab" yani "odun taşıyıcısı" ifadesi Araplar tarafından insanlar arasında laf taşıyan ve böylelikle fitne ve fesat ateşini körükleyen kimseler için kullanılırdı.² Zaten Ümmü Cemil'in, Hz. Peygamber ve İslâm davetinin önünü tıkamak için yaptığı birçok faaliyetten biri de buydu.

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. Peygamber ve O'nun şahsında tüm Müslümanlara hitaben, itaat edilmemesi ve onaylanıp tasvip edilmemesi gereken kötü ahlâk timsali kimse veya kimseler sayılırken bunlardan birinin de koğucular olduğu belirtilir: *"Şunların hiçbirine boyun eğme: Yemin edip duran aşağılık, Daima kusur arayıp kınayan, hep lâf götürüp getiren, Hayra engel olan, saldırgan, günahkâr, Kaba ve haşin, sonra da kötülükle damgalı."*³

Hz. Peygamber'de *"Hiç kimse arkadaşlarımdan biri hakkında bana herhangi bir şey ulaştırmasın. Çünkü ben karşınıza iyi duygularla dolu rahat bir kalp ile çıkmak isterim."*⁴ buyurarak herhangi bir arkadaşına yönelik, iyi duygularını değiştirecek nitelikte sözlerin kendisine aktarılmasını yasaklamıştır.

2.3.6. Gıybet

Sözlükte, uzaklaşmak, gözden kaybolmak, gizli kalmak⁵ gibi anlamlara gelen "gayb" kökünden türeyen gıybet, dini bir kavram olarak, bir kimseden, gıyabında, hoşlanmadığı, işittiği zaman kendisini üzecek sözlerle bahsetmek demektir.⁶ Kur'ân'da gıybet yasaklanmış, gıybet yapmak ölmüş bir din kardeşinin etini yemeye benzetilerek⁷ bu davranıştan sakındırılmıştır.

¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, V, 438.

² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, XV, 442; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 239; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XVI, 472; Ayrıca bkz. Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, VII, 298.

³ Kalem, 68/10-13.

⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 33, h.no: 4860.

⁵ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ğ-y-b", s. 370; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "ğ-y-b", I, 654.

⁶ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ğ-y-b", s. 370; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, "ğ-y-b", III, 399; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "ğ-y-b", I, 656.

⁷ Hucurat, 49/12.

İslâm'da insan haklarının en önemlilerinden ve genellikle “ırz” kavramıyla ifade olunan kişinin dokunulmazlığı ilkesine büyük değer verilmiştir. Bu itibarla bir kimsenin gıyabında gerek onun şahsıyla ilgili maddi ve manevi, ruhi ve ahlâkî veya dini kusurlarından söz edilmesi, gerekse kendi çocukları, annesi, babası ve diğer yakınlarının kusurlarından bahsedilmesi gıybet sayılmıştır.¹ Gıybetin tanımı ile ilgili bir rivâyet şöyledir: Denildi ki: Gıybet nedir? Yâ Rasûlallah! (Hz. Peygamber) şöyle dedi: *“Kardeşini hoşlanmadığı bir şeyle anmandır.”* (Soruyu soran) şöyle dedi: Şâyet söyledığım şey onda varsa! (Hz. Peygamber cevaben) dedi ki: *“Eğer söylediğin şey onda varsa gıybet etmiş olursun, yoksa da iftira atmış olursun.”*²

Yukarıdaki rivâyet, gıybetin mahiyetini ortaya koymada oldukça önemlidir. Buna göre anılan kötü özelliklerin, gıybeti yapılan kişide bulunması bu eylemi suç olmaktan çıkarmadığı gibi aslında tamda bu durum gıybettir. Kişinin, taşımadığı olumsuz vasıflarla anılması ise iftira gibi daha büyük bir suçu ortaya çıkarmaktadır.

Gıybet; kişi, aile, toplum hatta bir milletin bütün mensuplarını rencide edebilir. Bu; kişiler, aileler ve toplumlar arasında huzursuzluk, kırgınlık hatta kavgaya bile sebebiyet verebilir. Bu sebeple Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber gıybet etmeyi şiddetle yasaklamış ve büyük günah olduğunu bildirmiştir. Gıybet, müminin “fâsık” ve “asi” olmasına sebep olur. Gıybeti yapılan kimse hakkını helal etmedikçe, kişi gıybetin günahından kurtulamaz. Çünkü gıybet etmek kul hakkı yüklenmektir. Kul hakkını ise Allah (c.c) bağışlamaz. Söylediği söz, yaptığı fiil ve sergilediği davranış ile her türlü günahı ve kötülüğü işleyen, fert ve topluma zararlı olan, söz gelimi hırsızlık ve iftira eden, ırz ve namus düşmanlığı yapan bir kimsenin bu ahlâk dışı niteliği, zararından korunması için bir başkasına söylenebilir. Bu gıybet değildir.³ Biraz evvel de işaret edilen âyette Kur’ân-ı Kerim bu kötü ahlâkı şöyle yerer: *“Kiminiz kiminizin gıybetini yapmasın (arkasından çekirtmesin.) Sizden biriniz, ölü kardeşinin etini yemeyi sever mi? İşte, bundan tiksindiniz. Allah'tan korkup sakının. Şüphesiz Allah, tevbeleri kabul edendir, çok esirgeyendir.”*⁴

Yukarıdaki âyette Allah (c.c) gıybet etmenin çirkinliğini belirtmek için onu ölü eti yemeye benzetmiştir. Gerçekten de arada benzerlik vardır. Çünkü ölen kişi, etinin yendiğinin farkında olmaz. Gıybet edilende o anda, gıybet edenin söylediklerini bilmez. Ayrıca bu benzetmede insanın şeref ve namusunun, eti gibi haram olduğuna işaret de

¹ Canbulat, Mehmet, “Gıybet”, *Dini Kavramlar sözlüğü*, s. 202-203.

² Müslim, Birr, 70, h.no: 2589; Ebû Dâvûd, Edeb, 40, h.no: 4874; Tirmizî, Birr, 23, h.no: 1934.

³ Taşaltın, Hasan, “Gıybet, Nemime, İftira ve Yalan”, *Kürsüden Öğütler*, s. 527-528.

⁴ Hucurat, 49/12.

vardır. Ölü eti insana iğrenç gelir. Hele insan ölüsünün etini yemek daha iğrençtir. Ölen insan, kendi kardeşi olursa onun etini yemek daha iğrenç olur. Allah, (c.c) mümini gıybetten şiddetle kaçırmak için onun, ölü eti yemek gibi olduğunu belirtmiştir.¹ Gıybetin ne derece büyük bir günah olduğunu beyan eden bir rivâyet de şöyledir: “Bir keresinde Hz. Peygamber beraberindeki bir grupta Maiz’in mezarına uğrayınca bu gruptan biri şöyle dedi: “Bu helak olan kişi defalarca Hz. Peygamber’e geldi ve bir köpek gibi öldürülene kadar her seferinde Hz. Peygamber onu reddediyordu.” Bu konuşmalar karşısında susan Hz. Peygamber bir ayağını havaya dikmiş bir merkep leşinin yanına varınca şöyle dedi: “İkiniz bundan yiyiniz!” bunun üzerine o iki şahıs “Ya Rasûlallah! Merkebin leşinden mi?” deyince, Hz. Peygamber: “Kardeşinizin ırzı sebebiyle elde ettiğiniz (çirkinlik) bundan daha fazladır. Nefsim kudret elinde olan Allah’a (c.c) yemin olsun ki, o şuan cennet nehirlerinin birinde dolanıyor.” cevabını verdi.”²

Diğer bir hadiste de Hz. Peygamber, “Mukabilinde bana dünyayı verseler bile, bir insanı hoşlanmayacağı bir şey ile taklit ve tavsif etmeyi katiyen sevmem.”³ buyurarak hiçbir dünyevi menfaatin bu günahın vebalini karşılayamayacağını bildirmiştir.

Gıybetin uhrevi cezasının şiddetini bildiren bir başka rivâyette ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Mirac gecesinde, bakır tırnakları olan bir kavme uğradım. Tırnaklarıyla yüzlerini ve göğüslerini tırmalıyorlardı. “Ey Cebrail, bunlar da kim?” diye sordum. “Bunlar, insanların etlerini yiyenler ve ırzlarını (şereflerini) çiğneyen, ayaklar altına alanlardır.” dedi.”⁴

Bir başka hadiste de Hz. Peygamber, “Her kim Müslüman kardeşini bir günahı yüzünden ayıplarsa onu kendisi de işleyinceye kadar ölmez.”⁵ buyurarak gıybetin uhrevi cezasından evvel Allah Teâlâ’nın dünyada öngördüğü cezayı da açıkça bildirmiştir.

¹ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, VIII, 527.

² Buhârî, *el-Edebü’l-Müfred*, s. 256-257, h.no: 737.

³ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 40, h.no: 4875.

⁴ Ebû Davud, *Edeb*, 40, h.no: 4878.

⁵ Tirmizî, *Sıfatu’l-Kıyâme*, 53, h.no: 2505.

SONUÇ

İslam dini, mensupları arasındaki her türlü sosyal ve insani ilişkinin sağlam temeller üzerine kurulmasına ve toplumsal yapının birlik ve bütünlük içerisinde olmasına büyük önem vermektedir. İslâm’a göre karşılıklı ilişkilerde var olması arzu edilen bu ideal yapının temin edilmesinde en önemli aracın, fertler arasında tesis edilecek güçlü bir uhuvvet hissi olduğu söylenebilir. Bu nedenle İslâm, Müslüman toplumun fertlerinin birbirine inanç bağı ile bağlanmış kardeşler olduğuna sıkça vurgu yapmıştır.

Kur’ân ve sünnet metinlerinde uhuvvet kavramının isim kalıpları olan “ihve” ve “ihvan” kelimelerinin sıkça geçtiği görülmektedir. Bu iki kelime “kardeşler” şeklinde Türkçe’ye çevrilmekle beraber “ihve” nesep ve soy kardeşliği anlamına, “ihvan” dostluk, ahabplik, arkadaşlık gibi anlamlara gelmektedir. Bununla beraber her iki kelimenin birbiri yerine kullanıldığını ifade eden bir başka yaklaşımın olduğu da ifade edilmelidir.

Kur’ân ve sünnet, uhuvvet kavramını, özellikle hukukî düzenlemeler ile ilgili bölümlerde nesep kardeşliği anlamında kullanmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de özellikle geçmiş peygamberlerin kıssaları bağlamında, aynı millete mensubiyet gibi bir başka anlamın daha olduğu görülmektedir. Kavramın Kur’ân ve sünnet metinlerinde sıkça üzerinde durulan bir diğer anlamı ise Müslümanların inanç kökenli kardeşliğidir. Kavram, cahiliye devrinde, aşiret olgusuyla sınırlanan, soy birliğine ve kan bağına dayanan “asabiyet” kavramının karşıtı olarak, tevhid inancı eksenindeki manevi ve ruhani birliği, dayanışma ve paylaşma sorumluluğunu ifade etmektedir. Bu noktada insanları birbirine bağlayan maddi, dünyevi ve biyolojik bağlardan olmamakla beraber aslında bunlardan çok daha güçlü ve etkili inanç ve ideal bağları bulunduğu da görülmektedir. İslâm dini toplumsal hak ve görevleri özellikle bu kardeşlik anlayışı üzerine bina etmektedir. Ancak şu da ifade edilmelidir ki özellikle Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli dinlere mensup kimseler arasındaki birlik de kimi zaman kardeşlik ilişkisi ile açıklanmaktadır. Bu da kavramın, genel olarak inanç kardeşliği anlamını daha da belirginleştirir. Kavramın, Kur’ân-ı Kerîm’den ayrı olarak sadece hadislerde görülen bazı manaları daha vardır ki bunlar; bütün insanların köken birlikteliği ve inanç ve düşünceler dışında eylem ve söylemlerdeki benzerliktir.

İslâm’ın ilk nesli içerisindeki örneklerle bakıldığında, Kur’ân ve sünnetin uhuvvet ile ilgili vurgularının teoride kalmadığı görülmektedir. Kardeşlik anlayışının bu neslin

hayatında örnek bir şekilde pratiğe de aktarıldığı ifade edilmelidir. İslâm tarihinde önemli bir yeri olan “muâhât” yani hicretten sonra Muhacirler ile Ensâr arasında Medine’de tesis edilen kardeşlik sözleşmesinin bu pratiğin en önemli örneklerinden olduğu söylenebilir. Muhacirler ile Ensâr arasındaki kardeşliğin gücünü ortaya koyan, muâhâtın dışında birçok örneğin olduğu da ifade edilmelidir.

İslâm dininin, kardeşlik ruhunun hâkim olduğu bu toplumsal yapıyı oluştururken, özellikle ahlâkî erdemlerin önemine de vurgu yaptığı görülmektedir. Çünkü birey, toplumun uyumlu bir üyesi olabilmek için ahlâkî bir altyapıya da ihtiyaç duymaktadır. Kur’ân ve sünnet metinlerinde fertlerin yakın ve uzak çevresine karşı sahip olması gereken her alandaki ahlâkî tavır ile ilgili birçok ilke mevcuttur. Hz. Peygamber, İslâm’a davetin ilk yıllarında tevhid ve ahiret gibi önemli inanç esasları yanında, “mekârim-i ahlâk” denilen bu üstün ahlâkî özelliklere de vurgu yapmıştır. Bu durum İslâm dininin, oluşturmak istediği toplumun temel nitelikleri hakkında önemli bir fikir vermektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in bu örnek ahlâkı bizzat yaşadığı ve inananlar için somut bir model oluşturduğu da görülmektedir.

İslâm dininin, kardeşlik duygusunu pekiştiren, aynı zamanda toplumsal hak ve görevler de denilebilecek bir takım esaslar da ortaya koyduğu belirtilmelidir. Bu esasların, İslâm kültür ve medeniyetinin, Müslüman birey ve toplumun ayırıcı kimliğini oluşturan belli başlı vasıflar olduğu da söylenebilir. Bunların en belirgin olanlarının; diğerkâmlık, güvenilirlik, karşılıklı ilişkilerde hilim, birlik ve beraberlik, karşılıklı sevgi, saygı ve merhamet, yardımlaşma, her türlü karşılıklı zarardan kaçınma gibi Kur’ân ve sünnetin genel bakışını yansıtan bazı esaslar olduğu ifade edilebilir. Ayrıca çeşitli hadislerde bildirilen; selâmlaşmak, dâvete icabet etmek, aksırana “yerhamukellah” demek (teşmitü’l-âtis), hastayı ziyaret etmek, cenazeye iştirak etmek, kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmek, nasihat isteyene nasihat etmek gibi görevler de bunların en önemlileri olarak sayılabilir.

Kardeşlik duygusunun sıhhati ve devamlılığı açısından var olması kaçınılmaz bir takım ahlâkî ve medeni kurallar olduğu gibi bu duyguyu yok eden ve neticede birçok problemi de beraberinde getiren çeşitli menfi davranışlar olduğu da görülmektedir. Birlik ve beraberlik ruhunu her vesile ile yaşatma azminde olan İslâm dini bu kötü davranışları da yasaklamıştır. Kur’ân ve sünnet metinlerinde daima söz konusu edilen ve doğuracağı dünyevi ve uhrevi felaketler vurgulanan bu kötü davranışların belli başlılarının ise, iftira ve yalan, gıybet, sû-i zan, hased, tecessüs ve nemime (koğuculuk) olduğu söylenebilir.

Ayrıca Kur'ân ve Sünnetin, emir ve teşvik ettiği bütün toplumsal görevlerle, sakındırdığı olumsuz davranışları, doğal olarak, uhrevi mükâfât ve ceza bağlamında ele aldığı da görülmektedir. İnsanın doğası dikkate alındığında bu durumun, toplumsal kuralların uygulanabilirliğini mümkün kıldığı ve kolaylaştırdığı ifade edilmelidir. Çünkü insanı, hemcinslerine karşı saygılı, erdemli ve onurlu bir varlık haline getiren yüce birtakım gaye ve ideallerin olması kaçınılmazdır ki İslâm dininin, ahiret hayatına, buradaki ebedi mutluluk ve cezaya yapmış olduğu atıflarla bunu en etkili şekilde gerçekleştirdiği söylenebilir. Gündelik çıkar ve menfaatleri her şeyin önünde tutan bir anlayışınsa huzurlu bir toplumsal hayatı temin etme noktasında etkili olmayacağı açıktır. Aksine böyle bir anlayışın, yukarıda da belirtilen ahlâkî zaafı ortaya çıkaracağı ve neticede toplumsal hayatın gücünü ve sağlığını yitireceği de ifade edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abdulgaki, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Marife, Beyrût, 1412/1992.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed (v. 1162/1749), *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs Ammeştehera Mine'l-Ehâdîsi Alâ Elsineti'n-Nâs*, I-II, Müessesetü'r-Risale, Beyrût, 1418/1997.
- Ahmed b. HANBEL, Ebû Abdullah eş-Şeybânî (v. 241/855), *Müsned*, I-VI, Müessesetü Kurtuba, Kâhire, ts.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *İslâm Dini*, Nur Yayınları, Ankara, 1983.
- Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I-IV, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1986.
- _____, "Muâhât", *DİA*, İstanbul, 2005.
- Âlûsî, Ebû'l-Fadl Şihâbuddin es-Seyyid Mahmud (v. 1271/1854), *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, I-XVI, tsh. Muhammed Huseyn el-Arab, Beyrût, 1414/1994.
- Arnold, Thomas Walker, *İntişar-ı İslâm Tarihi*, çev. Hasan Gündüzler, Akçağ Yayınları, Ankara, 1982.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts.
- Azimabadî, Muhammed Şemsülhak (v. 1330/1911), *Avnu'l-Mabud Şerhu Süneni Ebî Davud*, I-XIV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1415 h.
- Azzâm, Abdurrahman, *Peygamberimizin Örnek Ahlâkı*, çev. Hayrettin Karaman, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997.
- Berki, Ali Himmet, *250 Hadis Terceme ve İzahı*, DİB Yayınları, Ankara, 1987.
- Beşer, Faruk, *İslâm'da Sosyal Güvenlik*, DİB Yayınları, Ankara, 1987.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Huseyn b. Ali (v. 458/1066), *el-Câmi' li-Şuabi'l-İmân*, I-IV, thk. thrc. Abdulalî Abdulhamîd Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1423/2003.
- _____, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, Meclisü Dâirati'l-Maarifi'n-Nizamiyye, 1344.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I-VIII, Bilmen Basım ve Yayın Evi, İstanbul, 1992.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (v. 256/870), *el-Cami'u's-Sahîh*, Dâru's-Selâm, Riyad, 1999.
- _____, *el-Edebü'l-Müfred*, Eda Neşriyat, İstanbul, ts.
- Cerrar, Hüsnü Ethem, *İslâm'da Sevgi ve Kardeşlik*, çev. Salih Arı, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004.

- Çağrı, Mustafa ve Diğerleri, *İlmihal İslâm ve Toplum*, TDV Yayınları, Ankara, 2006.
- _____, “Kardeşlik”, *DİA*, İstanbul, 2001.
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah Abdurrahman ed-Dârimî (v. 255/869), *Sünenü’-d-Dârimî*, I-II, Çağrı Yayınları ve Dâru Sehnûn, İstanbul, 1413/1992.
- Davudoğlu, Ahmet, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1977.
- Demircan, Ali Rıza, *Süleymaniye Minberinden İslâm Dini*, Otağ Matbaası, İstanbul, 1978.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara, 1980.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah (v. 1176/1762), *Hüccetüllahi’l-Bâliğa*, I-II, çev. Mehmet Erdoğan, Yeni Şafak Yayınları, Ankara, 2003.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî (v. 275/889), *Sünenü Ebî Dâvûd*, Daru İbni’l-Cevzi, Kâhire, 2011.
- Erul, Bünyamin, *Hadislerin Dili-İlk Hadis Belgesi Hemmâm’ın Sahifesi*, TDV Yayınları, Ankara, 2009.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (v. 505-1111), *İhyâu Ulûmi’-d-Din*, I-V, Dâru’l-Kalem, Beyrût, ts.
- Gökçe, M. Cüneyt, “İslâm Kardeşliğinin Temelleri”, *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi IV*, Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları no: 5, Şanlıurfa, 1998.
- Hâkim en-Nisâburî, Muhammed b. Abdullah (v. 405/1014), *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, I-IV, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1411/1990.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Humeydî, Abdülaziz b. Abdullah, *İslâm Kardeşliği*, çev. Ahmet Gündüz, Beka Yayınları, ts.
- Hûlî, Muhammed Abdülaziz, *el-Edebu’n-Nebevi*, Dâru’l-Marife, Beyrût, 1982.
- İbnü’l-Esîr, Mecdüddin el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî (v. 606/1210), *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, I-V, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî, Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Beyrût, 1399/1979.
- İbnü’l-Esîr, Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerîm b. Abdulvâhid eş-Şeybânî (v. 630/1233), *el-Kâmil fî’t-Tarih*, I-XI, thk. Ebû’l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1407/1987.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (v. 852/1449), *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I-VIII, Dâru’l-Marife, Beyrût, 2005.

- _____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-IV, Müessesetü'r-Risale, Beyrût, 1995.
- _____, *Takrîbu't-Tehzîb*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1415/1995.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (v. 218/833), *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I-IV, thk.-thrc. Cemal Sabit, Muhammed Mahmud, Seyyid İbrahim, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1427/2006.
- İbn İshâk, Muhammed b. Yesar (v. 151/768), *Sîretü İbni İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, Ma'hedü'd-Dirasat ve'l-Ebhas li't-Ta'rib, ts.
- ibn kayyim el-Cevziyye, Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr (v. 751/1351), *Zâdü'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, I-V, thk. Şuayb Arnaût, Abdülkadir Arnaût, Müessesetü'r-Risale, Beyrût; Mektebetü'l-Menari'l-İslâmîyye, Kuveyt, 1987.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İsmail (v. 774/1373), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, I-IV, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrût, 1994.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid (v. 273/886), *Sünenü İbni Mâce*, I-II, Çağrı Yayınları ve Dâru Sehnûn, İstanbul, 1413/1992.
- İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükrim (v. 711/1311), *Lisanu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrût, 1414/1994.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî (v. 230/845), *Kitabu't-Tabakâti'l-Kübrâ*, I-XI, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1421/2001.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman (v. 643/1246), *Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Nûreddin İtr, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrût; Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1406/1986.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ankara, ts.
- _____, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kandehlevî, Muhammed Yusuf (v. 1384), *Hayâtü's-Sahâbe*, I-III, Dâru Sâdır, Beyrût, 1998.
- Kandemir, M. Yaşar, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2005.
- Karaman, Fikret ve Diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2006.
- Karaman, Hayrettin ve diğerleri (Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş), *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I-V, DİB Yayınları, Ankara, 2007.

- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilmelik (v. 923/1518), *İrşâdu's-Sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, el-Matbaatu'l-Kübrâ'l-Emîriyye, Mısır, 1323 h.
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme, (v. 454/1063) *Müsnedü's-Şihab*, I-II, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Müessesetü'r-Risale, Beyrût, 1986.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v. 671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XVIII, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, ts.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I-X, çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, İbrahim Tüfekçi, İbrahim Türklü, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- _____, *İslâm'ın Dünya Görüşü*, çev. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul, 1991.
- el-Makrîzî, Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir Ebû'l-Abbâs el-Huseynî el-Ubeydî Takiyyuddin (v. 845/1442), *İmtâu'l-Esmâ' bimâ li'n-Nebiyi mine'l-Ahvâli ve'l-Emvâli ve'l-Hafedeti ve'l-Metâ'*, I-XV, thk. Muhammed Abdulhamid en-Nümeysî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1420/1999.
- Mâlik b. Enes (v. 179/795), *Muvatta*, I-II, Çağrı Yayınları ve Dâru Sehnûn, İstanbul, 1413/1992.
- Mervezî, Muhammed b. Nasr (v. 394/1004), *Ta'zimu Kadri's-Salat*, I-II, thk. Abdurrahman b. Abdilcebbar el-Firyuvaî, Mektebetü'd-Dâr, 1406.
- Mevdudî, Ebu'l-Ala, *Tefhimu'l-Kur'ân*, I-VII, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- Miras, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, DİB Yayınları, Ankara, 1972.
- Mizzî, Cemaleddin Ebû Haccac Yusuf (v. 742/1342), *Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, I-XXXV, Müessesetü'r-Risale, Beyrût, 1983.
- Mubârekfûrî, Ebu'l-Ula Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim (v. 1353/1935), *Tuhfetü'l-Ahvezi bişerhi Cami'i't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1410/1990.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac (v. 261/875), *el-Camiu's-Sahîh*, I-III, Çağrı Yayınları ve Dâru Sehnûn, İstanbul, 1413/1992.
- Nesaî, Ebu Abdurrahman Ahmet b. Şuayb (v. 303/915), *Sünenü'n-Nesaî*, I-VIII Çağrı Yayınları ve Dâru Sehnûn, İstanbul, 1413/1992.
- Nevevî, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref (v. 676/1278), *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, I-XVIII, Dâru'l-Ğaddi'l-Cedid, Kâhire, 1429/2008.

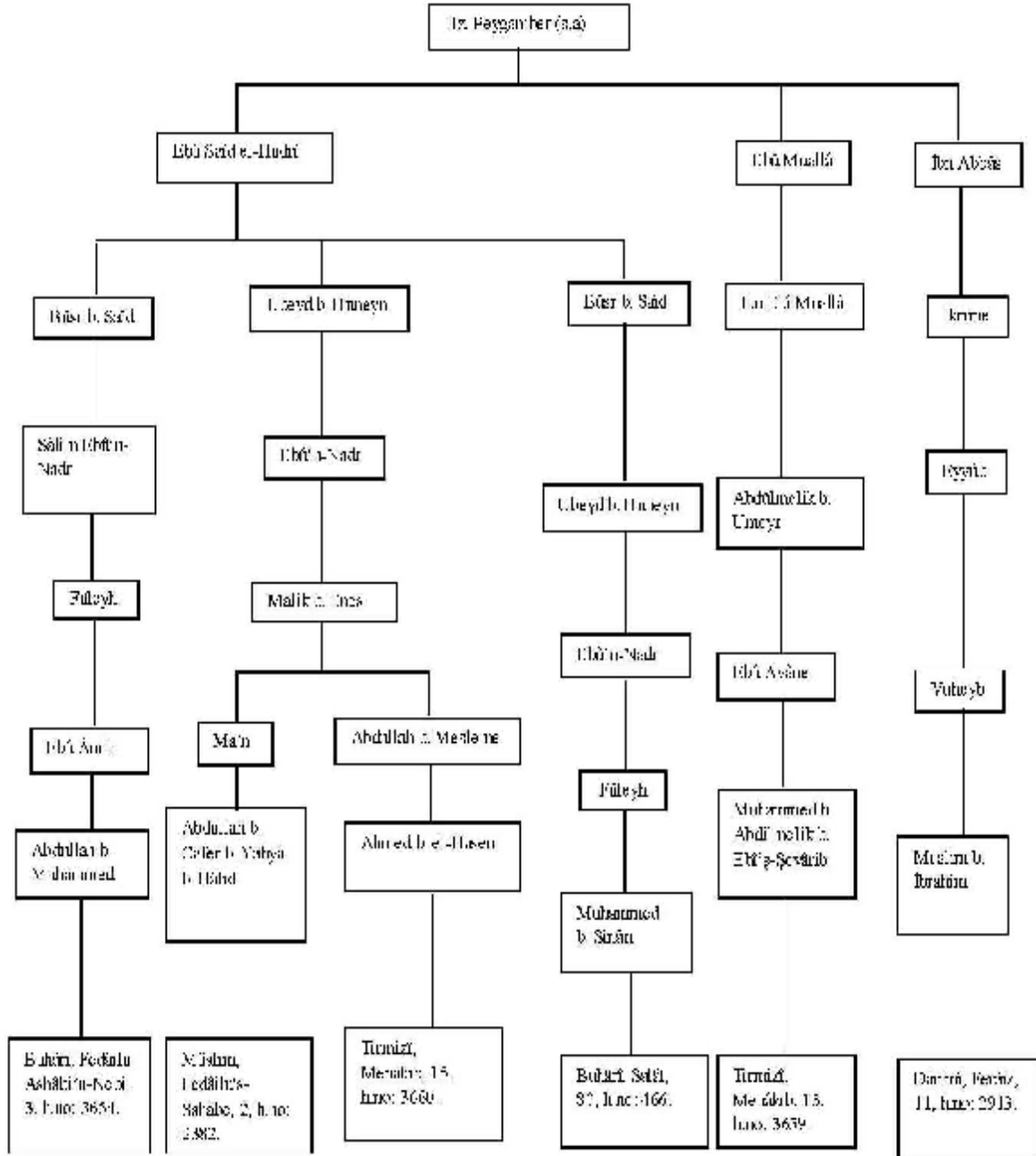
- _____, *Hilyetü'l-Ebrâr ve Şiâru'l-Ahyâr fî Telhîsi'd-Deavâtî ve'l-Ezkârî'l-Müstehabbeti fî'l-Leyli ve'n-Nehâr*, Dâru İbni Kesir, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrût, 1413/1992.
- Özafşar, Mehmet Emin, *Toplumsal Dayanışma ve Kardeşlik, İslâm'a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, DİB Yayınları, İstanbul, 2007.
- Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (s.a.v)*, Esra Yayınları, İstanbul, 1997.
- Râğıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed (v. 502/1109), *el-Müfredât*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1431/2010.
- Razî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (v. 606/1210), *Mefâtîhu'l-Ğayb, (et-Tefsîru'l-Kebîr)* I-XXXII, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1420.
- Rızâ, Muhammed, *Muhammed Rasûlullah (s.a)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, ts.
- Sâbık, Seyyid, *Fıkhu's-Sünne*, I-III, Mektebetü Dari't-Turas, Kâhire, ts.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, I-III, Dâru's-Sâbûnî, Kâhire, ts.
- Sancaklı, Saffet, "Hz. Peygamber'in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muâhât) Projesinin Günümüz Bireysel ve Toplumsal Hayat Açısından Önemi ve Analizi", *Sünnetin Bireysel Ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu*, Konya İlâhiyat Derneği Yayınları, Konya, 2008.
- Eker, Mehmet, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, DİB Yayınları, Ankara, 2007.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (v. 360/971), *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I-IX, thk. Tarık b. Avdullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1415/1995.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr (v. 310/922), *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XV, thrc. Sıdkî Cemîl el-Attâr, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1415/1995.
- Tatlısu, Ali Osman, *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, Başak Yayınları, ts.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa (v. 279/893), *Cami'u't-Tirmizî*, Dâru's-Selâm, Riyad, 1999.
- Topal, Seyid Ali, *Birlik ve Beraberlik, Kürsüden Öğütler*, DİB Yayınları, Ankara, 2007.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara, 1992.
- Uysal, Enver, *İnsanlara Karşı Görevler, İslâm'a Giriş Gençliğin İslâm Bilgisi*, DİB Yayınları, İstanbul, 2007.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed (v. 468/1076), *Esbâbu'n-Nuzûl*, thk. es-Seyyid el-Cümeylî, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrût, 1414/1994.
- Vehbi, Mehmet, *Hulâsatu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I-XVI, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1969.

- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X Azim Dağıtım, İstanbul, ts.
- Yitik, Ali İhsan, *Hinduizm, Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yayınları, İstanbul, 2007.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed (v. 748/1348), *Mizânu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1995.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer (v. 528/1134), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl*, I-IV, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrût, 2006.

EKLER

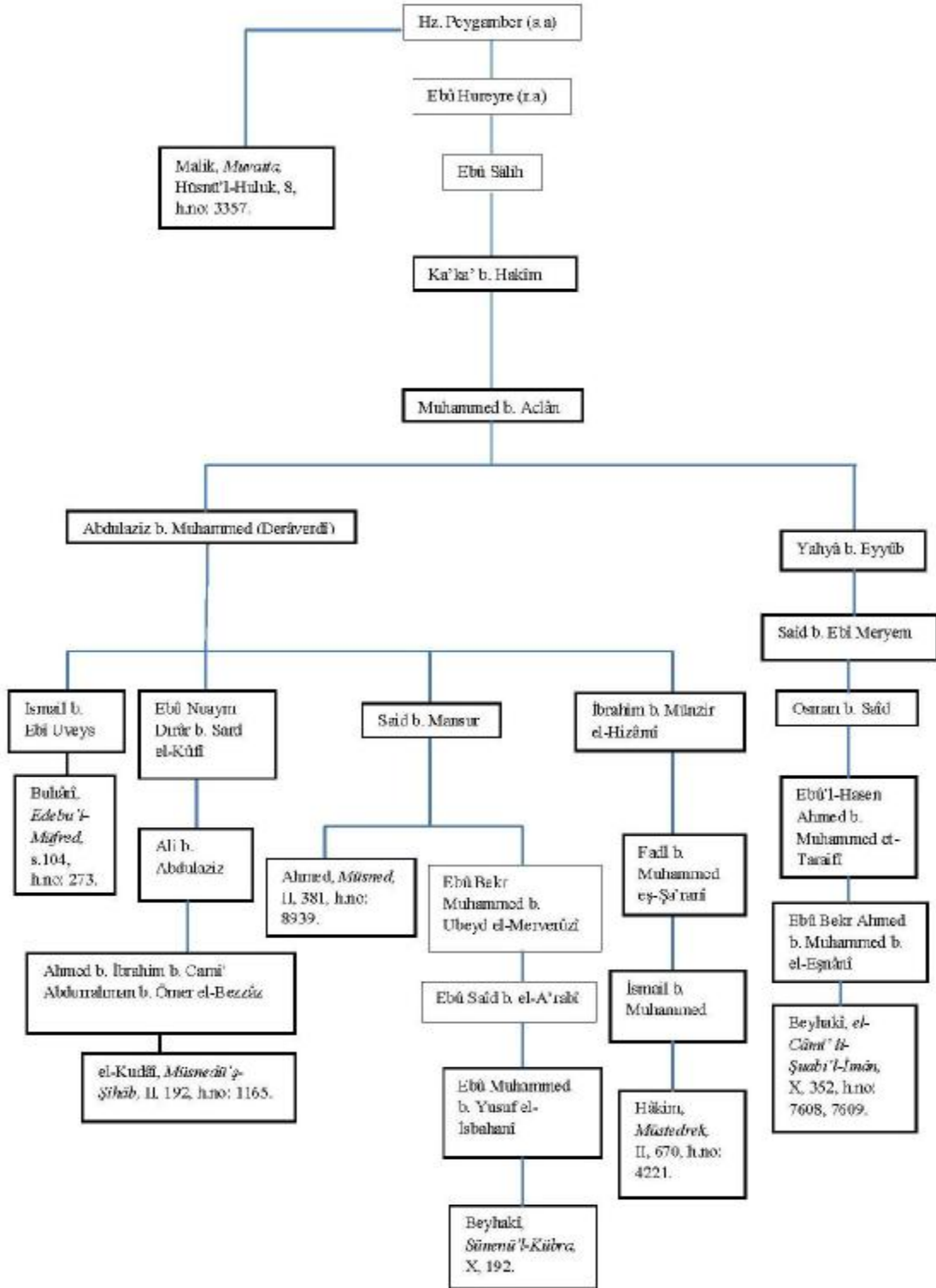
EK-1. “Uhuvvetü’l-İslâm - İslâm Kardeşliği” Hadisinin Rivayet Tarikleri

Bu bölümde “Bir halîl edinecek olsaydım elbette Ebû Bekir'i halîl edinirdim. Lâkin İslâm yönünden meydana gelen kardeşlik (‘Uḥūḍ-İslâm - İslâm Kardeşliği) ve sevgi (şahsî dostluktan) daha faziletlidir.” hadisinin rivayet tarikleri verilmiştir.

EK.2. “Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.” Hadisinin Rivayet Tarikleri

Bu bölümde “Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.” hadisinin rivayet tarikleri verilmiştir.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı : Serkan ÇELİKAN
Doğum Yeri ve Tarihi : Elbistan / 22.11.1977
e-posta : serkancelikan@hotmail.com

EĞİTİM DURUMU

2011-2013 : Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
 Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı-ADANA
1996-2000 : Lisans, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi-VAN
1992-1995 : On dokuz Mayıs Lisesi-ADANA
1989-1992 : On dokuz Mayıs Ortaokulu-ADANA
1984-1989 : Denizli İlkokulu-ADANA

İŞ DENEYİMİ

2010-..... : Osmaniye İli Kadirli İlçesi Kadirli Anadolu Öğretmen Lisesi Din
 Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni.
2005-2010 : Osmaniye İli Sumbas İlçesi Sumbas Lisesi Din Kültürü ve Ahlâk
 Bilgisi Öğretmeni.

YABANCI DİL : Arapça

BİLGİSAYAR BİLGİSİ : Windows ve Office Uygulamaları, Çeşitli Programlar.